

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İLERLEMECİ TARİH ANLAYIŞI VE BU ANLAYIŞTA
FUKUYAMA'NIN YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Huriye Yeliz ÖZTÜRK

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe
Enstitü Bilim Dalı : Felsefe Tarihi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AYKUT

EYLÜL-2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLERLEMECİ TARİH ANLAYIŞI VE BU ANLAYIŞTA
FUKUYAMA'NIN YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Huriye Yeliz ÖZTÜRK

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe
Enstitü Bilim Dalı : Felsefe Tarihi

Bu tez 07/09/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin AYKUT

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. İsmail HİRA

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Huriye Yeliz ÖZTÜRK

07.09.2010

ÖNSÖZ

Tarihin doğrusal olarak ilerlediği fikri, temel biçimini Aydınlanma döneminde almıştır. Aydınlanma öncesindeki gelişmeler, Aydınlanmacıların tarihe olan bu bakışında önemli bir rol oynamıştır. Bu hususların yanında ilerlemeciliğin farklı yansıması olarak tarihsicilik ve tarihsicilik bağlamında bu anlayışın önemli temsilcilerinden biri olarak Fukuyama değerlendirilmiştir.

On altıncı ve on yedinci yüzyılda doğa bilimlerinde vuku bulan devrim niteliğindeki gelişmeler, Aydınlanma dönemi ve sonrasında oluşan tarihsel perspektifi büyük ölçüde etkilemiştir. Tarihe verilen anlamın neredeyse ideolojik bir hal almış olması, yüzyılımızda yaşanan bunca olumsuzluğa rağmen tarihin ilerlemesine duyulan inanç üzerinde durulmaya değer bir konu olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AYKUT'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendirerek çalışmama destek ve emek veren değerli hocam Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma boyunca ilgi ve desteğini esirgemeyen, tecrübelerinden yararlandığım sayın hocam Arş.Gör.Tufan ÇÖTOK'a teşekkür ederim.

Tüm eğitim yaşamım boyunca beni her zaman destekleyen ve emek veren sevgili aileme minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Huriye Yeliz ÖZTÜRK

7 Eylül 2010

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AYDINLANMA FELSEFESİNDE İLERLEME DÜŞÜNCESİ	14
1.1. Aydınlanma Döneminde Tarihe Bakış.....	16
1.2. Aydınlanma ve İlerleme Egemenliğinin Nedenleri.....	25
1.2.1. Evren, İnsan ve Akıl Algısının Değişimi, Modern Doğa Bilimlerindeki Gelişmeler.....	26
1.2.2. Dine Farklı Bir Bakış.....	28
1.3. İlerlemenin Farklı Kullanımları.....	32
1.3.1. Kültürel İlerleme.....	34
1.3.2. Teolojik İlerleme.....	35
1.3.3. Bilimlerde ilerleme.....	36
1.3.4. İnsanlığın İlerlemesi/Aydınlanmacı İlerleme.....	37
1.3.5. Tarihsicilik.....	38
BÖLÜM 2: FUKUYAMA’NIN TARİH ANLAYIŞI	49
2.1. Yönetim Biçimlerinin Tarihten Elenmesi.....	51
2.2. Modern Doğa Bilimleri ve Kabul Göreme: Hegel’in Fukuyama’ya Etkisi.....	56
2.3. Tarihin Sonu: Niçin Liberal Demokrasi?.....	60
2.4. Tarihin Sonu Mu? İlerlemeciliğin Eleştirisi	
2.4.1. Kehanet, İyimsellik ve Yasa Fikri.....	66
2.4.2. Teknolojinin Gelişmesi, Özgürlük ve Medeniyetler arası Farklılıklar.....	71

SONUÇ	79
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ	90

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Çapındaki Liberal Demokrasiler.....	64-65
---	-------

Tezin Başlığı: İlerlemeci Tarih Anlayışı ve Bu Anlayışta Fukuyama'nın Yeri	
Tezin Yazarı: Huriye Yeliz Öztürk	Danışman: Yrd.Doç.Dr. Hüseyin AYKUT
Kabul Tarihi: 07.09.2010	Sayfa Sayısı: V(Ön Kısım) + 85(Tez)
Anabilimdalı: Felsefe	Bilimdalı: Felsefe Tarihi
<p>Aydınlanmayla birlikte tarih, doğrusal ilerleyen bir süreç olarak ele alınmış ve bu ilerleme fikri yaşamın tüm alanlarına optimist bir bakış açısıyla dağıtılmıştır. İnsan aklına duyulan güven ile tarihteki her anın, bir öncekine göre daha iyi olduğu ve bu ilerlemenin geri döndürülemezliği ifade edilmiştir. Hegel, Marx ve Fukuyama'da da - bazı farklarla olsa bile- ilerlemeci tarih anlayışının miras alınışını görmekteyiz. Hegel de, Marx da, Fukuyama da, fikirlerini "tarihte belli yasalar olduğu ve tarihi bu yasaların yönlendirdiği" temeli üzerine kurmuşlardır.</p> <p>Bu çalışmanın temel problemi, tarihin Aydınlanmacıların ortaya koyduğu gibi, doğrusal olarak ilerleyen bir süreç mi, yoksa zigzaglar çizen iniş ve çıkışlarla dolu bir süreç mi olduğunu irdelemektir. Bu çerçevede, tarihte tüm uluslar için geçerli olabilecek doğa bilimleri tarzında yasalar olup olmadığı, fiziki alan ile insani alanın birbirlerinden farkları, tarihi belirleyen asıl değerlerin genellikler mi bireysellikler mi olduğu tartışılmaktadır. Öncelikle ilerlemeci tarih anlayışının ortaya çıkış nedenlerini kavramak bakımından, nedenlerin öncülleri değerlendirilecektir. Daha sonra ilerlemeci tarih anlayışı içerisinde Francis Fukuyama'nın nerede durduğu, kendisi ile aynı çizgide olan düşünürlerle benzerlikler ve farklılıklarının neler olduğu üzerinde durulacaktır. Tarihe verilen anlamın, ilerleme dışında alternatiflerinin neler olduğunun ele alınmasının da bu çalışma için gerekli olduğu düşünülmektedir.</p> <p>Bu çerçevede yapılan araştırma sonucunda; ilerlemecilerin belirli somutluklardan hareketle, tarihe evrensellik çerçevesinde baktıkları, toplumlararası farklılıkları gözetmedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca tarihsel alana doğa alanı gibi yaklaşarak bazı yasalar yükledikleri; oysa tarihsel alanın bir kültür bilimi alanı olarak doğa yasaları tarzında yasalar barındırmadığı, toplumlar arasındaki farklılıklar nedeniyle evrensel bir tarih fikrinin tutarlı olmadığı, tarihsel sürecin sonunun öngörülemeyeceği tespit edilmiştir.</p>	
Anahtar kelimeler: Aydınlanma, İlerleme, Tarihsicilik, Fukuyama.	

Title of the Thesis: The Idea of Progress and Fukuyama's Position in This Idea	
Author: Huriye Yeliz Öztürk	Supervisor: Assoc. Yrd. Dr.Hüseyin AYKUT
Date: 07.09.2010	Nu. of pages: V(Pre text) + 85(Main Body)
Department: Philosophy	Subfield: History of Philosophy
<p>Along with the idea of Enlightenment, history has been taken as a progressing process and with idea of progress has been applied to all areas of life with and optimist viewpoint. By the trust in human mind, every moment in history has been evaluated as better than goes in the past and that idea of progress has been accepted as irrevocable. We observe in Hegel, Marx and Fukuyama -of course with some distinctions- the inheritance of this idea of progressive history. All of them based their ideas on the belief that are some rules in history conducting itself.</p> <p>The fundamental subject of this research, is to evaluate those arguments: History is whether a linear process as Enlightenment thinkers asserted or a process with sharp turns and fluctuations. In this context, whether there are natural science rules valid for all nations, the differences between physical space and human space and whether real values determining history are linked to generalisations or individuality are discussed. To understand the formation of the idea of progressive history the premises of the causes of its formation will be evaluated. Then, Francis Fukuyama's position in that idea and similarities and differences with the thinkers in the same line will be considered. Meaning given to history, dealing with alternatives outside progressivism is also essentially considered for this study.</p> <p>In the framework of that research it's understood that progressivists -in the light of some concreteness- evaluate history in from a universalist framework and they ignore differences between societies. Furthermore, they approach historical space as a natural space and thus, impose some rules on it: but historical space as a cultural space dose not possess rules as natural. It is also concluded taht because of the differences between societies, the idea of universal history is not coherent, it's impossible to see the final result of historical process.</p>	
Keywords: Enlightenment, Progress, Historicism, Fukuyama.	

GİRİŞ

Tarih; insanın kültürel bir varlık olarak ortaya çıktığı alandır. İnsanın tüm kültürel üretimleri tarih içerisinde anlamını bulur. İnsanların geçmişlerini incelemede, geleceklerine yön vermede önemli bir rol oynayan tarih, geçmişten günümüze farklı farklı çıkış noktalarından ele alınmıştır. Başka bir deyişle, tarihe verilen anlamın ne olduğu belirlenirken; medeniyetler ya da filozoflar kendi dönemlerinin genel durumundan etkilenmişlerdir. Örneğin; Batı Aydınlanması'nda akla ve doğa bilimlerine duyulan güven ile tarihe ilerleme düşüncesi çerçevesinde bakılmıştır.

Çağımızda tartışmalara konu olan ilerleme kavramı Batı Aydınlanması'yla somutlaşmış bir kavramdır. Günümüzde ilerlemeden anlaşılan şey; daha çok, sürekli iyi olana doğru yol alma ve salt yetkinleşmedir. İlerlemenin bu anlamı bazı tarih felsefelerinde merkeze konulmuş ve tarihin ne olduğu sorusu bu merkezden değerlendirilmiştir. İlerleme kavramının ve bu kavrama bağlı tarih felsefesinin ortaya çıkış sürecini anlamak bakımından, geçmiş tarih anlayışlarına bakmakta fayda vardır. Tarih içinde, insanın konumunun ne olduğuna verilen cevap, tarih felsefelerini çeşitlendirmiştir.

Tarihsel süreçte insanın yerinin ne olduğu sorusuna Antik Çağ Yunan düşünürleri doğa üzerinden cevap bulmaya çalışmışlardır. Batı Antik Çağı'nda evreni anlamlandırma çabası daha çok doğa üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu perspektif bağlamında tarihe ve insana verilen anlam da doğa düzeni etrafında değerlendirilmiştir. Batı düşünce tarihindeki bir kısım görüşler tarihsel süreçte şekillenen insani-toplumsal alanın doğal alanın bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Doğan Özlem'in Paul Yorck v. Wartenburg'un Antik Çağ tarih anlayışına ilişkin yorumundan aktardığına göre; "İnsani olayları doğal süreçlermişçesine yorumlayan bu tablo, döngüsel bir tabloydu. (Özlem, 1984:9)" Bu döngüsellik çerçevesinde ilerleme kavramına bakıldığında, ilerlemenin çizgisel bir süreç olarak ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Antik Çağ'da döngüsel tarih anlayışında, ilerleme tarihsel bir kavram olarak kullanılmamıştır. Bu dönemde ilerleme ile kastedilen, Yunanlıların medeniyet olarak kendilerini diğer medeniyetlerden daha çok geliştirmeye yönelik çabasıdır.

Antik Çağ'da insanın konumunu açıklamada kullanılan döngüsellik, Batı Orta Çağ'ı ile birlikte yerini çizgiselliğe bırakmıştır. Tarih, çizgisel olarak Tanrı'nın planının gerçekleşeceği güne doğru ilerlemektedir. Batı Orta Çağ'ında, tarihsel alan içerisinde insanın konumu problemi, Tanrı anlayışı etrafında değerlendirilmiştir. Batı Orta Çağ düşünürlerine göre; insanın tarihteki rolü, Tanrı'nın evrendeki planının gerçekleştirilmesidir. Tarih felsefesi içerisinde insanın evrendeki yerine ilişkin problem, Tanrı'nın konumuna ve istencine bağımlı olarak açıklanmıştır. Batı Orta Çağ ile birlikte çizgisel bir tarih anlayışına geçilmiştir. Batı Orta Çağ'ında çizgiselliğin kabul edilmesi beraberinde bir ilerleme fikrini de getirmiştir. Ancak henüz bu dönemde, günümüzde kullanıldığı anlamda bir ilerleme düşüncesi gelişmemiştir.

Tarih akımlarının çoğalmasında ve özellikle tarihselciliğin ortaya çıkmasında önemli rolü olan bilimsel gelişmeler, Yeni Çağ'ın bilime olan bakışı ile giderek önem kazanmıştır. Öncelikle Rönesans'a gelindiğinde Batı Orta Çağ'na tepki olarak insanın edilgenliği yerine, etkinliğini savunan hümanizm anlayışının canlanması önemini belirtmek gerekir. Batı Orta Çağ'ında Tanrısal evrensel plan içerisinde önemsiz kalan "birey olma" durumu Rönesans'ta büyük tepki görmüş ve insanların özgür iradeleri, bireysellikleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. İnsanın tarihsel süreçteki yeri ve önemi yeniden ele alınmıştır. On altıncı yüzyılla birlikte her ne kadar dinde reformasyon geliştirilmiş olsa da, tarihin teolojiden uzaklaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Düşünürler teoloji yerine bilimi merkeze koyma yoluna gitmişlerdir. On altıncı yüzyılda, Francis Bacon'ın *Novum Organum* adlı eseriyle bilimsel yöntem getirdiği katkılar, bilime farklı bir içerik kazandırmıştır. Bacon, "bilmenin doğaya egemen olmanın koşulu olduğunu" belirtmiş ve kendisinden sonraki düşünürlerin bilime bakış açısını etkilemiştir. O'na göre bilimle ilgili atılacak her adımda sadece insan aklı yeterli olmayacak, tarihsel olguların incelenmesi de gerekecektir. Ancak Bacon bu fikriyle tarihsel alanın tek başına yeterli olduğunu ifade etmemektedir. O, tarihsel gerçeklik alanını doğal gerçeklik alanının bir uzantısı olarak tasarlamaktadır. Dolayısıyla doğanın ele alınışında kullanılan yöntem, tarihsel alan için de geçerli olmalıdır.

Tarihin ilerleyen bir süreç olarak ele alınışının en önemli nedenlerinden biri doğa bilimlerindeki gelişmeler ile insanların her şeyi yasa sayesinde kontrol altına alabilecekleri fikridir. Bu nedenle tarihsel kültürel gerçeklik alanı da kontrol altına alınabilir bir alan olarak değerlendirilmiştir. Doğan Özlem Bacon'ın başlattığı etkiyi şu şekilde dile getirmiştir.

“16. yüzyıl günümüzün modern “doğabilim” kavramını Bacon ile birlikte temellendirirken bu konuda empirist bir tutumdan hareket etmiş ve doğa bilimleri bir sonraki yüzyılda büyük bir gelişme içine girmişlerdi. (Özlem, 1984:23)”

On altı ve on yedinci yüzyıllarda doğa bilimlerinde önemli gelişmeler sağlanmış, rasyonalizm ön plana çıkarılmış ve bu gelişmeler sayesinde insani-toplumsal alanın bir “ilerleme” yaşadığı üzerinde durulmuştur. On sekizinci yüzyılda doğa bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak, insani alanda da ilerlemenin olacağı sık sık dile getirilmeye başlanmıştır. İnsan aklı sayesinde toplumların da doğa bilimlerinde olduğu gibi, sürekli bir ilerleme içerisinde yol alacağı inancı, on sekizinci yüzyıl Batı Aydınlanması'nın temel özelliklerinden biri haline gelmiştir. Tarihe yönelik olarak bu farklı yaklaşımı doğuran en önemli iki neden; on altıncı yüzyılda doğa bilimlerinde yaşanan devrimler ve on yedinci yüzyıldaki rasyonel düşünme biçimidir. Doğa bilimlerindeki “yasa” düşüncesi, insanları “doğaya egemen olunabileceği” düşüncesine götürmüştür. Böylece; “yasalar ile işleyen bir evren tasavvuru”nun, “bilinmezler ile dolu bir evren tasavvuru”ndan daha güvenli olduğu düşünülmüştür. Bu yüzden doğal gerçeklik alanı dışında da bu yaklaşımın geçerli olması tasarlanmıştır. Böylece tarihsel-toplumsal gerçeklik alanı da bilimsel yöntemle ele alınabilen, düşük düzeyde bir yasallıklar alanı halinde görülmüştür. Tarihe bu yaklaşım, özellikle on sekizinci yüzyıl Batı Aydınlanması ile başlamış ve daha sonra pozitivistin ilkeleri doğrultusunda devam ettirilmiştir. Tarihsel alana doğa bilimleri alanı gibi yaklaşılmasıyla ve insan aklına duyulan güven-inanç ile birlikte tarihe “ilerleme” ve “düzen” atfedilmiştir.

İlerleme kelimesinin kullanımına genel olarak baktığımızda şunları görmekteyiz: İlerleme kelimesi Batı Aydınlanması'na kadar, bugün anladığımız tarihsel bağlamı ile kullanılmamıştır. İlerleme kavramının bugün anladığımız anlamda -toplumların sürekli iyi

olana doğru, geriye gidişler olmaksızın yol alması- kullanılması da on sekizinci yüzyıl Batı Aydınlanması döneminde gerçekleşmiştir.

Latince’de “progress/us” kelimesi “ilerleme, ilerleyiş, terakki” kelimeleriyle açıklanmaktadır. (Kabağaç, Alover: 1995: 480) Batı Antik döneminde de ilerleme kelimesi tarihsel bağlamın dışında sık sık kullanılmıştır. “Yunancadaki yüklemeler arasında örneğin epididonai (“artmak”, “büyümek”, “ileriye gitmek”, “ilerlemek”) (...) “progredi”, “processus” ve aynı zamanda “profectus” kullanılmıştır. (Koselleck, 2007: 23)” İlerleme, İngilizce’de ise “progress” kelimesiyle karşılanmaktadır. İngilizce’deki progress kelimesinin, Latince’de ilerlemeyi karşılayan progress/us kelimesinin devamı olduğu görülmektedir.

Tarihsel olarak ilerleme kavramı özellikle Batı Aydınlanması ile birlikte, daha çok bir bütün halinde insanlığın yetkinleşmesi, mükemmelleşmesi olarak evrensel bir içerik kazanmıştır. İlerlemenin içerik olarak değişmesinde modern doğa bilimleri önemli rol oynamıştır. İlerleme temelde daha yetkin olma anlamını barındırır. Bu yetkinliği sağlayacak, ilerlemeyi gerçekleştirecek unsurun ne olduğu konusunda düşünürler arasında farklılık kendini göstermektedir. Örneğin; Condorcet ilerlemeyi bilgi ve buna bağlı olan bilim ile ilişkilendirmiştir. İlerleme evrensel kabul edilse de edilmese de, ilerlemeyi sağlayan unsurlar değişim gösterse de göstermese de ilerleme her zaman eskiyi aşma, daha mükemmel olma anlamına gelmektedir. Hegel için ise ilerlemeyi sağlayan unsur “tin” iken, Fukuyama için “modern doğa bilimleri” ve Hegel’in “kabul görme” kavramıdır. Hegel, köle-efendi ilişkisini açıklamada, bir insanın diğer bir insan tarafından kabul edilmesi ya da diğerinin kendisini ona tabi kılması üzerinde durur. Fukuyama Hegel’in insanlar arasındaki bu beklentiye devletlerarası ilişkilere uygular. Bir devletin diğer bir devlet tarafından kabul görme çabasının, tarihi liberal demokrasiye doğru ilerlettiğini savunur. İleride Fukuyama bahsinde bu konu detaylı şekilde ele alınacaktır.

Günümüzdeki kullanımında ilerleme kavramıyla akla daha çok Batı Aydınlanması ve sonrasında gelmesinin nedeni ilerlemenin on sekizinci yüzyılda tarihle ve insani tüm yaşam alanlarıyla doğrudan ilişkilendirilmesi ve ilerlemenin insanlığın hedefi haline getirilmesidir.

Tarihe ilerleme penceresinden bakmak; her zaman ilerlemenin var olduğuna ve var olacağına dair olan inancı da beraberinde getirir. İlerleme ister Hegel, Marx ve Fukuyama'daki gibi bir devlet biçimine ister Condorcet'deki gibi dünya insanların eşitliğine doğru yol alışı belirtsin, mutlak olarak ilerlemeyi savunmak iyimser olmayı gerektirir. Çünkü ilerleme düşüncesinin ardındaki inanç geçmişin şu ana göre daha olumsuz bir niteliğe sahip olduğudur. Bu da geleceğe her zaman daha olumlu bakmayı getirir. Bunun yanında ilerleme bir başlangıçtan bir "son" ya da "hedef"e doğru alınan yolu ifade eder.

"İlerleme, köken ile gaye arasındaki ilişkiye verilen addır. Tarih metafizikleri açısından köken, gaye ve ilerleme kavramları birbirlerinin varlığını şart koşan unsurlardır. Yani bir tarih metafiziğinin oluşması için bu üç kavram birbirleriyle ilişkili temellendirilmelidir. Çünkü insanlığın bir gayesi varsa, gayenin temel özelliklerinin kökünde potansiyel olarak içerilmesi şarttır. Aksi takdirde gaye temellendirilemediği gibi, ilerlemeden de söz edilemez. İlerleme kökünde bulunan unsurların tarihi süreçte aşamalı olarak olgunlaşması ve gayeye yaklaşmak anlamını taşır. (Bıçak, 2005:41)"

İlerlemeci tarih, tek bir insanlık halinde çizgisel olarak yol almayı ifade etmesi bakımından evrensel bir tarih anlayışı çizmektedir. Bu nedenle tarihsel bağlamda ilerleme, "insanlığın ilerlemesi" olarak homojen bir yapı olmak durumundadır. Nitekim evrensel tarih anlayışını savunan düşünürlere kısaca göz atıldığında bu durumu görmek mümkündür. Tarihi ilerleyen evrensel bir süreç olarak değerlendiren Hegel kendi felsefe sisteminde ilerleme kavramına karşılık olarak "Fortschritt" kelimesini kullanmaktadır. (Hegel, 1986:196) "(...) tinin daima başka başka biçimlere girmesiyle değişen görünüşü özünde ilerlemedir. (Hegel, 2003:75)" Hegel'e göre tarihsel ilerleme "tin" aracılığı ile gerçekleşir. Tinin kendisini tarihsel süreçte açması ilerlemeyi sağlar. İlerlemenin son hedefi ise; tinin kendisini en son açtığı nokta "devlet"tir. Özünde özgürlük olan tinin kendisini bilmeye doğru yolculuğu, ilerlemenin zorunlu bir koşuludur. Hegel'de tarihin ilerlemesi, tinin ilerlemesidir denilebilir.

Aydınlanma düşünürlerinin genel özelliklerinden biri; "optimist bakış"tır. Bu bakış Aydınlanma düşünürlerine ilerlemeye duydukları inançtan miras kalmıştır. Çünkü tarihe ilerleme hedefi koymak ve insanlığın sürekli yetkinleştiğine dair inanç beslemek optimist

olmayı beraberinde getirir. Aydınlanma Çağı'nın genel vurgusu; felsefede, bilimde, sanatta ve nihayetinde insanlık tarihinde bir ilerlemenin olduğu düşüncesidir.

İlerlemeden kasıt “görece olumsuz” olan bir durumdan yola çıkılarak, tarihsel sürecin, düz bir çizgi halinde mükemmelliği elde edene kadar yol almasıdır. Bu yol alışı ilerleme bir zorunluluğa bağlanmakta ve birey olarak insan bu zorunluluğun parçası haline getirilmektedir. İlerleme Batı Aydınlanması'yla birlikte insanlığın önüne konulmuş bir hedef haline getirilmiştir. Medeniyetlerin bütün olarak her alana ilerleme penceresinden bakmalarının gereği vurgulanmıştır. Böylece ilerleme sayesinde insanlık istenilen, geçmişten daha mükemmel olacak olan geleceğe doğru yol alacaktır. Tarihsel ilerlemeyi savunan düşünürler, geçmişe ait olumsuz bir tavır içerisindedirler. Çünkü onlara göre ilerleme; geçmişin olumsuzluklarını yok edecek ve gelecekte insanlığı yetkinliğe ulaştıracak bir süreçtir. İlerleme tek tek insanların ve böylece bir bütün olarak insanlığın mükemmelleşmesinin, eşitsizliklerin kalkmasının, çatışmaların sona ermesinin ön koşulu olarak sunulmuştur.

İlerleme kavramı on sekizinci yüzyıl Batı Aydınlanması döneminde, ilk kez Fransa'da günümüzdeki anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. İlerleme kavramı zamanla sadece bir temel olmaktan çıkarılmış ve hayatın ideali haline getirilmiştir. Bu ideal Fransız Aydınlanması ile başlamış; ancak bir süre sonra Türkiye'nin de dahil olduğu farklı ülkelere yayılmıştır. İlerleme anlayışı, birçok ülkede etkili olmuştur ve günümüzde hala güncelliğini koruyan bir konudur. İlerlemenin Türkiye'deki etkileri de göz ardı edilemez. Türkçe'de ilerleme, “(...) daha iyi, daha yetkin, daha değerli, daha yüksek bir duruma doğru basamak basamak oluşan gelişme, terakki” olarak tanımlanmaktadır. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2005: 954) Osmanlıca'da ilerleme, “terakki” kelimesiyle karşılanmakta ve terakki, “yukarı kalkma, yükselme, ilerleme” şeklinde tanımlanmaktadır. (Develioğlu, 1962:1299) Çalışmanın genel düşüncesi olan; ilerleme kavramının ideolojik hale getirilmesi fikri, sadece bugün değil geçmişte de varolan bir durumdur. Comte'un ilerlemeye ilişkin görüşleri, Türkiye'ye “terakki” kavramı bağlamında taşınmıştır. İlerleme kavramı günümüzde her ne kadar, daha çok Batı toplumlarını etkileyen bir kavram olarak görülüyorsa da Türkiye'yi de etkilemiştir. Aydınlanma döneminde ilerleme ideolojisi

inancıyla dinin yaşamdan yavaş yavaş soyutlandığı üzerinde durulmuştu. Bu soyutlama Batı Dünyası'nın bugün sıkça tartışılan kavramı olan sekülerizme yol açmıştır. Din insan hayatından uzaklaştırıldıkça, dünyevi olana bağlılık artmıştır. Sekülerleşmede Aydınlanma'nın ilerleme ideolojisi de etkili olmuştur. İlerleme kavramının etkileri bir dönem Türkiye'de de görülmüştür. Pozitivist eserlerin tercümesi ve bazı dernekler ve partiler yolu ile (İttihat ve Terakki gibi), Türk düşünce tarihi Comte'un ilerlemeci fikirleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan ilerlemenin doğa bilimlerindeki gelişmelere bağlanması farklı felsefe sistemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Konumuz kapsamında pozitivism bu sistemlerin başında yer almaktadır. Batı Aydınlanması ile şekillenen ilerleme kavramı pozitivismin temel sloganlarından biri haline gelmiş ve Comte'un düşünceleri aracılığı ile farklı ülkelere aktararak, bir ideal haline getirilmeye çalışılmıştır. Murtaza Korlaelçi Comte'un Rus Çarı Nicolas'a yazdığı mektuptan pozitivismin sloganlarını şu şekilde aktarmıştır: "Pozitif dinin kutsal formülü şöyledir: İlke olarak aşk, temel olarak düzen ve amaç olarak ilerleme. (Korlaelçi, 2002:103)" İlerleme düşüncesi neredeyse yaşamın her alanına nüfuz eden bir ilke haline dönüştürülmek istenmiştir.

Batı Aydınlanması ile aklın yüceltilmesi, akıl sayesinde doğa bilimlerine duyulan güven, bu güven sayesinde ilerlemeye beslenen sonsuz inanç pozitivism kapı aralamış ve tarihsel-toplumsal yaşam alanına bile doğa bilimleri penceresinden bakılmaya çalışılmıştır. Sosyal bilimler Batı Aydınlanması'nın etkisiyle doğa bilimlerinin ilkeleri doğrultusunda biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, doğa bilimlerindeki yasa fikrinin insan bilimlerine de uyarlanması öngörülmüştür. İnsanın tarihteki yerinin ne olduğu sorusuna doğa bilimlerinin argümanları temelinden cevap verme eğilimi, ilerlemenin doğa bilimleri sayesinde gerçekleştiğine duyulan inanç ile gelişmiştir.

Bacon ve Descartes'in düşüncelerinden hareketle bilimsel bilgiye bakış değişim göstermiştir. Bacon'ın "bilgi güçtür" anlayışı bilginin niteliğinin ve değerinin değişmesine neden olmuştur. Bacon'dan önce bilgi ve bilgelik egemenliğin aracı olarak görülmemekteydi. Bilginin değeri hakikati taşımasıyla ilgiliydi. Kadim bilgelikte dünya, sınırlarına vakıf olunabileceği kadar vakıf olunması gereken bir yerdi. Bacon ile birlikte

dünya yavaş yavaş sırlarla dolu bir alan olmaktan çıkıp, yasalar sayesinde kendisine egemen olunabilecek bilgi nesnesi haline geldi. Galilei ile birlikte matematik bilimin dili, bilimin ifade biçimi olarak kullanılmaya başladı. Bu da Dünya'ya ilişkin bilgilerimizi "kesin" hale getirdi. Örneğin bilimsel gelişmelerden önce "düşme" konusu yorumlara açık bir problem alanıydı. Bilimsel gelişmeler ile deney ve gözlem sayesinde elde edilen veriler, matematiksel ifadelerle yasalaştırıldı. Bilim dili matematik bir hal almaya başladığında

"düşme" konusu $\frac{1}{2}gt^2$ ile ifade edilebilir bir hale geldi. Artık "düşme yasası" olarak nesnelleştirildi. Bilimsel yöntem ile Dünya, yasaları olan bir işleyişin olduğu alan haline geldi. Demek ki bilimsel yöntemde yasa elde etmenin bazı ön koşulları vardır. Deney ve gözlem sayesinde veriler toplanır. Deney ve gözlem için de tekrar gerekir. Toplanan veriler üzerine kurulan hipotezler çeşitli testlerden geçirilerek sağlamlığı test edilir. Yanlışlanan bilgiler yoksa bunlar yasa haline gelir ve matematiksel dil ile ifade edilir. Kullanılan bu dil evrenseldir ve bu yasaların her yerde mutlak olarak geçerli olduğunu belirtir. Bununla birlikte Dünya'ya ilişkin yorum değiştiğinde, fikirler de değişmiştir. Örneğin, Dünya'nın yasalarla işleyen bir yer olması, öznenin yeniden tanımlanması gereğini doğurmuştur. Ya da Dünya'nın Tanrı'nın planlarının gerçekleştiği bir alan olduğu fikri reddedilmeye başlanmıştır. İnsan Dünya'nın yasalarını keşfedecek ve bilimsel yöntem sayesinde evrensel gerçeklere ulaşacaktır.

Bu noktada şu sorun karşımıza çıkmaktadır: İnsan sadece doğal gerçeklik alanında var olamaz. Hatta tarihsel-toplumsal gerçeklik alanı insanın asıl var olduğu alandır. Yukarıda sözü edilen bilimsel yöntem, toplumsal alan için de uygulanabilir mi? Soruya bilimsel bilgiyi elde etmede kullanılan yöntemin kriterleri üzerinden bakmakta fayda vardır. Doğa bilimlerinde kullanılan deney ve gözlem, tekrarlanan olaylar açısından anlamlıdır. Bir kerelik bir durum tekrarlanamaz. Bu da bize aynı durumu değişik koşullar altında gözlemleme imkânı vermez. Örneğin, tümevarımsal olarak düşme yasasına ilişkin şunu gözlemleyebiliriz: Atılan ilk taş yere düştü, atılan ikinci taş yere düştü... şeklinde devam edersek, atılan tüm taşların yere düşebileceğine ilişkin bir genellemeye varabiliriz. Düşmeye ilişkin yasayı tekrar tekrar yere taş atarak deneyimleyebilir ve sonuçlarını

gözlemleyebiliriz. Oysa toplumsal gerçeklik alanında olaylar bir kereliktir. Biricik olan ise deneyimlenebilir değildir. Örneğin; Fransız İhtilali bir kerelik olmuş toplumsal bir olaydır. Günümüzde, ortaya çıkış koşullarını hazırlayarak yeniden aynı biçimde bir ihtilal yaratmak olası değildir. Her şeyden önce o insanlar hayatta değildir, olsa bile hepsinin aynı anda o günkü psikolojiye sahip olmaları imkânsızdır. Fiziki ve insani koşulların aynısını bugün istesek de yaratamayız. Bu nedenle de toplumsal gerçeklik alanında deney ve gözlem imkânsızlaşmaktadır. Oysa iki bin yıl önce yere düşen taş bugün de aynı şekilde yere düşmektedir. Ancak iki bin yıl önceki insan dünyası ile bugünkü insan dünyası aynı değildir. Tarihsel-toplumsal alan değişebilir, dönüşebilir bir alandır. Doğanın yasaları değişmez; değişen şey doğa yasaları üzerine yapılan yorumlardır. Tekrar eden olaylar deney ve gözlem sonucunda yasaya dönüşebilir. Tarihsel-toplumsal olayların tekrar edilemez oluşu, tarihsel alanda yasaların olmasını imkânsız kılmaktadır. Matematiğin doğa bilimlerinin ifade biçiminde kullanılması bilimsel yöntemin bir başka özelliğidir. Bu özellik tarihsel olayların ifade edilmesinde kullanılamaz. İnsanın yapıp etmeleri $2 \times 2 = 4$ gibi formüle edilemez. Bu formül bir evrenselliği ve genel geçerliliği belirtir. Tarihsel-kültürel alanda bu tarz evrensellikler ve bunların matematiksel olarak ifadesi mümkün değildir. Örneğin, farklı ülkelerde işlenen aynı suçun cezası ülkelere göre farklılık gösterebilir. Bu nedenle insanın tarihsel süreçteki eylemleri evrensellikten uzaktır.

Bilimsel yöntemin tarihsel alana uyarlanma sürecinde ise insani alan sorunu ortaya çıkmıştır. Çünkü doğa bilimleri için kullanılan yöntem, insanın şekillendirdiği tarihsel alanı açıklamada yetersiz kalmıştır. İnsanın ve tarihsel olayların deneye uygun olmayışı, evrenselliğe kapalı oluşu, yasalar ile biçimlendirilemeyeceği gerçeği tarih, kültür ve insan üzerine yapılan yorumları çeşitlendirmiştir.

Bazı tarih felsefecileri insanın yerinin ne olduğu, doğa bilimleri yönteminin tarihsel alandaki geçerliliği üzerine yönelmişlerdir. Objektif bilginin tarihsel alanda da geçerli olup olmadığına dair problem tarih felsefelerini çeşitlendirmiştir. Örneğin Vico kartezyen geleneğin egemen olduğu bir dönemde, tarihi temel alan farklı bir bilim anlayışı ortaya koymuştur. Kartezyen gelenek; insan ve tarihe ilişkin determinist bir tavır takınmakla birlikte "...doğa bilimlerinin genel geçer, kesin ve değişmez yöntemini temel alıp, yasa ya

da kural koyuculuğu benimser. (Cevizci, 2002: 593)” Doğa bilimine dayalı bir tarih ve insan anlayışına karşılık, Vico toplumsal insani alanın biz insanlar tarafından yaratıldığını belirtmiştir. Vico’ya göre; filozoflar genelde fiziki dünyaya yönelerek, doğa bilimi üzerinde durma eğilimi göstermişlerdir. Bu durum ise insanın tarihsel-toplumsal alandaki konumunu açıklamada yetersiz kalmıştır.

“(…) Vico için doğal dünyayı tanrı yarattığından, bu dünya olsa olsa ancak onun tarafından tam olarak bilinebilir; buna karşılık bilim, tanıyabileceğimiz bir dünya olmasına rağmen (filozoflar) “toplumların dünyası”nı hep ihmal edegelmiştir; oysa biz bu dünyayı doğal dünyadan da iyi tanıyabiliriz. Çünkü onu yapan bizleriz. (Özlem, 1984:182)”

Doğa bilimlerinin tarihsel yaşam alanını ve insan üretimlerini açıklayamayacağını dile getiren Vico, aynı zamanda mutlak ilerleme fikrinin de doğru olmadığını belirtir. Doğa bilimleri temelinde ele alınan ve ilerlemeciliği savunan tarih anlayışının aksine, Vico’ya göre; sürekli bir ilerlemeden bahsedilemez. Vico’nun “Yeni Bilim” adını verdiği bilim anlayışını Doğan Özlem Vico’dan şu cümlelerle aktarmıştır. “(…) bizim bilimimiz, sonsuz ideal bir tarihi zaman içinde akıp gitmiş olan tüm halkların tarihini, onların yükselme, ilerleme, durgunluk, düşüş ve çöküşleriyle birlikte betimlemeye çalışır. (Özlem, 1984:182)” Vico’nun tarih felsefesinde ilerlemeler kadar düşüş ve çöküşlerde önemlidir.

Doğa bilimlerinin yönteminin, insani alana uygulanamayacağını ileri süren bir başka düşünür ise Dilthey’dir. Dilthey “*Tinsel Bilimlere Giriş*” yazısında doğa bilimlerinin tarihsel-toplumsal alanda yetersiz kaldığını, insani olguları açıklamada sadece doğa bilimlerinin kullanılamayacağını belirtir. Tarihsel-toplumsal alanda insanın kültürel üretimlerini tinsel bilimlerin ele alması gereğini vurgular. Pozitivistlerin bilim kavramının içeriğini belirlemedeki kriterlerini eleştirir. Pozitivist bakışta bilim denildiğinde anlaşılan şey daha çok, fiziki dünyayı açıklayan doğa bilimleridir. Bu nedenle de tarih gibi bazı alanlar bilim olmanın dışına çıkarılmışlardır. Dilthey’in bu konudaki yazısını çeviren Doğan Özlem, bu konuyu şöyle aktarmaktadır:

“(…) bazı pozitivistler istemli bir bilme kavramından hareket eden ve büyük ustaların uğraş verdikleri bir alan olarak tarih yazıcılığını, bir kısa-görüşlülük ve yüzeysellik bilim sınıfından atarlarken; başka bazı pozitivistler, temellerinde bir istemli eylemi barındıran bilimler olduğunu kabul etmekle birlikte, bu bilimlerin asla gerçeklik

hakkında yargılar veremeyeceğine karar vererek, bunların da gerçeklik (doğa) bilgisine göre kurulmalarının zorunlu olduğuna inanmışlardır. (Özlem, 1984: 220)”

İnsana ait tinsel olayları araştırmada doğa bilimleri sınırlayıcıdır. Doğa bilimleri doğal olguları araştırır. Tarihsel-tinsel olaylar ise tin bilimlerinin –ya da kültür bilimleri- alanına girmektedir. İnsanın kültürel-tarihsel yaşam alanını açıklamada doğa bilimlerinin yetersiz kalışı, tarih felsefecilerini farklı sistemlere yöneltmiş ve tarih felsefelerini çeşitlendirmiştir. Dilthey’in bu bakış açısı tarih felsefesinde “Tarihselcilik” adı altında değerlendirilmiştir.

İlerlemeci tarih anlayışının temel özelliklerinden bir olan evrensel tarih fikri ve tarihin sürekli iyi olanlara yöneldiği anlayışı tarih felsefesinin problemlerinden birini teşkil etmektedir. Herder’e göre, tarihte genelliklerden çok bireysellikler önemlidir. Çünkü tarihsel olan bir kereliktir. Tarihte doğada olduğu gibi tekrarlar söz konusu değildir. Tekrar edilen olgular üzerinde deney ve gözlem yapılarak genel yasalar elde edilebilir. Oysa tarihsel gerçeklik alanı, doğal gerçeklik alanından farklıdır. Bu nedenle de tarihsel alanda, doğal alandaki gibi yasalar bulunmamaktadır. Bu açıdan evrensel bir tarih anlayışı düşüncesi temelsiz kalmaktadır.

Ayhan Bıçak “*Tarih Bilimi*” isimli eserinde tarihe verilen anlamın ne olduğu üzerine yapılan değerlendirmeleri iki ana başlık altında değerlendirmiştir. Bunlardan ilki; “Speklativ Tarih Felsefesi”, diğeri ise; “Analitik Tarih Felsefesi”dir. “Speklativ Tarih Felsefesi, tarihte anlam, amaç, ilerleme ve yasa gibi temel kavramların ele alınıp incelendiği araştırma alanıdır. (Bıçak, 1999:9)” Kant, Condorcet, Hegel, Comte, Marx, Fukuyama spekülative tarih felsefesi kapsamında çalışmalar yapmışlardır. Bu düşünürlerin ortak görüşü, insanın tarihte bir amacı olduğu ve insanın bu amaç doğrultusunda yapıp etmeleri tarihin düzen içerisinde insanlığın bütün olarak ilerlemesini sağlamaktadır. Tarihin ilerlemesi ise bazı yasalara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Spekülative tarih felsefesi özellikle on sekizinci yüzyıl döneminde başlamış ve pozitivist yaklaşımla birlikte devam ettirilmiştir. Başka bir ifadeyle spekülative tarih felsefesi şu ifadeyle açıklanabilir:

“İnsanın bir bütün olarak görülen geçmişini tutarlı bir biçimde yorumlamayı amaçlayan, örneğin tarihin belli bir tanrısal planın açılması olduğunu ya da tarihsel ve toplumsal fenomenlerin üç hal yasası veya diyalektik yasalar türünden birtakım evrensel yasalara uyduğunu savunan, bütün bir insan geçmişinin doğa

yasalarına benzer nitelikte genel geçer yasalarla açıklanabileceğini iddia eden bu tür bir tarih felsefesi, spekülâtif tarih felsefesi olarak bilinir. (Cevizci, 2002: 1002)”

Analitik tarih felsefesi ise yirminci yüzyılda eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle spekülâtif tarih felsefecilerinin nesnel bir yaklaşımı savunmalarına karşılık, analitik tarih felsefecileri tarihsel araştırmalarla ilgili nesnellığın olabilirliğine kuşkulu yaklaşmışlardır. Spekülâtif tarih felsefesi, bütün bir insanlığın, aynı amaca doğru yol aldığını savunurken, analitik tarih felsefesi, tarihin bir bilim olarak diğer bilimlerle ilişkisini, araştırmalarda kullanılacak yöntemleri, tarihinin malzemelerini konu edinir. Vico, Herder, Dilthey, Popper gibi düşünürler, spekülâtif tarih felsefesinin birtakım görüşlerini eleştirmişler ve farklı alternatifler sunmuşlardır.

Tez kapsamında ele alınan ilerlemeci tarih fikrinin genel karakteristiklerinden biri, bütün insanlığa bir amaç yüklemek ve doğa bilimlerini temel alarak, ilerlemeyi mutlak hedef haline getirmektir. Bu yaklaşım spekülâtif tarih felsefesinin yaklaşımıdır. Bu çalışmada daha çok analitik tarih felsefesi taraftarlarının görüşlerini destekleyen düşünceler ileri sürülmektedir. Çünkü tarihsel bilgi, Vico'nun belirttiği gibi doğa bilimleri bilgisinden farklıdır. Bu nedenle de tarihsel gerçeklik alanına, doğal gerçeklik alanı gibi yaklaşılamaz. Tarihsel olaylar evrensellik ve nesnellik içerisinde değerlendirilemez. Bu açıdan Herder'in tarihsel olayların biricikliğini vurgulaması tezde savunulan düşüncelerden biridir. Doğa bilimlerindeki gelişmeler, rasyonalizmin yaygınlaşması, Batı Aydınlanması ile birlikte gelen ilerleme fikri ve tüm bunların sonucu olarak ortaya çıkan pozitivist tarih anlayışı analitik tarih felsefecileri tarafından reddedilmektedir. Bu tezde analitik yaklaşım benimsenirken, Dilthey'in düşüncelerinden de beslenecektir. Çünkü pozitif bilimlerdeki gelişmeler sonucunda, tarihin neredeyse bir bilim olmaktan çıkarılışı ya da bilim olarak tarihin doğa bilimleri tarzında ele alınışı Dilthey tarafından sistemli bir biçimde eleştirilmiştir.

Bu tezin çalışma konusunu; ilerlemeci tarih anlayışının kökleri, Orta Çağ'dan sonra Aydınlanma ile gelen ilerlemeci tarih anlayışı, ilerlemeciliğin evrenselleştirilmesi olarak tarihsicilik, günümüzdeki bir tarihsici olarak Fukuyama'nın temel tezleri ve ilerlemeci tarih anlayışlarının benzerlik ve farklılıklarının değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Tezin amacı; tarihin ilerlemecilerin bahsettiği gibi doğrusal bir yönünün olmadığı, tarihsel alanın doğa alanı tarzında yasaları içermeyeceğinin, doğa bilimlerindeki tekrar ve süreklilik yerine tarihte teklıkların ve süreksizliklerin bulunduğu, tarihe ilerlemecilik ve bir son atfetmenin insan özgürlüğünü engelleyeceğinin değerlendirilmesidir.

Tezde bu konunun seçilmesinin önemi; günümüzde yaşanmakta olan savaflara, dünya dengelerinin tüm medeniyetlere eşit dağılımı yerine bazı ülkelerin tekellerinde toplanmasına, teknolojinin ahlak ve sorumluluk duygularıyla hareket etmemesine dolayısıyla insan ölümlerine yol açmasına rağmen; ilerlemecilerin iyimser bir tarih tablosu çizerek dünyanın ve tarihin her an daha iyiye gittiğini ileri sürmüş olmalarıdır. *Teknoloji gerçekten ilerlemecilerin dediği gibi tarihi mutlak olarak ilerletmekte ve insanlığa her an mutluluk mu getirmektedir? Tarih şu andan bakarak sonunun ne olduğu bilinebilen bir süreç midir? Tarihin sonu var mıdır? Tarih dünya üzerindeki medeniyet farklılıklarına rağmen, evrensel-genel geçer bir süreç olarak ele alınabilir mi?*

BÖLÜM 1: AYDINLANMA FELSEFESİNDE İLERLEME DÜŞÜNCE

Bugüne kadar Aydınlanma'ya ilişkin birçok tanım yapılmıştır. Genel olarak Aydınlanma; insani tüm alanlarda aklın ön plana çıkarılıp ilke olarak ilerlemenin benimsenmesidir.

“Aydınlanma (Almanca: Aufklärung, İngilizce: Enlightenment ve Fransızca: Eclaircissement veya le siècle de lumière) deyince onsekizinci yüzyılda, gerçekleşmesi ve sonuçları itibarıyla hem Amerika hem de hemen hemen Avrupa'nın her tarafında etkili olan, geleneksel olarak İngiliz Devrimi'yle başlatılıp, Fransız Devrimi'yle bitirilen felsefi bir hareket ve daha da önemlisi, bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal bir sürece göndermede bulunuyoruz. (Çiğdem, 1993:13)”

Diğer yandan 1784 yılında Kant'ın “*Aydınlanma Nedir?*” başlıklı makalesinde Aydınlanma'ya ilişkin vermiş olduğu tanım bugün sıkça kullanılmaktadır. Kant'a göre Aydınlanma; “İnsanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. (Kant, 1984:213)” İnsan aklın kullanımında, kılavuz olarak yine kendisine başvurmalıdır. İnsan kendisi dışında bir otoritenin kılavuzluğunu reddederek, aklını kullanma cesaretini göstermelidir. Aynı yıl Kant'tan iki ay önce Mendelssohn makalesinde “*Aydınlanma Nedir?*” sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir:

“(…) bir ulusun aydınlanması şunlarla ilişkilidir: 1) bilgi oranıyla, 2) bilgilerin önemiyle, yani bu bilgilerin a- insan olarak insanın ve b- yurttaş olarak insanın yapısıyla olan ilişkileriyle, 3) onların bütün toplum sınıflarına yaydırılmasıyla, 4) mesleklere göre olmasıyla ilişkilidir. Böylece bir ulusun aydınlanma derecesi, en az bu dördü ilişkiye göre belirlenmelidir; tek tek bu ilişkiler ise yine daha basit ilişki öğelerinin bir araya gelmesiyle oluşur. (Moses Mendelssohn, “*Aydınlanma Nedir?* Sorusu Üzerine”, Çeviren: Ali İrgat, Toplum Bilim Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı: 11, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 13-15. s.14)”

Geçmişten günümüze Aydınlanma üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Bunu en önemli nedenlerinden biri; Aydınlanma'nın ülkeler arasında farklı yansımalarının olması, Aydınlanma'ya bakışın ülkelere göre farklılık göstermesidir. Ancak bu farklılık Aydınlanma adı verilen bir dönemden bahsedilemeyeceği anlamına gelmez. Bir dönemin sınırlarını çizmek için o dönemin genel özelliklerinden bahsetmek gerekir. Aydınlanma döneminde ülkeler ve düşünürler arasında elbette fikir farklılıkları bulunuyordu. Ancak bunu yanında düşünürler Aydınlanma'nın doğası üzerine ortak düşüncelere de sahipti.

Örneğin, bu düşünürler arasında geleceğin daha iyi olacağına dair bir inanç beslenmekteydi. Bunun yanında Aydınlanma düşünürleri, insanı temel alan düşünceler geliştirerek, insanın kendisinden başka bir otoritenin boyunduruğu altında olma fikrine karşı çıkıyorlardı. Aklın özerkliğini vurgulayarak ilerlemeye inanç beslemek de Aydınlanma düşünürlerinin ortak yönleri arasındadır. Buna rağmen, Aydınlanma İngiltere’de, Almanya’da ve Fransa’da farklı alanlarda ortaya çıkmıştır. İngiliz Aydınlanması denildiğinde daha çok bilim ve epistemoloji alanında çalışma yürütmüş isimlerle karşılaşmaktayız. Hobbes, Locke, Newton ve Hume bu isimlere örnek gösterilebilir. Diğer yandan Alman Aydınlanması’na baktığımızda çalışmaların ağırlıklı olarak idealist felsefe ve spekülasyon tarih felsefeleri üzerine olduğu görülmektedir. Hegel hem idealist bir felsefe hem de spekülasyon bir tarih felsefesi oluşturması bakımından burada çarpıcı bir örnektir. Aydınlanma denildiğinde daha çok Fransız Aydınlanması anlaşılmaktadır. Ahmet Çiğdem bu konuyu şu şekilde belirtmektedir:

“Fransız Aydınlanması, daha uygun bir deyişle Aydınlanma’nın kendisinin Fransa’da kazandığı muhteva ve aldığı biçim, hem aydınlanma felsefesi olarak adlandırılan oluşumun “ruhunu” teşkil etmekte ve hem de bu ruhu temsil etmektedir.(Çiğdem, 1993:35)”

Fransız Aydınlanması, insanın bağımsızlığına, insan aklına duyulan güvene vurgu yapmıştır. Toplumsal durumların akıl önderliğinde eleştirisi de Fransız Aydınlanması ile başlatılmıştır. Diderot ve d’Alembert’in önderliğinde “*Ansiklopedi*” yazılmış ve bu eserde Aydınlanma’nın genel ilkeleri belirtilmiştir. Bu genel ilkelerden en önemlisi ve bu çalışmada üzerinde durulan husus ilerlemedir. İlerleme düşüncesi, Fransız Aydınlanması’nın ruhunu oluşturan ögedir. Bu kavram ilk kez Fransız Aydınlanması’nda somutlaşmıştır. Turgot bu somutlaşan kavramı kullanan ilk düşünür olarak bilinmektedir. Turgot’nun ilerlemeye ilişkin fikirlerine alt başlıklarda değinilecektir.

İlerleme kavramı, Aydınlanma düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Aydınlanma’nın akla verdiği önem, ilerlemenin temeline konulmuştur. Aydınlanma düşünürleri ilerlemenin insan aklı sayesinde gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. İlerleme, kendisinde bir erek ve bir son fikri barındıran yetkinleşmeyi ifade etmektedir.

1.1. Aydınlanma Döneminde Tarihe Bakış:

Aydınlanma filozoflarının tarih algısı, ilerleme kavramı ile birlikte şekillenmiştir. Tarih, insanlığın yetkinleşmeye doğru yol aldığı sürekli ilerleyen bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışa Kant, Turgot, Lessing, Condorcet gibi isimleri örnek gösterebiliriz.

Tarihin ilerleme olarak ele alınması ne demektir? Tarih nereye doğru ilerlemektedir? Tarih ilerlerken kullandığı araçlar nelerdir? Anlam olarak ilerlemeyi Ahmet Cevizci şu şekilde açıklamıştır:

“(…) ilk kez olarak Fransız Aydınlanmasında somutlaşmış ve Turgot tarafından ifade edilmiştir. Evrensel bir tarih kurgusuna sahip bu düşünce bütün insani düşünüm, başarı ve kazanımların bilimdeki gelişmelere, bilimsel bilginin birikimine bağlı olarak ilerleyeceği inancına dayanır. (Cevizci, 2002, ilerleme maddesi:541)”

Turgot’ya göre; insanlık bir bütün halinde ilerlemektedir. Bütünlükten kasıt; ilerlemenin insanın olduğu her alanda gerçekleşmesidir; sanat ilerler, bilim ilerler, ahlak ilerler, devlet ilerler. Doğal olaylar sabitlikler içinde vuku bulurken, insanlık -yavaş da olsa- bir öncekinden daha üst bir aşama kaydederek sürekli mükemmelleşir. Bu mükemmelleşme ilerlemecilerin genelinin savunduğu gibi, tüm insanlığı kapsar, belli bir ırkı ya da milleti değil. Bu nedenle de Turgot’ya göre ilerleyen birden fazla değil, tek bir çizginin var olduğu düşünülmelidir.

“Turgot, ilerleme kuramlarının temel ilkesi olarak görüş ortaya koyarken şöyle demektedir: İnsan zihni her yerde, aynı ilerlemenin tohumlarını içerir. O halde insanın içinde bulunduğu herhangi bir doğal durum tek bir ilerleme çizgisine gönderme yapıyor, o çizgiden kaynaklanıyor olmalıdır. (Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I, ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, 2006:94)”

Tarihin ilerlemesi bir bütün olarak insanlığın ilerlemesini ifade eder. Bu bağlamda tarihin ilerleme olarak ele alınması, insanlığın sürekli yetkinleşmesi ve bunun sonucunda tarihin bir çizgi halinde doğrusal olarak yol almasıdır. Tarihi ilerleyen bir süreç olarak değerlendiren her anlayış, tarihteki yetkinleşmeleri ön plana çıkararak, olumsuzlukları göz ardı etmek durumunda kalmıştır. Çünkü bu anlayışı savunanlara göre; tarihte geriye gidiş, ya da inişler söz konusu değildir. Olsa bile bunlar genel olana feda edilebilirdir. Aydınlanma

düşünürlerinde tarihin ilerlediği fikrinden anlaşılan şey; Bury'nin "*İlerleme Fikri*" eserinde ifade ettiği gibi; "...uygarlık arzulanan bir yönde yürüdü, yürüyor ve yürüyecek. (Bury, 1955:2)" şeklindeki inanıştır.

Rönesans ve Aydınlanma düşünürleri, Orta Çağ'da insanın değersiz bir varlık haline getirildiğini düşünmüşler ve bu anlayışa tepki olarak, insanı yüceltilerek evrenin merkezine yerleştirmişlerdir. İnsana ve özünde insanın aklına duyulan şüphesiz güven ile Aydınlanma düşünürleri tarihi, insanın yetkinleşme alanı olarak görmüş ve bu da tarihin doğrusal olarak ilerlediği inancını doğurmuştur. Yani "(...) insanlık tarihinde ilerleme yaratan güç genel olarak insanın bilgeliği, insanın erdemi ve insanın değeriydi. (Collingwood, 2007:253)" Aydınlanma düşünürlerinin tarihe yaklaşımlarında, insanın kutsallaştırılmasıyla tarihe ilerleme atfedilmiştir. İnsanın akıl sahibi bir varlık olduğu inancı gibi sınırlı bir gözlemden yola çıkılarak evrensel tarih üzerine yorum yapılmıştır. Nasıl ki doğa ilerlemektedir, buna benzer şekilde insanlık da ilerlemekte ve iyileşmektedir. İnsanlığın bir bütün olarak ilerlediği inancından, tarihin ilerlediği inancına doğru bir geçiş olduğu görülmektedir. Tarih bir ereğe doğru ilerlemektedir. Doğan Özlem'e göre;

"(...) ilerleme idesi beraberinde ereklilik'i de getirir. Çünkü ilerleyen şey, daima bir ereğe doğru ilerleyen şeydir. Böyle olunca da Kant'a göre, tarihe ilerleme idesi altında bakabilmek için, insani yaşamda bir ereklilik tasarlamak kaçınılmazdır. (Özlem, 1984:45)"

Tarihin nereye doğru ilerlediği konusunda Aydınlanma düşünürleri en yetkin, en gelişmiş olana doğru yönelişi açıkça dile getirmişlerdir. En yetkin olan bazen özgürleşme, bazen aklın en iyi biçimde kullanılma aşamasına gelişi olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan tarih, potansiyel olarak ereği içinde taşıyan insanın yarattığı bir alandır. Hıristiyanlık'ta ise tarihsel süreç Aydınlanma'da olduğu gibi insanın değil Tanrı'nın yarattığı bir süreçtir. Tanrı'nın yaratmasıyla başlayan bu süreç yine Tanrı'nın isteği doğrultusunda bir muhakeme gününe doğru ilerlemektedir. Hıristiyan ilerlemeciliğindeki bu nokta bir yandan insanı eylemlerinden sorumlu tutarken, diğer yandan da insanı edilgin bir varlık olarak ortaya koymaktadır.

"Bir anlamda insan tarihin her yanında eylemcidir, çünkü tarihte olup biten her şey, onun istenciyle olur; bir başka anlamda Tanrı biricik eylemcidir, çünkü insan istencinin işleyişinin farklı bir sonuca değil de bu sonuca götürmesi (Tanrı'nın

istediği sona doğru ilerleme) ancak Tanrı'nın kayrasının işleyişiyle olur. (Collingwood, 2007:92)”

Aydınlanma'da tarihin ilerlerken kullandığı araç insanın kendisidir. Çünkü tarih insan yaşamındaki her noktada mutlak ilerlemeye işaret etmektedir ve bunu gerçekleştirecek tek araç insandır. Tarihsel yaşam burada insanın şekillendirdiği bir alandır. İnsani tüm üretimler tarihi şekillendirir. Öyleyse sanat, felsefe, bilim vb. tüm alanlar insan üretimi olmaları bakımından sürekli ilerlemenin birer aracıdır. İlerlemeciler,

“(…) zaferin mümkün olduğuna inanmak için, insan egosunu şişirir ve tanrılaştırır. İlerlemeci hümanizmin sesi insanın sonunda isteklerini tatmin edecek araçlara kavuştuğunu, böylece dünyevi bir cennetin yaratıcısı olma imkânlarının önünde açıldığını, en azından yeteri kadar çalışıp aklını kullandığında çevresinden istediği her şeyi elde edebileceğini duyurmaktadır. (Northbourne, 2000:17)”

Hıristiyan ilerleme anlayışında da tarihi ilerleten araç insanın kendisidir. Bir farkla ki; Aydınlanmacı ilerlemede insan kendi eylemini gerçekleştirirken, Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın istencini gerçekleştirir. Batı Aydınlanması'nda tarihin insan tarafından oluşturulduğu kabul edilir. “(…) insan tarihi yaratmıştır ve her yaratıştan sonra tarih de insanı yeniden yaratmıştır; ilerleme kavramıyla dile getirmek istediğimiz başlıca olgu budur. (Nutku, 1983:101)” Orta Çağ'da ise tarihi yaratan Tanrı'dır. Tarih kendini Tanrı'nın istenci olarak düzenler, dolayısıyla insana bağlı değildir. İnsan tarihteki araç olarak eylemleri gerçekleştiren etkisiz varlık, Tanrı'nın amacına doğru tarihi yönlendiren pasif yaratılandır.

İlerleme kavramı, Aydınlanma döneminde Hıristiyanlık'ın ilerleme anlayışından tamamen bağımsızlaştırılmaya çalışılmış ve büyük ölçüde de başarılıdır. Aydınlanma'ya gelinceye kadar ilerleme kavramı bu dünyada başlayan ve başka bir dünyada son bulacak bir nihai iyileşmeye işaret ediyordu. Leibniz örneğinde görüleceği üzere on yedinci yüzyılda ilerleme kavramı her ne kadar bilime dayandırılmaya çalışılmış olsa da Hıristiyanlık'tan bağı koparılmamıştı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise ilerleme; bu dünyada başlayan ve yine bu dünya üzerinde insanlığın en iyi olana ulaşacağı bir tarihsel içeriğe dönüştürülmüştür. Ancak hangi dönemde olursa olsun ilerlemedeki temel kavrayışın

“(…) bir çeşit, gerçeğe uyanışın doğasını ya da yeni ufukların açılışını veya daha önce saklı duran güçlerin açığa çıkmasını ve sonuçta görece bir cehalet ve kölelik durumundan görece bir bilinçlenme ve özgürlük durumuna doğru bir ilerlemeyi yansıttığı yaygın olarak kabul edilmektedir. (Northbourne, 2000:8)”

Batı Orta Çağ'ında tarihin çizgisel olarak ilerlediği düşüncesi teolojiyle ilişkilendirilmiştir. Bu düşünceye göre, insanlar tarihin sonunda bireysel davranışlarına göre yargılanacaktır. Tarihin sonunda iyiye ulaştıracak hedefe sadece hak edenler ulaşacaktır. Batı Aydınlanması'yla birlikte tarih anlayışı evrensel bir hal almaya başlamıştır. Çünkü Aydınlanma düşünürlerine göre; tarihin sonunda iyi olan hedefe, Orta Çağ'da olduğu gibi tek tek bireyler değil, tüm insanlık ulaşacaktır. Böylece ilerleyen çizgisel tarih fikri Batı Aydınlanması'yla evrensel bir sona vurgu yapmıştır. Bacon ve Descartes ile başlayan sürecin ardından, doğa bilimleri önem kazanmıştır. Aydınlanmayla birlikte doğa bilimlerinin yöntemi ve bilimsel bilginin özellikleri, tarihsel gerçeklik alanında da uygulanmaya çalışılmıştır. Bilimsel bilginin evrensel oluşu tarihe bakışı etkilemiştir.

Aydınlanma ile tarih evrenselleştirilmiş ve ilerleme inancı her şeyin üstünde tutulmuştur. Bu durum bireylerin kendine özgülüğünün göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Bilime dayandırılan tarihsel ilerleme fikri ile insanın kültürel tarih içerisindeki yeri unutulmuştur. Özellikle pozitivistlerin tarihsel alana, doğa alanı gibi yaklaşımları, tarih felsefesinde bazı sorunlar doğurmuştur. Dilthey 1883 yılında kaleme aldığı "*Tinsel Bilimlere Giriş*" isimli yazısında pozitivistlerin bu anlayışına karşı çıkmış, tarihsel gerçekliği doğabilimsel kavram ve gerçeklere uydurmanın yanlışlığını dile getirmiştir. (Dilthey, Tarih Felsefesi, "*Tinsel Bilimlere Giriş*", Çev. Doğan Özlem, 1984:213)

Aydınlanma düşünürlerinden ve ilerlemeciliğin sıkı savunucularından biri olan Kant insanın ussal bir varlık oluşundan yola çıkmıştır. Collingwood Kant'ın bu fikrini şu cümle ile özetlemiştir: "(...) tarih ussallığa doğru bir ilerleme, aynı zamanda ussallıkta bir ilerlemedir. (Collingwood, 2007:151)" Aydınlanma düşünürlerinin akla verdiği önemi bu cümle özetlemektedir. Her ilerlemeci düşünürde olduğu gibi Kant'ta da bir erek ve tarihin bir belirlenmişliği vardır. Rastlantısallığa yer yoktur. "Eğer tarihte de erek koyan bir aklın yönetici ilkesi yoksa, tarihte bizi bekleyen şey ancak rastlantının kasveti olup çıkar. (Özlem, 1984:48)" Kant bu konuda bir bakıma haklıdır, çünkü tarihe tamamiyle rastlantısallığın olduğu bir alan gözüyle bakmak, toplumların geleceğe yönelik adımlarını belirsizleştirir. Çünkü tarihin işlevlerinden biri de toplumların geçmişte yaşananlardan dersler çıkarmasını sağlamaktadır. Bu açıdan tarihin tam bir rastlantısallık alanı olduğunu

düşünmek, boş bir zamanda nereye gidildiğini bilmeden sürüklenmek demektir. Bu çalışmada da sofist bir yaklaşım benimsenmemekte, tarihte hiçbir şeyin bilinemeyeceği, her şeyin bir tesadüfler örgüsü olduğu savunulmamaktadır. Tarihe süreklilik verecek mutlak ideler yoktur. Ancak bu durum tarihin bir kaos alanı olduğunu söylemek de değildir. Belirtmek istenilen nokta; tarihte ussal olarak salt bir ilerleyiş olmadığı, inişler olabileceği gibi çıkışlarında olabileceğini dile getirmektir. Herder'in deyimiyile "insanlık tarihinde yıldızın parladığı anlar" olabilir. Herder bu anları hümanitenin ortaya çıkış anları olarak nitelendirir. Ancak tüm tarihe bu ideyi yaymak iyimser ve yetersiz bir bakış açısıdır. "(...) tarihe daha gerçek bir gözle bakmak istiyorsak, gözlerimizi düşümlere de çevirmeliyiz (...) tek tek dönemlerde gerçekleşen humanite'yi, tarihin sonul (nihai) hedefi olarak görmek, ona bir ereklilik (teleoloji) yüklemek yanlıştır. (Özlem, 1984:39)"

Aydınlanmacı ilerlemeciliğin temel karakteristiklerinden biri de insanda potansiyel olarak bir amaca doğru yönelme eğiliminin olduğudur. Çünkü insan ussal bir varlık olması dolayısıyla zaten en iyi olana doğru yönelme amacını kendisinde taşımaktadır. Kant da diğer ilerlemecilerle birlikte bu inancı paylaşmaktadır.

"Kant tarihin bir amaca, insanın potansiyelleri içinde zaten mevcut olan ve bütün tarihe bir anlam kazandıran bir son hedefe sahip olduğuna inanıyordu. Bu nihai amaç insan özgürlüğünün gerçekleşmesiydi. (Fukuyama, 1999:70)"

Kant tarihe bir ereklilik yöneliminde bakmamızı gerektiren şeyi, insanın özgürleşmeye doğru ilerleme eğiliminde bulur. Özgürleşme hedefi tarih içindeki eylemlerimizi anlamlı ve değerli kılan unsurlardan biridir.

Kant tarihe bir ereklilik yüklemekle birlikte diğer ilerlemecilerden farklı olarak ilerlemeyi tüm bir insanlık tarihine atfetme konusuna olumlu yaklaşmaz. O'na göre; ilerleme fikri bir ide olarak tüm insanlık tarihine dağıtılamaz. "İnsan aklı, tarihte bir genel ilke, her şeye yön veren bir temel neden bulamaz. (Özlem, 1984: 45)" Bu nedenle Kant ilerleme inancını teorik açıdan değil pratik açıdan ele alır. Yani bir anlamda Kant, ilerlemeyi ahlak zeminine taşımıştır. Ahlaksal ilerleme;

“(...) Kant’a göre bize legal ilerleme gibi zorunluymuşçasına görünmez. İnsanın toplum dışı yanının ağır bastığı tarihsel dönemler de vardır. Bu yüzden ahlaksal ilerleme düz değil, inişli-çıkışlı bir ilerlemedir ve ancak insanın dünya yurttaşlığına sonsuz barışa ulaşmasından sonra düz ve çizgisel bir ilerlemeye dönüşebilecektir. (Özlem, 1984:52)”

Kant kendi tarih fikrinde bir zorunluluk görmemesine rağmen yine de tarihe bir erek yerleştirir. Çizgisel olmasa da bir ereğe zorunlu olarak yönelme eğiliminden bahseder. Varlıklar içinde akla sahip olan tek varlık olarak insan, doğanın kendisine bu yetiyi bahşetmesinin bir amacının olduğunu bilmelidir. Bu amaçla insan;

“(...) en fazla özgürlüğü olan ve bu özgürlüğü güven altına alan bir toplumu gerçekleştirmelidir (...) Böylece insanlar kendileri için kendilerine getirdikleri bir zorunlulukla, yani ahlaksal adıyla bir “gereklilik” tasarımı altında doğanın kendilerinden talep ettiği aklını özgürce kullanma edimini yerine getirmiş olurlar. (Özlem, 1984:49)”

Görülmektedir ki Kant’ta da -ister kendisinden gelmiş olsun, ister dışarıdan- bir zorunluluk ve bir erek tasarımı vardır. Tarihe Tanrısal bir plan ya da zorunluluk atfetmediğini belirtse de, insanın hayatı boyunca yapması gereken -ve bu açıdan zorunluluğa yol açan- bir görev vermiştir.

İlerlemeci tarih fikrini savunan düşünürlerden Lessing de Kant gibi ilerlemeyi insan ahlakına ve dine bağlamıştır. Lessing ilerlemeyi insanın iç dünyasında temellendirmektedir. İlerleme O’nun için; insanın yetkinleşmek adına bireysel olarak yol almasıdır. Ancak bu yol alışı, Lessing’de teknik ilerleme anlamında değildir.

“Tarihin insanın yetkinleşmesinin gerçekleştiği sahne olduğuna inanan Aydınlanma düşünürleri, ilerlemenin aynı zamanda insanın kendi derinlikleriyle ilgili olduğunu da savunmuşlardır. Örneğin Lessing, ilerlemenin, teknik buluşlarla değil, insanın iç varlığının derinlikleriyle ilgili olduğunu söylemiştir. (Aysevener, 2001:176)”

Aydınlanma dönemindeki genel bakış gereği, düşünürlerin çoğu ister ahlak, ister teknoloji, isterse din alanında olsun, insanın sürekli bir yetkinleşme, daha iyiye doğru yol alma durumuna değinmişlerdir. Bu bakış daha önce de değinildiği gibi özellikle insanın aklına duyulan güvenin doğurduğu önemli bir sonuçtur.

İnsan aklına duyulan güveni en iyi dile getiren Aydınlanma düşünürlerinden biri de Condorcet’dir. “*İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı*” isimli

eserinde insanlığın gelişim sürecini, on devire ayırarak bu konuya ilişkin tezlerini dile getirirken, insan zekâsının ilerlemelerini bir tarihi tablo olarak görmek gerektiğini belirtir.

“Bu tablo, hiç arasız değişmelere uğradığı için tarihi bir tablodur. Aynı ayrı devirlerde geçen insan topluluklarını birbiri ardınca gözlemekle meydana gelir (...) İnsanın ne idiği, bugün ne olduğu üzerinde yapılan gözlemler, eninde sonunda –insan tabiatının bugün de vaat ettiği- yeni yeni ilerlemeleri sağlayıp hızlandıracak vasıtalarla götürecektir. (Condorcet, 1966:4-5)”

Böylece Condorcet insan topluluklarının yaşamışlıklarından bazı olayları alarak ve bunlar üzerinden bir düzen oluşturarak son amaca doğru ilerlemeyi on basamak halinde sunar. Bu varsayımsal tarihte son aşamada artık uluslararası eşitsizlikler ortadan kalkar ve insan mükemmelliği elde eder. Condorcet insanın mükemmelleşmesine sonsuz bir güven duyar ve mükemmelleşmenin sınırsızlığını dile getirir. Tarihin ilerlemesi; yaşanan tüm olayların biricik ve bir kerelik olduğunu, bu olayların birbiri ardı sıra dizilmesiyle de ilerlemenin geri dönülemez biçimde gerçekleştiğinin düşünüldüğüdür. Tüm ilerlemeci düşünürler gibi Condorcet de tarihte bir geri dönüşün olmadığını, yönün hep ileriye doğru olduğunu belirtir. O’na göre; insanlar ilk zamanlarında topluluk halinde avcılık gibi uğraşlar vererek yaşıyorlardı, sonrasında birbirlerine duydukları ihtiyaç nedeniyle bir ortaklık durumu oluştu. Ancak yine de hayatta kalabilme ve geçimlerini sağlamaları nedeniyle zor bir yaşam sürüyorlardı. Bu nedenle zekâlarını geliştirme konusunda kendilerine vakit ayıramadıkları gibi fırsat da bulamıyorlardı. Medeniyetlerin gelişmesiyle birlikte yaşam koşulları da değişti ve artık zekânın ilerleyişi başladı. (Condorcet, 1966)

Condorcet’nin bu yorumu bize şunu hatırlatmaktadır. Feodal dönemde sırf efendileri için çalışan insanlar, bırakın düşünmeye, kendileri için en ufak bir şeyi yapmaya bile cesaret edemiyorlardı. Sistem gereği efendinin boyunduruğu altında, ağır şartlarda çalışmaktan başka hiçbir eylemde bulunamıyorlardı. Geliştirmeye yönelik düşünme eylemi, birey olmaya yönelik çaba ancak, temel ihtiyaçlarını sağlamış kişilerin yapabileceği bir şeydir. Dolayısıyla hem Condorcet’in bahsettiği ilk medeniyetlerde, hem de feodal dönemde insanlar ancak hayatlarının asgari koşullarını sağlayabilecek kadar etkindi. Bu nedenle de zekâlarını geliştirmeye yönelik aktif eylemde bulunmak için gerekli ortamdan yoksunlardı. İlk insanların yaşamı ve şimdinin yaşamı karşılaştırması hususu, ilerlemenin olduğu ve bundan sonra da mutlak olarak ilerlemenin olacağı inancını savunanların çıkış

noktalarından biridir. Condorcet de insan neslinin iyileşmesine şüphesiz bir güven duyar ve bu iyileşmenin sonsuz olduğunun algılanılması gereğini vurgular. İnsan zekâsının iyileşmesi, tarihsel iyileşmeyi de beraberinde getirir. İnsanın zekâ olarak gerçekleştirdiği her atılım tarihi ilerleten bir adımdır.

“Akıl tutkulara egemen olacaktır; bunun sonucunda toplum rasyonel bir temele oturtulup sürekli büyümenin gerçekleşmesi için yeniden örgütlenecektir ve sonuç eşitlik –ulusların arasında barışta eşitlik, bütün insanların arasında, sağlık, eğitim ve toplumsal statü bakımında eşitlik- olacak, özgürlük buradan gelecektir. (Bock, 2006:95)”

Condorcet bireylerin zihinsel gelişimini, insanlığın zihinsel gelişimine doğru genişletmiştir. Condorcet gibi birçok Aydınlanmacı insana sorgusuz sualsiz güven duymaktadırlar. İnsanın ilerleyen zekâsını hep iyi ve olumlu eylemlerde kullanacağını düşünmüşlerdir. Bu durum Aydınlanmacı iyimserliğin bir göstergesidir. *Oysa çok basit bir örnek olarak; Hiroşima’ya atılan bomba zekânın ilerlemesi, buna bağlı olarak da bilimin ve teknolojinin ilerlemesi nedeniyle olmamış mıdır?*

Mükemmellik idealinin bilimsel ilerleme ile gerçekleşeceğini ileri süren ve tarihe bilimlerin ilerlemesi penceresinden bakılması gerektiğini belirten görüş, tartışmaya en çok mahal veren tezlerden biridir. Bu teze göre tarihin ilerleyişi bilimin ilerleyişi ile gerçekleşir ve bu bakımdan bilim insanları tarihte önemli bir role sahiptir. Bilimsel gelişmeler sayesinde, toplumda her alanda daha iyi ve ileri olana ulaşılabilecektir.

“İnsan soyunun bütün bu ilerleyiş işleminin, bilimlerin ilerleyişine bağlı olduğunu düşünen Fichte, bu yüzden önderlik görevini bilim adamlarına yükler: Bilim adamlarının sorumluluğu, insan neslinin gerçek işleyişini ve bu işleyişin sürekliliğini sağlama yönünde üst düzeyde bir kontroldür. (Koselleck, 2007:88)”

İlerlemeyi bilime atfetmek de aslında, temelde yine insan aklının yüceltilmesi ve insan aklına şüphesiz güven duyulmasıyla ilgilidir. Tarihi ilerleten -akıl, bilim ya da ahlak- her ne olursa olsun ilerlemeci tarih anlayışını savunanların

“(…) ortak özelliği, insanoğlunun ufak tefek zikzaklar olsa da esasen düz bir çizgi üzerinde ilerlemekte olduğu tezine inanmalarındır. Her biri bu düz ya da doğrusal çizgideki ilerleyişin sebeplerini farklı olarak görseler de insanoğlunun bu düz çizgi üzerinde bir mutlu sona varacağını ve bunun tarihin sonu olacağını söylemişlerdir. (Taha Akyol, “Tarihin Sonu Mu?”, 2005:248)”

Görölmektedir ki tarihin ilerleyen bir süreç olarak görölmeginin bir teolojik bir de teolojik olmayan temeli vardır. Teolojik ilerleme anlayışında Tanrı merkezdedir ve tarih Tanrı'nın istencinin gerçekleşme alanı olarak tasarlanır. İnsan ise tarihin ilerleticisi yani Tanrı'nın planının gerçekleştiricisidir. Aydınlanma ve sonrasındaki ilerlemecilikte ise merkezde insan vardır ve insan yine tarihi ilerleten unsur olarak kendi planını gerçekleştirmekte ve araç olarak da özelde zekâsını, genelde tüm yetkinliğini kullanmaktadır. Her iki ilerlemeci bakışta da bir erek vardır. Tarihin bu ereğe doğru gidiş olduğu vurgulanır. Tarihte bir geriye gidiş, bir iniş söz konusu olamaz. Çünkü aydınlanmacılarda insan bir kez birey olarak aklın edimsel kullanımını gerçekleştirmiştir ve bunu artık her an devam ettirecektir. Teolojik ilerlemecilikte de, tarihin ilerlemesi mademki Tanrı'nın planıdır, öyleyse bu plan asla şaşmayan bir süreç olarak işlemeye devam edecektir. Bury modern ilerleme fikri ile teolojik ilerleme fikri arasındaki farka da değinmiştir. Bury modern ilerleme anlayışının ilerlemeyi, insana ait yani dünyevi olana ait bir iyileşmeye bağladığı, buna karşılık "Tanrı'nın inayeti fikrinin bu ilerlemeyi öngördüğü durumlarda bile buna dünyevi işlerde bir iyileşme gözüyle bakmayıp sadece Tanrı'nın Krallığı'nın gerçekleşmesine ya da Tanrısal lütufa bağladığı (Bock, 2006:77)" üzerinde durmuştur.

Tarihe olan bakışı belirlemede, düşünürlerin kendi dönemlerinin genel durumu etkili olmuştur. Örneğin Marx sanayi devrimi sonrası, işçilerin durumlarından yola çıkmış ve üretkenlerin egemenliğinde sınıfsız bir toplum tasarlamıştır. Batı Aydınlanması'yla gelişen süreçte, insan aklı önderliğinde sürekli yetkinleşmeye vurgu yapılmıştır. Bu genel durum Batı Aydınlanması'nın tarihe olan bakışını etkilemiş ve tarih, çizgisel olarak mükemmelliğe doğru yönelen bir alan olarak ele alınmıştır.

Tarihin ilerlediği fikrinde rastlantısallıklara yer yoktur. Tarihin kaderi önceden çizilmiştir ve kaçınılmaz bir yöne doğru gelişmektedir. Bu bakış bir anlamda insanın özgürlüğünü de ortadan kaldırmaktadır. Çünkü bir birey olarak insan kendisine verilen rolü oynamak durumunda bırakılmıştır. Oysa tam da bu hususta bir birey olarak insanın tarihi dönüştürürken her zaman ileriye doğru bir atılım gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği bilinemezdir. Elbette tarihte bazı genellemeler yapılabilir. Ancak burada eleştirilen husus, değişken bir yapıya sahip olan insanın, değişmeden aynı çizgide tarihi ilerleteceği fikrine

yöneliktir. Tarihte salt ilerleme olmadığını, rastlantısallıkların da ya da gerilemelerin de hatta çöküşlerin de olduğunu göz ardı edemeyiz. İnsanın üretimi olarak parlak bir noktada olan tarihsel süreç yine insan eylemleriyle gerileyebilir. Bu gerilemeye ne insanın ussal bir varlık olması ne de tarihe biçilen ilerleme fikri engel olabilir.

Aydınlanma dönemine gelindiğinde geçmişe göre bir iyileşmenin olmadığı söylenemez. Ancak eleştirilmesi gereken nokta; insanlığın iyi olana yönelerek, akli iyi olan için kullanarak, tarihte her zaman bir üst seviyeye ulaşılmasının zorunlu görülmesidir. Sırf akla olan güvenden yola çıkılarak, tüm uluslar için aynı tarihsel sürecin yaşanacağını söylemek, iyiye gidişin verdiği coşkunun ürünüdür. Kaldı ki insan akli Aydınlanma düşünürlerinin güvendiği kadar masum ve her zaman iyi olan için işleyebilecek bir yeti değildir.

Diğer yandan nasıl ki Orta Çağ'daki fikirler tarihe olan bakış açısını da belirlemiş ve o dönem koşulları içinde tutarlı bir bütün oluşturmuşsa, Aydınlanma'da da akıl temele konularak tarihin ilerleyeceği düşüncesi genel şartlar bağlamında ele alındığında tutarlı görülmektedir.

Aydınlanma düşünürlerinin tarih anlayışlarına baktığımızda, hepsinde tarihin ilerleyen bir süreç olarak ele alındığı görülmektedir. Kant, Turgot, ve Condorcet tarihe bir erek yüklemişler ve tarihin bu ereğe doğru ilerlediğini belirtmişlerdir. Yüklenen bu erek her düşünürün kendi arzu ettiği bir "iyi"ye işaret etmektedir. Bu nedenle de tüm ilerlemeci tarihi savunanların iyimser bir tavır takındığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Condorcet de Turgot gibi bilime bağlı bir ilerleme anlayışı ortaya koymuştur.

1.2. Aydınlanma ve İlerleme Egemenliğinin Nedenleri:

Aydınlanma hareketi ve Aydınlanma'nın tarih düşüncesi ile biçimlenen ilerleme kavramı dünyada oldukça büyük yankı uyandırmıştır. Bu açıdan hem Aydınlanma'nın hem de ilerlemenin niçin bu kadar egemen unsurlar haline geldiğine kısaca değinmek gerekir.

1.2.1. Evren, İnsan ve Akıl Algısının Değişimi, Modern Doğa Bilimlerindeki Gelişmeler

Aydınlanma ile birlikte her şeyden önce insanların evreni algılayış biçimi değişmiştir. Bu değişim Aydınlanma ve ilerlemenin egemen fikirler olmasının önemli nedenlerinden biridir. Aydınlanma öncesinde, Batı Orta Çağ'ının evren tasavvuru uzun zaman etkili olmuştur. Evrene ve insana ilişkin dini temel alan anlayış yerine, Aydınlanma ve ilerleme insanlığa büyük vaatlerde bulunan, "cenneti yeryüzüne indiren" bir evren tasavvuru sunmuştur. "Din temelli evren tasavvurunun etkisizleştirilmesi sonucu, insanı bütünlüklü bir yapı olarak ele almak ödevini yerine getirme çabaları (...) (Bıçak, 2005:11)" Aydınlanma ve ilerlemenin egemen unsurlar haline gelmesinde önemlidir. Bu çaba ile insanlar Aydınlanma sayesinde artık daha önemli birer varlık olduklarını düşünmüşlerdir.

İnsanlar Batı Orta Çağ'ının birey olarak kendilerini önemsiz görmesine karşılık, Aydınlanma ve ilerleme ile kendilerine değer verildiğini fark etmişlerdir. Batı Orta Çağ üzerine yapılan çalışmalarda genel kabul şöyledir: "Bireyin ödevi onun (Tanrı'nın) nesnel amaçlarını ilerletmek isteyen bir araç olmaktır. (Collingwood, 2007:98)" Aydınlanma döneminde bireyin durumu ise şu şekilde özetlenebilir: "Birey artık, tümüyle Tanrı'ya bağlı olmaktan çıkıyor; tanıyan , öğrenebilen, bilgi edinen, otoritelerden bağımsız bir varlık oluyordu. (Buhr, Barck, Aydınlanma Felsefesi, 2003:77)" Aydınlanmanın düşüncesinin bireye karşı bu tutumu Aydınlanma'nın egemenliğinin önemli nedenleri arasındadır. Çünkü bireye böyle bir yaklaşım hem birey olarak insanı yükseltmekte, hem de evrende kendisine merkezi bir konum atfetmektedir.

İnsanın, aklını kullanma cesaretini göstermesi, Aydınlanma döneminde üzerinde durulan konulardan biridir ve Aydınlanma ve ilerlemeye duyulan inancı beslemiştir. Aklın otoriteye bağlılığından kurtarılarak, insanın kişisel düşünceleri doğrultusunda harekete geçirilmesi, Aydınlanma düşünürleri tarafından savunulmuştur.¹ Böylece bireysel aklın kullanımından yola çıkılarak, insanlığın bütün halinde ilerlemesinin yolu açılacaktır. Bu durum insanlığın

¹ Bknz. IMMANUEL, Kant, (1984), "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt" Çev: Nejat Bozkurt, **Seçilmiş Yazılar**, s.211-221, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydınlanma'ya ve ilerlemeye duyduğu inancı güçlendirmiş, hem Aydınlanma'nın hem de ilerlemenin insanlık tarihindeki egemenliğini anlaşılır hale getirmiştir.

On altıncı yüzyıldan başlayarak insanlar toplumun sadece bir ferdi olmaktan çıkmış ve düşünen ve sorgulayan bireyler haline gelme çabasına girmiştir. Batı Aydınlanması'na gelindiğinde ise akıla bağlı yeni ve özgür düşüncenin olduğu bir yaşam düzeni sunulmuştur. Bu yeni düzen ile dini otoriteye bağlılıktan kurtulmanın yolu açılmış, insanların kendilerini özgürce ifade etmelerine imkân sağlanmıştır. Bu imkânı sağlayan temel unsur ise Aydınlanma ve ilerlemenin en önemli öğelerinden biri olan "akıl"dı.

"Akıl var olanın eleştirilmesini sağlayan araç, doğaya egemen olma topluma biçim verme yetisi v.b. olarak anlaşılmaya başlandı. Akıl, insanlara kendilerini devralınan eski, köhneleşmiş ideolojiden kurtulma olanağı veren, doğayı egemenlik altına almayı ve eski toplumsal düzeni (feodal düzeni) değiştirmeyi sağlayan güçtü. Bu da insanın kendi kendisine sahip çıkması; mevcut her otoriteden ve olgulara dayanan (positif) her şeyden bağımsız olarak, davranması yani tamamen özerk hareket ederek akıl yardımıyla yönetmesi demektir. (Buhr, Barck, 2003:83)"

Aklın temel alınması Aydınlanma düşünürlerinin ortak noktasıdır. Akıla duyulan güven ile insanlığın ilerleyeceği düşüncesi, Aydınlanma ve ilerlemenin insanlık tarihindeki egemenliğinin bir yansımasıdır.

Aydınlanma ve ilerleme egemenliğinin nedenlerinden bir diğeri; on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerdir. Toplumlar bu gelişmeler sayesinde insanlığın yaşamının kolaylaştığını ve teknolojik ilerlemeler sağlandığını düşünmüşlerdir. Doğa alanındaki bu ilerlemelerin toplumsal alanda da gerçekleşeceğine dair inanç ilerleme düşüncesinin egemenliğine kapı aralamıştır.

"16. ve 17. yüzyıllarda doğabilimleri büyük gelişmeler göstermiş ve bu bilimlerin teknik buluşlar yoluyla toplumsal yaşama sağladığı katkılar, özellikle 18. yüzyıl Avrupa toplumlarına bir ilerleme (Fortschritt, Progressus) inancı getirmişti. Öyle ki, Aydınlanmacı insan, doğa kadar toplumun da tam bir ilerleme içinde olduğuna yürekten inanmaktaydı. (Özlem, 1984: 28)"

Aydınlanma insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü Aydınlanma'yla birlikte, toplumsal kurumların rasyonel eleştirisi yapılmış, insana her alanda merkezi bir yer verilmiş, eşitlik, özgürlük, eleştirel yaklaşım esas alınmıştır. Özellikle tarihe yönelik evrensel ilerleme anlayışı insanlığın bütün halinde ilerlemesini ön gördüğü için

Aydınlanma ve ilerlemenin egemenliğini sağlamıştır. “Bilimdeki ilerleme, sanat yapıtları, felsefî spekülasyonlar, tarihsel olgular sürekli olarak birbirini etkilemiş ve bu etkileşim insanın bilime, sanata, felsefeye ve tarihe farklı bir bakış açısıyla bakmasıyla sonuçlanmıştır. (Hompson, 1991: 12)”

1.2.2. Dine Farklı Bir Bakış

Aydınlanma filozofları dinin rasyonel eleştirisini yaparak, Batı Orta Çağı'nın din anlayışına karşı çıkmışlardır. Kant “*Aydınlanma Nedir?*” isimli makalesinde insanın ergin olmayış durumundan kurtuluşunun odak noktası olarak din konularını ele almış, din bakımından ergin olmayışı her şeyden çok daha tehlikeli gördüğünü belirtmiştir.² Kant'ın burada sözünü ettiği dini tutum Hıristiyanlık'ın Orta Çağı'na gönderme yapmaktadır.

Aydınlanma döneminde Batı Orta Çağ'ına eleştirinin olmadığı teolojik bir çağ gözüyle bakılmıştır. Bu bakış ile dine karşı olumsuz bir tutum geliştirilmiştir. Din insanlığın ilerlemesinin önündeki engel olarak değerlendirilmiştir. Aydınlanma düşünürlerinin dini akıl çerçevesinde ele almaları, Aydınlanma ve ilerlemenin egemenliğinin nedenleri arasındadır. Medeniyetler Orta Çağ'ın din anlayışına karşı çıkararak ilerlemenin gerçekleşeceğine inanmışlardır. Orta Çağ, Batı Dünyası tarafından “karanlık çağ³” olarak nitelendirilmiş ve dünyaya bu bakış empoze edilmiştir.

Batı Orta Çağı'nın genel anlayışının; teoloji temelli olduğu inkâr edilemez. Ancak bu durum Orta Çağ'da hiçbir düşünsel hareketin olmadığı anlamına da gelmez. Batı Aydınlanması, Orta Çağ'da gerçekleşmiş bazı gelişmeleri göz ardı ederek, Orta Çağ'ın sadece teolojik anlayışını ön plana çıkarmıştır. Bu durum Aydınlanma düşünürlerinin ve Aydınlanma taraftarlarının dine olan bakışını etkilemiştir. Bunun sonucunda ise Batı Aydınlanması'yla birlikte tarihsel süreçten din yavaş yavaş soyutlanmaya çalışılmıştır. Kısacası Batı Aydınlanma düşünürleri şöyle bir tablo çizmiştir: Teolojiye bağlı olarak

² A.g.m.

³ “Karanlık Çağ deyimi ilk defa Rönesans dönemi İtalya'sında kullanım buldu. İtalyan felsefeci ve şairi Francesco Petrarca (1304 – 1374) bu deyimi ilk kullanan kişiydi. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Karanlık_Çağ, 24.08.2010.)”

yaşanmış karanlık bir çağ ve ardından insanlığın uyanışı ile doğa bilimlerindeki gelişmeler sayesinde ilerlemenin yaşanması.

Bu değerlendirme sonunda karşımıza bazı sorular çıkmaktadır: *Orta Çağ gerçekten Aydınlanma düşünürlerinin dile getirdiği gibi karanlık bir çağ mıydı? Orta Çağ'da hiç mi ilerleme yaşanmadı? Orta Çağ gibi genel bir ifade kullanılarak sadece Batı Orta Çağ'ından yola çıkmak ne kadar objektif bir tutumdur?*

Orta Çağ denildiğinde akla gelen ilk şey; Orta Çağ'ın “karanlık bir çağ” olduğu düşüncesidir. Bu genel yaklaşıma neden olan şey ise; Orta Çağ'ın sadece Hıristiyan dünyasından ibaret sayılmasıdır. Yapılan bu yorumlar, her şeyden önce, yorum sahiplerinin perspektifinden yapılan değerlendirmelerdir. Oysa bir çağı anlayabilmek ve yorumlayabilmek için, o dönemin koşulları içerisinde ele almak gerekmektedir. Batı Orta Çağ'ında dinin etkisi elbette göz ardı edilemez. Ancak bu durumdan yola çıkıp, Orta Çağ hiçbir sorgulamanın olmadığı dinler çağı olarak ilan etmek haksız bir değerlendirme olacaktır. Aksine Orta Çağ'da bazı düşünürlerin sorgulama ile dini temellendirdiklerini ve felsefenin önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz.

Sadece Batı Orta Çağı'nın durumundan yola çıkarak, Orta Çağ'ı Hıristiyanlık üzerine kurulmuş bir çağ olarak algılamak hatalı bir tutumdur. Orta Çağ'da farklı medeniyetler tarafından yapılan çalışmalar, medeniyetlerin birbirlerinden etkilenmelerine sebep olmuştur. Orta Çağ'da İslam uygarlığı parlak bir dönem yaşamıştır. Buna karşılık Batı Dünyası, İslam Dünyası'ndaki gelişmeleri kendi coğrafyasına aktarmakla kalmış, İslam Dünyası'ndan büyük ölçüde etkilenmiştir. İslam Dünyası'ndaki bilimsel gelişmeler çeviriler vasıtasıyla Batı düşünce hayatına girmişti. Örneğin, İslam Dünyası'ndan Harizmi'nin cebir alanındaki çalışmaları, Batı'yı etkileyen en önemli kaynaklardandır.

“(…) Harizmi'nin Cebir kitabı XII. yüzyılda Latince'ye tercüme edilen eserler arasında en başta gelenlerdendir. Orta Çağ'da Avrupa'da bu konuyu inceleyen ilk önemli matematikçi Leonardo Fibonacci XII. yüzyıl başlarında, Harizmi'nin cebir kitabının etkisini açık biçimde yansıttığı Liber Abaci adlı eserini kaleme almıştır. (Dosay Gökdoğan, 2008:103)”

Orta Çağ İslam Dünyası'ndan yapılan felsefi çalışmaların da Hıristiyan Orta Çağı'na farklı bir yaklaşım kazandırdığı bilinmektedir. Batı Orta Çağı'nın genel durumunun teolojik

temele dayanması, yapılan felsefe çalışmalarını da teoloji temeline yöneltmiştir. Bu o dönem koşulları içerisinde tutarsız bir durum olmadığı gibi, din ve akıl ya da din ve felsefe birbiriyle zıt kavramlar değildir. Aydınlanma düşünürleri genel olarak akıl temelinde, felsefe ve dini birbirinden bağımsız kılmaya çalışmışlardır. Oysa dini unsurları açıklamada akıl ve felsefenin kullanılması imkân dışı değildir. Orta Çağ araştırmacısı Etienne Gilson “*Orta Çağ’ın Ruhu*” isimli eserinde şu ifadeyi kullanmıştır. “Fides quaerens intellectum: (İman akli çağırır./İman anlamayı arar.) Bu bütün Orta Çağ spekülasyonunun (felsefesinin) temel ilkesidir. (Gilson,1991:5)” Bu temel ilke Orta Çağ’da dine dayalı bir anlayış benimsenmiş olsa bile felsefenin göz ardı edilmediğini göstermektedir. Etienne Gilson, Orta Çağ’ın felsefi üretimler vermede yetersiz kaldığı fikrine de karşı çıkmıştır. O’na göre Orta Çağ felsefe açısından, söylendiği gibi verimsiz bir dönem değildir. Şamil Öçal Gilson’un “*Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*” isimli kitabın çevirisinin ön sözünde şunları dile getirmiştir: “Gilson, örnek olarak Descartes’ın düşüncelerini inceleyerek, onun Tanrı’nın varlığını ispat etmek için getirdiği deliller ile Aziz Anselm’in delilleri arasındaki yakınlığa dikkat çeker. (Gilson, 2003:15)” Descartes modern bilimin kurucusu olarak bilinir; ancak Tanrı’nın varlığına ilişkin yorumlar yapmış ve bir Tanrı delili sunmuştur. Üstelik bu delil Orta Çağ’da St. Anselmus’un sunduğu delil ile benzerlik göstermektedir. Descartes Aydınlanma düşünürlerinin ifadesiyle bilimde ilerlemeye kapı aralamıştır; ancak bunun yanında Orta Çağ felsefesinden de etkilenmiştir.

Orta Çağ için kabul edilen genel görüş (Orta Çağ’ın “karanlık bir çağ” olduğu görüşü), düşünce tarihine Batı Dünyası’nın mirasıdır. Aydınlanma dönemi ile başlayan dine karşı tavır alış, düşün adamlarının Orta Çağ’a bakışını biçimlendirmiştir. Yukarıda da sözü edildiği üzere Orta Çağ sadece Batı Dünyası’ndan ve Hıristiyan inancından ibaret değildir. Batı Orta Çağ Hıristiyan Dünyası, İslam Dünyası’ndan büyük ölçüde etkilenmiştir. Robert Hammond “*Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*” isimli eserinde St. Thomas Aquinas ve Farabi felsefesinin benzerliklerini ele almıştır. Gülnihal Küken, aynı kitabın sunuşunda şunu belirtmektedir. “R. Hammond, St. Thomas (1225-1274)’ın kendisinden 300 yıl önce yaşayan Farabi (870-950)’den felsefi fikirlerinin çoğunu nasıl “ödünc” aldığını göstererek açıkça vurgular. (Hammond, 2001:IX-X)” Batı Orta Çağ Dünyası’nda felsefe

çalışmalarının yetersiz olduğu düşünülse bile, Orta Çağ İslam Dünyası aynı dönemde felsefede oldukça verimli bir çağ geçirmiştir. İslam'ın Altın Çağ'ı olarak nitelendirilebilecek bu dönemde bilim ve felsefe konusunda gelişmeler yaşanmış, felsefi kaynakların çevirisi yapılmıştır. Batı Orta Çağı, sonraları bu çevirilerden oldukça etkilenmiş ve kendi felsefi sistemlerinde İslam dünyası'ndaki gelişmelerden yararlanmışlardır. Hammond bu etkiyi, Farabi ve St. Thomas'tan alıntılarla açık bir şekilde göstermiştir. (Hammond, 2002:35)

Batı Orta Çağı'nda dine ilişkin açıklamalarda kullanılan bu deliller, İslam Dünyası'nın etkilerini göstermektedir. Orta Çağ İslam Dünyası'nda Yunan felsefesinden yapılan çeviriler Aristoteles ve Platon başta olmak üzere birçok düşünürü İslam felsefesi ile tanıştırmıştır. Bu çeviriler, Aydınlanma düşünürlerinin deyimiyle Orta Çağ İslam Dünyası'nda ilerleme sağlamış, verimli felsefe çalışmaları ortaya çıkarmıştır.

Süleyman Dönmez “*Orta Çağ Felsefesi Bir Hıristiyan Felsefesi Midir?*” isimli makalesinde Jan Aertsen'den şunları aktarmaktadır.

“(...) Orta Çağ düşünürleri, felsefenin temel konu ve problemleri arasında yer alan metafizik ve tabii teolojide yeni bakış açılarına ve açılımlarına sahiptirler. Mesela felsefenin temel kavramları arasında yer alan, varlık, ilk neden, nedensellik, zorunluluk, olabilirlik gibi kavramların içeriğinin doldurulmasında Orta Çağ düşünürleri, İlk Çağ Grek filozoflarından ayrılmaktadırlar. Böylelikle Orta Çağ, felsefe tarihine daha ziyade varlık problemi üzerinde özel ve farklı bir açılım ve alan kazandırmaktadır. (Felsefe Dünyası, 2004/2, Sayı 40, Süleyman Dönmez, “Orta Çağ Felsefesi Bir Hıristiyan Felsefesi Midir?” 94-107 s.105)”

Orta Çağ ne Aydınlanma düşünürlerinin dediği gibi salt Batı-Hıristiyan Orta Çağı'dır, ne de karanlık çağlar dönemidir. Bu dönemde de özellikle İslam Dünyası'nda felsefe ve bilim alanında bazı gelişmeler yaşanmıştır. Orta Çağ felsefesinin oluşumunda birçok kültürün ve dinin etkisi olmuştur. Bu nedenle Hıristiyan Dünyası dışındaki medeniyetlerin üretimlerinin araştırılması ve Orta Çağ'daki gelişmelere katkılarının ele alınması Orta Çağ'a olan bakışımızı değiştirecek ve ufkumuzun genişlemesini sağlayacaktır. Aksi halde tüm insanlığı kapsayan Orta Çağ, Aydınlanmacı bakışın Batı Orta Çağı'ndan ibaret görülmeye mahkûm kalacaktır.

Aydınlanma düşünürleri, Batı Orta Çağı'ndan Batı Aydınlanması'na gelindiğinde yukarıda sözü edilen ilkeler doğrultusunda insanlığın bir ilerleme sağladığını kabul etmişlerdir. İnsanlık akla duyulan güven sayesinde geçmişe göre bir yetkinlik elde etmiştir. Bu nedenle Aydınlanma düşünürleri iyimser bir bakış açısı ile tarihsel süreçte insanlığın her an daha iyi olana doğru ilerleyeceği inancının savunmuşlardır. İlerlemeyi kendisine hedef edinen bir insanlık, Aydınlanma düşünürlerine göre zaman aktığı müddetçe daha da olgunlaşacak ve doğa bilimleri sayesinde en iyi olana ulaşacaktır. Bu düşünceler İngiltere, Fransa ve Almanya başta olmak üzere birçok ülkede benimsemiş ve giderek egemen unsurlar haline gelmiştir.

İnsanlar Aydınlanma sayesinde eşitlikçi, özgür ve aklın hâkim olduğu bir yaşama düzenine geçildiğini görmüş, ilerleme sayesinde insanlığın hedeflerinin yükseldiğini ve insanlığın giderek yetkinleştiğini fark etmişlerdir. Bu durum da Aydınlanma'ya duydukları güven ve ilerlemeye duydukları inancı geliştirmiştir.

1.3. İlerlemenin Farklı Kullanımları:

İlerleme kavramının içeriği, tarih anlayışlarına göre bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin; ilerlemenin kültürel açıdan ele alınmasının yanında bilimsel açıdan ele alındığı da görülmektedir. İlerleme kavramının anlam olarak çeşitliliği, bu kavramın sınıflandırılmasını zorlaştırmaktadır. Bazı düşünürlerin ilerlemeye bakışı, tek bir başlık altında değerlendirilebileceği gibi, birden fazla sınıfa da girebilir. Örneğin Comte hem bir tarihsicidir hem de bilimsel/pozitivist ilerlemecidir. Bu nedenle ilerlemeye ve ilerlemecilere ilişkin bir sınıflandırma yapmanın zorluğu ile karşılaşmaktayız. Ancak ilerleme kavramı sadece on sekizinci yüzyılda Aydınlanma düşünürleri tarafından kullanılmış bir kavram da değildir. Bu açıdan ilerlemenin farklı kullanımlarına değinmekte fayda vardır. Diğer yandan ayrıntılı bir sınıflama yapmanın zorluğu nedeniyle, ancak genel hatlarıyla bir sınıflandırma yapılabilir.

Kavram olarak ilerleme; ilerleme işi, yol alma, eskiye göre olumlu değişme, iyileşme, mükemmelleşme gibi anlamlara gelmektedir. İlerleme kavramına verilen anlam dönemler içerisinde değişiklik göstermiş olsa da, temelde vurgulanan nokta "iyi olana doğru

yönelme”dir. Bu iyi olana doğru yönelme durumu bütün ilerleme anlayışlarının ortak noktasıdır. İlerleme kavramı; içinde yenilik, bir öncekine göre daha olumlu olana yönelme, eski olanı geride bırakarak öne geçme, gelişme, sürme/devam etme anlamlarını da barındırır. Kelimeler her ne kadar değişse de hepsinin temelde ifade etmek istediği şey aynıdır.

“ İlerleme, eskinin üstüne yükselmesi gereken yeni biçimi ister; bu amaçla onu saklamalı ve anlatıya döndürmeli, onu eskiden yükseltmeli, düşük olanları yükselten bir sıcaklık gibi omuzlarına tırmandırmalıdır. İlerlemek varlığı biriktirir, gerçeği saklar. (Mayerhoff, 2006:88)”

Kavram olarak ilerleme on sekizinci yüzyıldan bugüne kadar tarih, siyaset, ideoloji gibi değişik alanlarca başat kavram olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte ilerleme kavramı ne on sekizinci yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin keşfi, ne pozitivistin buluşu ne de günümüz düşünürlerinin ortaya çıkardığı bir kavramdır. İlerleme kavramı yukarıda da belirtildiği gibi içerik ve yüklenen anlamlar açısından değişse de, Yunanlılardan günümüze kadar Batı dünyasında varlığını ve temel anlamını korumuştur. Ancak özellikle on sekizinci yüzyıl sonrası ilerleme kavramı neredeyse bir ideoloji haline dönüşmüştür.

Bazı kavramların içerikleri çağın genel karakteristiğine göre değişmektedir. Örneğin; ilerleme kavramı Antik Çağ’da Yunanlılar’ın kendilerini diğer milletlere göre daha iyiye doğru yöneltmesi anlamına gelirken, Orta Çağ’da inanca ve buna bağlı olarak da Tanrı’ya yaklaşmanın yollarını aramak demektir. On yedinci yüzyılda ise bilimsel çalışmalarda başarıya ulaşma anlamına gelmektedir. Bu değişime rağmen, ilerleme her çağda yetkinleşmeyi ifade etmiştir. İlerleme kavramının -kökten bir değişiklik olmaksızın- Antik Çağ’dan bugüne değişen yönlerinden biri, iyileşmenin hedefidir. Tarihsel olarak ilerlemenin çeşitlerinden bahsedilebilir. Bu açıdan ilerlemenin farklı türlerinin olduğunu söyleyebiliriz Bu sınıflandırmayı kaba bir biçimde şöyle ifade edebiliriz: Kültür olarak ilerleme, Teolojik ilerleme, Bilimlerde ilerleme, İnsanlığın ilerlemesi/Aydınlanma düşünürlerinde ilerleme ve Tarihsicilik.

1.3.1. Kültürel İlerleme

Bir “kültür olarak ilerleme” anlayışı; Antik Çağ’da karşımıza çıkar. Burada ilerleme kavramı geleceğe yönelik bir tarihi tablo taslağı, bir plan değildir. Bu dönemde ilerlemeden anlaşılan şey; tarihte tüm insanlığın, geçmişten geleceğe doğru yetkinleşmesi değildir. Daha çok zaman olarak o anı dile getiren bir ilerleme çevresinde durulmuştur.

Yunanlılar kendilerinin diğer milletlerden daha ileri olduklarını düşünmüşlerdir. Böyle düşünme nedenlerinin başında; kendilerinin daha entelektüel oldukları, bilgi, iktidar ve ticaret konusunda daha yetkin oldukları inancı gelmektedir. Fakat burada on sekizinci yüzyıldaki gibi evrensel bir ileriye gidiş anlamı yoktur. Özellikle beşinci yüzyılda Atinalılar’da kendilerine özgü olan bir ilerleme fikrine rastlamaktayız. Buna rağmen evrensel bir ilerleme Antik Yunan’da açık olarak karşılaştığımız bir fikir değil, daha çok geleceğe yönelik iyileşmeyi ifade eden bir kavramdır. Koselleck ilerlemenin izlerini görebileceğimiz en eski belgenin Ksenophanes’e dayandığını (İÖ 500 civarı) belirtir. “Gerçekten de Tanrılar başlangıçta ölümlülere her şeyi açıklamamışlardır, aksine zamanla ölümlüler arayarak daha iyiyi bulacaklardır. (Koselleck, 2007:24)”

Antik Çağ’daki ilerleme fikri, bazı bilimsel çalışmaların sonuçları açısından da ele alınmıştır. Seneca astronomi için; “Akıllı ve bilinçli araştırmaların bugün bilinmeyen çok daha geniş bir zaman dilimini açığa çıkaracakları (...)ve bizden sonra gelen neslin, bu gibi şeyleri bilmediğimize şaşıracağı zamanlar gelecek. (Koselleck,2007:31)” demektedir.

Daha sonraları Romalılar’da da kendi imparatorluklarının, başta hukukta olmak üzere ticaret, askeri donanım gibi alanlarda diğer imparatorluklara göre daha ileri oldukları fikri dile getirilmiştir. Romalılardaki ilerleme anlayışı da Antik Çağ’ın genel ilerleme anlayışında olduğu gibi geleceğe yönelik bir plan içermemektedir. Tarih ve zamansallığın dışında bir ilerleme anlayışı vardır. Ancak 18. yüzyıldaki ilerlemenin akılla ilişkilendirilmesinin bir örneğine Romalı şair ve filozof (M.Ö.99-M.Ö.55) Lucretius’un dizelerinde rastlamaktayız:

*“ Kullanım ve sürekli işleyen aklın deneyimleri
adım adım ilerlerken insanlara yavaş yavaş öğretti.
Zaman işte böyle yavaş yavaş çıkarttı*

her birini ortaya ve akıl yükseltti her birini gün ışığına.

Zira insanlar sanat aracılığıyla ulaşıırken en yüksek noktaya

Akıl sayesinde görüyorlardı bunların açıklığa kavuştuğunu birbiri

Ardına. (Koselleck, 2007:32)”

1.3.2. Teolojik İlerleme

Orta Çağ ile birlikte ilerlemenin çizgisel bir tarih anlayışına dönüştüğünü görüyoruz. “Teolojik açıdan ilerleme” Orta Çağ tarih fikrini yansıtmaktadır. Orta Çağ’da ilerleme kavramı Antik Çağ’da olduğu gibi yine zaman dışı içerik kazanmıştır. Zaman dışı ilerleme kavramı Hıristiyanların ilk günah ile düştükleri durumdan kurtulma çabalarını ifade etmektedir. Batı Orta Çağ’ının karakteristiği gereği ilerleme kavramı, genel anlamda insanların Tanrı’ya ilerlemesi ve özel anlamda ise kilise ve dini öğretiler çerçevesinde düşünülmüştür. Bu anlayış Hıristiyanlara, Yahudilerin Tevrat’taki seçilmiş kavim olarak yaptıkları ve yapacakları yanlışlar nedeni ile hayat herkes için son bulduğunda Tanrı’ya hesap verecekleri zamanın geleceği düşüncesinden geçmiştir. Bu anlayışta tarih; belli bir başlangıcı -ki bu başlangıç evrenin yaratılmasıdır- olan ve çizgisel olarak bir sona doğru ilerleyen –ki bu son evrendeki herkesin Tanrı önünde yargılanacağı gündür- alan olarak ele alınmıştır.

Augustinus’a göre; insan ilk günah sebebiyle düşmüştür. Bu düşüş, Augustinus’ta tarihin başlangıcını oluşturur. İnsanın yapması gereken şey bu düşmeden kendisini kurtarmak ve yükseltmektir. İlerleme bu yükselme çabası ile gerçekleşecektir. İnsan ilk günahından almış olduğu kötü mirastan kurtulmanın yollarını arayacak ve bu arayış insanın ilerlemesini sağlayarak insanı son hedefe ulaştıracaktır.

Bu dönemde ilerleme ile içsel bir deneyim de dile getirilmiştir. Toplumun kendini geliştirmesinin yanında, tek tek insanların da kendilerini iç yaşantılarında Tanrı’ya yakınlaştıracak deneyimlerde bulunması beklenmiş ve yaşam biçimlerini bu beklenti etrafında oluşturmaları yönünde baskıcı davranılmıştır. İlerleme Batı Orta Çağ’ında teolojiyle ilişkilendirildiği için insanların iç yaşantısına ait olanı da kapsayan bir kavramdır. Tanrı’nın yarattıkları ve hakikatin bilinmesi için ruhsal ilerleme ve yetkinleşme gerekiyordu. Tarih Orta Çağ’da Tanrı’nın yaratması ile başlar ve yine Tanrı’nın evrene dair

her şeyi sonlandırmasıyla sona erer. Buna göre insanlar tarihin sonu, hesap verecekleri gün geldiğinde ilerleme sayesinde daha yetkin olacaklardır.

Orta Çağ'da tarihsel olarak sona doğru ilerleyen bir süreç ele alınmış olsa da, ilerleme fikri on sekizinci yüzyıldaki gibi her şeyin iyileşmeye gittiği ve ilerlemenin tüm alanları çepeçevre sardığına ilişkin bir iddia taşımamaktadır. Ancak tarihe verilen çizgisel anlam diğer ilerlemeci tarih anlayışlarıyla benzerlik göstermektedir.

1.3.3. Bilimsel ilerleme

Bilimlerde ilerleme, daha çok Descartes ve Bacon ile başlayan süreç sonrası, Modern Çağ ile karşımıza çıkan bir düşüncedir. Modern Çağ'da ilerleme kavramı bilimsel gelişmelerin de etkisiyle, dinsel anlamından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde bilimsel çalışmalar doğadan yola çıkılarak ve insan hayatını kolaylaştırmak amacıyla doğaya egemen olma fikri üzerinden yapılmıştır. İlerleme fikri de doğa ile ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde ilerleme ile kastedilen daha çok doğadan yararlanmaktır. Doğanın yasalarını birer birer gün ışığına çıkararak doğaya egemen olmaya çalışmak bu dönemin temel özelliklerindedir. Bu çerçevede ilerlemenin gerçekleşmesi için insan doğadan ayrılmadan çalışmalarını sürdürmelidir. İlerleme bir anlamda doğadan faydalanmadır.

İlerleme kavramının içeriği Modern Çağ'da yavaş yavaş, her zaman geleceğe dönük iyileşme anlamını kazanmaya başlamıştır. Bu yönüyle Modern Çağ'da ilerleme kavramı artık ne Antik Çağ'daki gibi sadece bir milletin ilerleyişi, ne de Orta Çağ'daki gibi bu dünyanın son bulacağı güne uzanan süreci ifade eder.

Geleceğe yönelik bir kavram olarak ilerleme geçmişten getirilen birikim ile bugünün şartlarının buluşması sayesinde daha iyi olanın ortaya çıkmasıdır. Blaise Pascal'a göre; insan "kendi edindiği deneyimleri ve bilgilerini atalarınınkilerle birleştirerek artırır. Bundan dolayı özel bir iradeyle insanların her biri bilimlerde ilerlemekle kalmaz, ayrıca insanların tamamı evren yaşlandıkça bunları sürekli ilerletir. (Koselleck,2007:52)" On yedinci yüzyılda ilerleme kavramı Orta Çağ'daki teolojik anlamından uzaklaştırılmış olsa da, bu dine tamamen sırt çevirme anlamına gelmemektedir. On yedinci yüzyılda bilimsel gelişmelerin yanında din fikri tamamen reddedilmemiştir. On yedinci yüzyıl

düşünürlerinden Leibniz’de bunun en açık örneğini görmekteyiz. Koselleck Leibniz’in ilerlemeye ilişkin fikirlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Her şeyi ölçüp biçtiğim zaman, kesintisiz mükemmellik sayesinde dünyanın büyüdüğüne ve devrim sırasında olduğu gibi başladığı yere dönmediğine inanıyorum. Zira bu şekilde nihai amaçtan yoksun olurdu...Mutluluk yeni arzulara ve mükemmelliklere doğru sonsuz ilerleme talep eder.’ (...) Leibniz burada doğal olarak, teoloji geleneğini dikkate alarak, insani idrak ve saadete erişme çabasında sonsuz bir ilerlemenin, kendini hiçbir varlık ile tatmin olmuş saymamanın dinmeyen güdüsünü de görmüştür. (Koselleck, 2007:53)”

On yedinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla geçme sürecinde bilimler, ilerlemenin açığa çıktığı temel alan olarak görülmüştür. Gerçekten de Rönesans dönemindeki önemli buluşlar bilimlerdeki ilerlemenin önünü açmıştır. Bu açıdan ilerleme fikrinin bilimsel çalışmalara dayandırılması rastlantı olmadığı gibi görmezden de gelinemezdir. Matbaa, barut, mikroskop gibi keşifler, astronomik alandaki gelişmeler, ilerlemeye bilimsel alandan yaklaşılmasına sebep olmuştur.

Francis Bacon doğaya egemen olmanın önemini dile getirmiştir. Modern Çağ’la birlikte bu anlayış geniş kitlelerce kabul görmüş ve bilimsel çalışmaların olmazsa olmaz koşulu haline getirilmiştir. Modern Çağ düşünürleri geçmişe olan körü körüne bağlılık ve sorgulamasız kabul etmenin ilerlemeyi engelleyen şeylerin başında geldiğini vurgulamışlardır. Toplumun, Orta Çağ’ın geri kamışlığından kurtulması için aklın kilise baskısı olmaksızın özgür kullanımı ve ifadesinin gerekliliğini sık sık vurgulamışlardır. On sekizinci yüzyılda akla verilen önemin ve aklın her şeye gücünün yettiğine olan inancın köklerini on yedinci yüzyılda görüyoruz. On yedinci yüzyıl genel düşüncesine göre; insanlar bireysel aklın kullanımı sayesinde otoritelere bağılıktan kurtulacaktır. Özgür ifade sayesinde doğa bilimleri alanındaki çalışmalar insanlığın ilerlemesini sağlayacaktır.

1.3.4. İnsanlığın İlerlemesi/Aydınlanmacı İlerleme

“İnsanlığın ilerlemesi/Aydınlanmacı ilerleme” ilerlemeciliğin bir başka yansımasıdır ki; bu yansıma on sekizinci yüzyılda şekillenmiştir. Aydınlanma döneminde ilerleme kavramı tarih açısından düşünülmüş ve yaşam alanındaki tüm unsurlara atfedilmiştir. İlerleme fikrinin daha çok bugün üzerinde durulan anlamı ilk kez Fransız Aydınlanması döneminde

ete kemiğe bürünmüştür. Daha önce de bahsedildiği üzere on sekizinci yüzyılın önemli isimlerinden Turgot'un ilerlemeye ilişkin bir kuramı vardır. O'na göre insanlık mükemmelliğe doğru adım adım yol almaktadır. Din, sanat, kültür, bilim ve bunlara bağlı olarak insanlık bir bütün halinde ilerlemektedir. Fransız Aydınlanması'nın ilerleme fikrini şekillendiren ilk düşünür olan Turgot, insanlık tarihinin üç aşamalı ilerleyişinden bahseder.

“Burada insan türü, avcılık-tabiiata bağımlılık, tarım ve ticari-kentsel olmak üzere üç dönemli bir ilerleme göstermektedir. Bu üç döneme uygun ifade araçları ise dil, matematik ve resim sanatı olmaktadır. İlerleme, ona göre, bilimsel, teknolojik, ahlaki ve sanatsal alanlardaki yapıtlarda gözlemlenebilirdi. (Çiğdem, 1993:42-43)”

Günümüzde ilerleme denildiğinde daha çok on sekizinci yüzyıl ve sonrası anlaşılmaktadır. Bu anlayış yukarıda sözü geçen dönemler incelendiğinde sıra dışı görünmemektedir. Çünkü ilerleme kavramı tarihsel olarak ve daha sonra dünya görüşü olarak, ilk kez on sekizinci yüzyılda kullanılmış, sonraki yüzyıllarda bu kullanım devam ettirilmiştir. Kavramın bugünden bakıldığında özellikle on sekizinci yüzyıl ve sonrasına işaret ettiğinin düşünülmesi dikkat çekicidir. Bunun en önemli nedenlerinden biri; ilerlemenin insan yaşamını kapsayan tüm sürece yani tarihe giydirilmesidir. Antik Çağ'da daha çok medeniyet ve kültür olarak ilerleme, Orta Çağ'da ise teolojik ilerleme kullanılmıştır. Bunların hepsi insan yaşamının bir bölümünü oluşturmaktadır. On sekizinci yüzyılda ise tarihin ilerlediği inancı insanların, kendilerine hiç duymadıkları kadar güven duymalarına neden olmuştur. Kültür, sanat, felsefe, edebiyat, bilim gibi alanlar başta olmak üzere her alanda kesintisiz bir ilerleyiş fikri oluşmuştur.

1.3.5.Tarihsicilik

İlerlemeciliğin diğer bir türü olan tarihsicilik; tarihin yasalar doğrultusunda ilerlemesini ifade eder. Tarihsicilik konusunu ele almadan önce tarihsiciliğin, tarihselcilik kavramı ile sık sık karıştırılması nedeniyle kısa bir ayırım yapmakta fayda vardır. Tarihselcilik kavramı İngilizce'de “Historism” kavramında karşılık bulurken, Tarihsicilik kavramı “Historicism” ile örtüşmektedir. “Tarihselcilik (Alm: Historismus) sözcüğü ilk kez Romantiklerden Novalis tarafından on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında (...) (Özlem, 1984:139)” kullanılmıştır. Tarihselciliğe göre; insan ve insan doğası tarihten bağımsız olarak düşünülemez. Olaylar her zaman tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmeli, tarih

bağlamından koparılmamalıdır. Tarihselcilikte, tarihte yasa arama gibi bir hedef söz konusu değildir. Aksine tarihteki olayların kendilerine özgü olduğu düşünülür. Tarihteki tüm yaşanmışlıkların biricikliğine vurgu yapılır. Tek ya da biricik olanın deneye tabi tutulamayacağı üzerinde durulur. Her tarihsel dönem, o dönem fikir ve koşulları çerçevesinde ele alınmalıdır. Tarihçi değerlendirme yaparken kendi konjonktüründen değerlendirme yapmamaya özen göstermelidir. Tarihselciliğin bir diğer özelliği de her çağın kendi terimleriyle anlaşılması gerektiği bu sebeple de tarihsel dönemler arasında gerçekçi bir karşılaştırma yapılamayacağıdır.

Tarihsicilik ise “Alman filozofu E. Rothacker’ın, evreni olduğu kadar, insanlık tarihini de birtakım temel mekanik analogilerle kavramaya çalışan bakış açısı için kullandığı terim(...) (Cevizci, 2002: tarihsicilik maddesi, 1007) dir.” Tarihsiciliği kullanan bir diğer isim de İngiliz filozofu Karl Popper’dır. Popper Hegel ve Marx gibi tarihi yasaların yönettiği fikrini savunan düşünürler için bu terimi kullanmaktadır. Tarihsicilik; tarihte kesin ve değişmez yasalar olduğu inancını savunan, tarihi adeta doğa bilimi olarak ele alan görüştür.⁴

İlerlemeci tarih anlayışının bir türü olarak karşımıza çıkan tarihsiciliği Hegel, Marx bağlamında değerlendireceğiz. Fukuyama’nın tarihsiciliği ikinci bölümde daha geniş olarak ele alınacaktır. Her üç düşünürde de tarihe ve tarih ile birlikte ideolojilere bir “son” atfedilmiştir. Ve bu sona ulaşılrken tarihin değişmez yasalara göre ilerlediği belirtilmiştir. Daha önce üzerinde durulduğu üzere, her düşünür tarihi kendi en iyisini ortaya koyarak tasarlamıştır. Ulaşılrak “son” her düşünürün kendi bakış açısından en mükemmel olana doğru ilerlemeyi ifade eder. Örneğin; Hegel tarihin sonunu tinin kendini bilmedeki en üst noktası olarak devlet biçiminde ortaya koyar. Marx’da tarihin sonu; sınıfsal ayrımların ortadan kalktığı bir devlet biçiminde kendini gerçekleştirir. Fukuyama’da ise tarih liberal demokratik bir düzende son bulmaktadır. Her bir “son”, bu sonu ortaya koyanların düşünsel dünyalarının ve arzularının tarihteki yansımasını göstermektedir.

⁴ Bu bağlamda Popper’ın “*The Poverty of Historicism*” adlı eseri 1985 tarihinde Sabri Orman tarafından “*Tarihselciliğin Sefaleti*” olarak çevrilmişken, aynı eser 2008 tarihinde aynı çevirmen tarafından “*Tarihsiciliğin Sefaleti*” olarak çevrilmiştir. Bu durum Türkçe’de tarihselcilik- tarihsicilik kavramlarının bir dönem için de olsa karıştırıldığını göstermekte ve karışıklığın zamanla ortadan kalktığını ifade etmektedir.

“İşin aslı zamana ilişkin tasavvurların temelinde de bir iktidar kavgası vardı ve tarihin son tezleri beraberinde bu bağlamda hep bir en iyi devletin ne olduğu ya da en iyi devletin nasıl kurulabileceği tartışmalarını da beraberinde getirmekteydi.(Şaban H. Çalış,”Fukuyama:Ahir Zaman Üzerine Bir Cacaphony”, Tarihın Sonu Mu?, 2005:263-264)”

Tarihsici bakış açısında, tarihin ilerlemesinde bir kehanette bulunma anlamı da vardır. Tarihin belirsiz bir süreç olmadığı aksine belli olaylardan ve yaşanmışlıklardan hareketle gidişatının ne yönde olduğu ve bu gidişatın içeriği kesinmişçesine belirtilmiştir. “Kehanet” kelimesi Popper ve takipçilerinin kullanımıyla literatüre girmiştir. “...Sosyal bilimlerin görevinin, geleceğini önceden haber vermek amacıyla toplumun evrim kanunu açığa çıkarmak olduğu şeklindeki inanç belki de tarihsiciliğin merkezi öğretisi diye tanımlanabilir.(Popper, 2008:119)” Tarihsici düşünürler tarihe sadece yasa fikri yüklemekle kalmamışlardır. Tarihi aynı zamanda geleceği tanımlayan, insanlığın nereye ve hangi koşullarda, hangi sona doğru ilerlediğini de gösterecek bir alan olarak tasarlamışlardır.

Hegel tarihsicilik adına önemli bir düşünürdür; hem Marx hem de Fukuyama Hegel’in tarih üzerine fikirlerinden etkilenmişlerdir. Hegel tarihe ilişkin açıklamalarında öncelikle tarih ve doğanın birbirinden farklı şeyler olduğunu dile getirir. Toplumsal süreç ile doğa süreci birbirinden farklıdır. Bunu nedenini Collingwood Hegel’in tarih fikrinden şu cümlelerle özetlemiştir:

“Doğanın tarihi yoktur. Doğa süreçleri döngüseldir; doğa döner durur ve böyle süreçlerin yinelenmesiyle hiçbir şey oluşturulmaz ya da kurulmaz...döngüyü yöneten yasa da değişmez...Tarih, tersine hiçbir zaman kendini yinemez, onun hareketleri daireler üzerinden değil, sarmallar üzerinden geçer ve görünüşteki yinelenmeden hep yeni bir şey edinmiş olmakla farklılaşmıştır.(Collingwood, 2007:169)”

Tarihsel süreç doğada olduğu gibi döngüsel değildir. Tarihte sürekli bir ilerleme söz konusudur ve bu ilerleme tarihi doğadan ayırmaktadır. Doğadaki türlerin ilerlemesi söz konusu değildir. Tarihte ise değişiklik ve devrim olduğu için her değişiklik bir ilerlemeyi meydana getirir. Ve böylece tarih yenilenerek kendisini yaratmaya devam eder. Tarihin ilerlemesini sağlayan unsur Hegel’e göre “tin” dir. Tarihin ilerlemesi, tinin tarihte kendini açmasıyla gerçekleşmektedir. Tin tüm insanlık tarihini yöneten ve yönlendiren, evrensel tarihin gerçekleşmesini sağlayan ve kendini tarihte somutlaştıran ögedir. Öyle ki doğanın

döngüselliğine karşılık, tarihsel olanın ilerlemesini sağlayan ve döngüselliği kıran yine tinin kendisidir. Tin her defasında tarihte kendini farklı şekillerde ortaya koymaktadır.

“Doğadaki yeniden canlanma yalnızca aynı şeyin yinelenmesidir: hep aynı döngüyle gelen can sıkıcı bir tarih. Güneşin altında yeni bir şey yoktur. Ama tinin güneşiyle iş değişir. Onun gidişi, devinişi bir kendini yineleme değildir, tersine tinin daima başka başka biçimlere girmesiyle değişen görünüşü üzerinde ilerlemedir. (Hegel, 2003:74)”

Böylece dünya tarihi Hegel’de özü özgürlük olan bir ilkenin –yani tinin- sürekli ilerlemesi biçiminde tanımlanabilir. Hegel, tarihi “Tinini kendini bilmeye doğru olan bir devinimi (...) (Hegel, 1986:103)” diye anlar. Dünya tarihi tinin kendini gerçekleştirmesine doğru aldığı yoldur. Tarih tini içinde barındırır. Çünkü akıl – ya da tin- kendini ancak ve ancak dünya tarihinde dışlaştırır. Bütün ilerlemeci tarih anlayışlarında olduğu gibi Hegel’de de tarihin ilerlerken kullandığı araçlar vardır ve insanın yetkinleşmesi söz konusudur. İnsandaki ilerleme Hegel için de önemlidir; ancak Aydınlanmacı ilerlemedeki gibi sadece insanın ilerlemesi Hegel’in tarih felsefesini ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. İnsan Hegel’de de bir yetkinleşme güdüsüyle belirlenmiştir. Ancak tarihi ilerleten tek unsur insanın yetkinleşmesi değildir.

“Eğer ilerlemeyi en başta insanın yetkinleşme peşinde olduğu daima daha kusursuz olmanın olanak ve zorunluluğuyla davrandığı söylenmek isteniyorsa, ilerleme tasarımı yetersizdir...Böyle tasarlandığında ilerleme nicelik düzeyinde kalır. Daima daha çok bilgi, daha çok kültür. Yalnızca böyle pekiştirmelerle vakit geçirilir. Nitelik konusuna bir türlü gelinemez. Olgun nitelik çoktan vardır ama amaç edinilmez: böylece belirsizlik içinde kalır. Ama ilerlemeden onu belirleyerek söz edeceksek nicelik boş laftır. Erek bilinmelidir. Ereğe erişilmelidir. Tinin kendi etkinliğiyle ilişkisi, ürünlerin değişikliklerinin nitel değişimler olarak tasarlanıp tanınmasını gerektirir. (Hegel, 2003:151)”

Tindeki gelişme ve ilerleme, aşağı olandan daha gelişmiş olana doğru kendini gösterir. Tıpkı Condorcet’in tarihi ilerleten süreç olarak ilkel toplumdaki modern topluma doğru gidişi ele aldığı gibi, Hegel de tinin aşağı olandan gelişmiş olana kendi kavramlarının daha gelişmiş bir açılımına erişme yönünde ilerlediğini belirtir. Tarih tüm ilerlemeci tarih anlayışlarında olduğu gibi Hegel’de de bir yetkinleşme sürecidir ve bu süreç yine tüm ilerlemecilerde olduğu gibi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel ilerleme, bir zorunlulukla son ereğe doğru yol almaktadır. Bu zorunluluğu Hegel Tanrı’ya ve tinin istencine bağlar. Hegel’e göre; Tanrı ve tinin istencinin doğası birdir. Son

erek; Tanrı'nın ve tinin istediği, dünya tarihinde gerçekleşmesi planlanan tarihin kendisine doğru akış içinde olduğu, ulaşılabilecek nihai noktadır. Hegel kendisi tarihteki zorunlu ilerlemeyi şu şekilde dile getirmiştir: “Dünya-tarihi özgürlük bilincinde ilerlemedir, zorunluluğu tanımamız gereken bir ilerlemedir. (Hegel, 2003:67-68)” Hegel için tarihteki son erek tinin kendini somutlaştırdığı son yer “devlet” tir. Devlet genel olanın tinin gerçeklik kazandığı nihai alandır. İnsan ancak böyle bir evrensel devlet ile ussallığa kavuşabilir ve bu arzu edilen en yetkin varoluştur. “Alexandre Kojève yaptığı Hegel yorumunda evrensel ve homojen devletin, insanı tamamen tatmin ettiği için insanlık tarihinin en son devlet biçimini temsil ettiğini ileri sürmektedir. (Fukuyama, 1999:211)” Dünya tarihi adeta; tinin başrol oynadığı bir sahnedir. Bu oyunun bir amacı ve bir sonu vardır. İlerlemeci tarih anlayışının temel özelliği olan bir son fikri düşünürler arasında değişkenlik gösterir. Bu son Hegel’de devlet olarak karşımıza çıkar.

İlerlemeci tarih anlayışında tarihin ilerlemesinde araç olacak unsur ya da unsurlar olmalıdır. Hıristiyan tarih anlayışında olduğu gibi Hegel’de de bu araç insandır. Aydınlanmacı ilerlemeden farklı olarak Hegel’de insan gerçekte kendi edimiyle ilerlemeyi gerçekleştirmez. Çünkü tarihteki ilerlemeyi isteyen asıl öge insan değil tinin kendisidir. Aydınlanma’da ise ilerleme bizzat insanın isteğidir ve insan kendi hedefini gerçekleştirir. Hegel tarih felsefesinde her şeyi devindiren ve yöneten şey tin olduğu için Hegel şunu ifade etmiştir: “Denilebilir ki devlet erektir, ötekiler de aletleri. (Hegel, 2003:115)” Hegel’in kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere, tin hedefi belirlemiştir, bunun uygulayıcıları olarak insan ve diğer her şey bu hedefe hizmet etmektedir. Tıpkı Hıristiyan tarih anlayışında Tanrı’nın hedefine Tanrı dışındaki her şeyin hizmet ettiğinin ileri sürüldüğü gibi. Böyle bir anlayış her şeyden önce insan özgürlüğüne, birey olmanın gereği olan hür iradeye engel teşkil etmektedir. Özgürlük Hegel için nihai olarak bireyin değil, tinin özgürlüğüdür. Çünkü özgür olma, kendini bilme eylemini de kapsamaktadır. İlerleyen tarih süreci zaten tinin kendini bilmeye yönelik eylemiyse, asıl özgürlükte doğal olarak tine atfedilir. Hegel kendisi de bireyin birey olarak tarihteki yerinin ve rolünün yeterince önemli olmadığını, tarihsel sürecin ilerlemesinde, bazı öğeler ile birlikte bireyin göz ardı edilebileceğini belirtir. “Dünya tarihi, ilke olarak, ahlakın ve çok sözü edilen ahlakla politika arasındaki

ayrımın halkasını hesaba katmayabilir, bireylerden söz etmeyebilir. (Hegel, 1986:107)”
Burada insanın niteliğinin de önemi yoktur.

Bireyler tarihin gidişatını engelleyemedikleri gibi, bir de tin tarafından tinin istekleri doğrultusunda hareket ederler.

“Dünya tarihinin genel ve geniş, uçsuz bucaksız alanında birey yalnızca bir “an” dır. O, tarihsel olarak önemsiz kalır. Özel olan genelle karşılaştırıldığında çoğu kez pek önemsiz bir değer taşır: Bireyler feda edilir, bir kenara bırakılır, hatta atılır. Tin kendisinin en son bilincine varmak için insanların tutkularını kullanır. Tutkuların tinin amacıyla birleşmesi “Aklın Hilesi” sayesinde gerçekleşir. Aklın hilesi tüm tutku anlatımlarını över ve onların son amaca katkıda bulunmalarını sağlar. (Hegel, 1986:106)”

Hegel burada tarihselciliğin ve tarihsiciliğin en önemli ayrımlarından birini de dile getirmiştir. İlerlemeci ve tarihsici bakış açısında özel olan genele feda edilir, tarihselcilikte ise, tek tek olaylar tarihin neliğini belirlemede önemlidir ve özel olan ihmal edilmemelidir. Tarihi anlayabilmek için genele olduğu kadar özele, ilerlemelere olduğu kadar gerilemelere de bakmak gerekir. Tarihsiciler tarihte rastlantısallıklara yer vermezler, tarihin belli yasalara uygun olarak, durmaksızın bir son hedefe doğru ilerlediğini savunurlar.

Hegel’in son ereği bir devlet biçiminde görmesi ardıllarını etkilemiştir. Marx ve Fukuyama da son ereği bir devlet biçimine bağlamışlardır. Tarihsel materyalizmin fikirlerini tarihsici bir açıdan ortaya koyan Marx ve Engels’de de ilerlemeci tarih anlayışının belirgin izleri görülmektedir. Marx tarihin; üretenlerin ve üretim araçları sahiplerinin arasındaki çatışmanın yaşandığı alan olduğunu belirtir. Tarihin ilerlemesini sağlayan şey Hegel’deki gibi tinsel bir öge değil, bizzat maddi alanın içinden doğan toplumun sosyal ve ekonomik yapısını oluşturan öğelerdir. Marx, feodal dönemde toprak sahipleri ve toprak işçileri arasında bir çatışmanın, sanayileşmeyle birlikte burjuva ve proletarya arasındaki çatışmaya dönüştüğünü, bu dönüşümün tarihi ilerleten süreç olduğunu belirtir. Toprak sahipleri, sermayedarlar ve işçiler Marx’ın sisteminde üç büyük toplumsal sınıftır. “Bu sınıfların ayrı ayrı işlevleri olması, çıkarlarının çatışmasına ve olasılıkla farklı biçimlerde düşünme ve davranmalarına yol açar. Böylelikle de tarih, sınıf çatışmalarının öyküsü olur. (Burke, 1994:57)” Tarihin sonu ise bu çatışmaların sona erdiği sınıfsız toplum yapısıdır. Hegel gibi Marx da evrensel bir tarih anlayışı benimsemektedir. Her ikisi de –temelde devlet biçimleri

farklı olsa da– halkların birleştiği bir toplum yapısı tasarlamışlardır. Ancak Marx her türlü soyut belirlenime karşı olduğu için tarihi de soyut olarak tanımlamaya karşı çıkmıştır. Hegel’in aksine Marx tarihin temeline, tin gibi soyut bir öge değil, insanın kendisini koymuştur. Materyalist tarih anlayışı insanın kendisinden dolayısıyla da sosyo-ekonomik ilişkilerden yola çıkmıştır. Marx Alman ideolojisinde şunu belirtir: “Bu faal yaşam süreci bir kez ortaya kondu mu, tarih kendileri daha da soyut olan ampristlerinki gibi bir cansız olgular derlemesi olmaktan, ya da idealistlerinki gibi hayali özlerin hayali eylemleri olmaktan çıkar. (Marx ve Engels, 1987:43)”

Zaten Marx bireylerin tarihsel olan ilk eylemlerinin insanın düşünme yeteneği ile olmadığını araç gereç üretmeye başlamasıyla gerçekleştiğini ve bu özellikleri ile hayvanlardan ayrıldıklarını söyler.

Tarihin yasalar ile ilerlemesi, diyalektik bir biçimde gerçekleşir. Şöyle ki; tarihteki ilerleme hem iyi olana doğru alınan yolu, hem de eşitsizliklerin artmasını ifade eder. Zaten arzu edilen devlet biçimi de, medeniyetlerin ilerlemesi ile ortaya çıkan eşitsizliklerin sonucunda ortaya çıkabilecek bir isteği yansıtır. Sanayileşme ile ortaya çıkan üretim ilişkileri hem insanlığın ezilmesinin kaynağıdır hem de tarihi ilerleten süreçtir. Hem Marx hem de Engels insanlığın çekmiş olduğu sefaletle rağmen yine de ilerlemenin her zaman iyi olana doğru gerçekleştiğini düşünüyordu. Çünkü Marx ilerlemenin zorunluluğuna inanıyordu. Koselleck’in belirttiği gibi, Marx kendisi zorunlu ilerlemeyi “(...) ilerlemenin kendisi Anayasadır. (Koselleck, 2007:100-101)” şeklinde ifade etmiştir. Zaten Marx’ı tarihsici olarak değerlendirebilmemize kapı aralayan fikri de; tarihe bir zorunluluk olarak devrimi getirmesi ve devrime giden süreci yasa gibi değerlendirdiği önkoşullarla belirlemesidir. Marx’a göre devrim,

“(...)yalnızca egemen sınıfı devirmenin tek yolu olduğu için zorunlu kılınmamıştır, ötekini deviren sınıfa, eski sistemin kendisine bulaştırdığı pislikleri süpürmek ve toplumu yeni temeller üzerine kurmaya elverişli bir hale getirme olanağını ancak bir devrim vereceği için de zorunlu olmuştur. (Marx ve Engels, 1987:62)”

Ayrıca zorunluluğun bir diğer nedeni de; üretici güçlerin zamanla yıkıcı güçler haline gelmesi ve üreten sınıfın muhalefet etmesine neden olmasıdır. Üretenler artık devrimin bir zorunluluk haline geldiğinin farkına varacaklardır. Marx görüldüğü üzere ilerlemecilerin

geleneksel fikirlerini kullanarak, tarihe zorunlu bir ilerleme fikri atfetmiştir. İlerlemeciliğin, kurtuluşa giden yol olarak tarihe atfedilmesinde, Marx için diğer ilerlemecilerden farklı noktalar karşımıza çıkmaktadır. Marx, Hegel’de ya da Aydınlanma düşünürlerinde olduğu gibi ilerlemeyi ahlak, din, metafizik gibi bilinç biçimlerinde görmemektedir. Aydınlanma düşünürlerinin büyük çoğunluğu dine karşı tavır olsa da, ilerlemeyi dinden ayırmayan düşünürler de görünmektedir. En azından Aydınlanma düşünürleri dinde batıllığın kalkmasıyla da olsa bir ilerleme kaydedildiğini belirtir. Hegel tarih sisteminde zaten, Tanrı ile tını birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Gerçi Hegel “Bu genel tin, dünya-tını Tanrı’yla aynı anlamda değildir...Tanrı kendi cemaatinde tındır: orada yaşar, orada gerçektir. Dünya tını, tının kendisinin doğru kavramını kendisi için ürettiği bu sürecin dizgesidir. (Hegel, 2003:189)” ekinde açıklamada bulunmuştur. Buna rağmen, hem tının hem de Tanrı’nın istençlerinin bir olduğunu ve tarihin bu istence göre ilerlediğini dile getirmiştir. Marx ise şunu ifade etmiştir:

“(...) insan beyninin olağanüstü halleri bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özel biçimlerini yitirirler, bunların tarihi yoktur.(Marx ve Engels, 1987:43)”

Marx sisteminin, diğer ilerlemeci tarih anlayışlarından bir farkı da “son” fikrinde yatmaktadır. İlerlemeci tarih anlayışını savunanlar, tasarladıkları tarih anlayışında kendilerine göre iyi olan şey gerçekleştiğinde tarihin sonuna ulaşılacağını beyan etmişlerdir. Ancak Marx devrimle gelinen noktayı insanlığın asıl tarihinin başlangıcı olarak görüyordu. Marx’ın tarih anlayışındaki son; sömürünün sonu, insanlığın ise gerçek tarihinin başlangıcıydı. Çünkü Marx asıl tarihin; insanların kendi ürettiklerine kendilerinin egemen olmasıyla, insani yaşama koşullarının ortaya çıkmasıyla başlayacağını düşünür. “(...) Marx’ın kendisi burjuva toplumun bir proleter devrimiyle yıkılmasını “insanlığın tarih öncesinin sonu” diye tanımlayıp, “tarih” in asıl bundan sonra başlayacağını söyler. (Ömer Laçiner, “Fukuyama ve Tarihin Sonu Üzerine”, Tarihin Sonu Mu?, 2005:123)” Böylece Marx tarihi, maddi üretim güçleri temeline dayandırarak, kaçınılmaz olarak ilerleyen ve sınıfsız bir toplumun ortaya çıkmasıyla sona eren bir süreç olarak tasarlamıştır.

Comte'un savunduğu pozitivist ilerleme anlayışı da tarihsicilik başlığı altında ele alınabilir. Comte'un ilerlemeye bakışında tarih de, yasalar içeren bir bilim olarak değerlendirilmiştir. O'na göre; doğa bilimlerinin yöntemi tarihe de uygulanabilir. Çünkü tarihsel süreç de doğal süreç gibi işlemektedir.

“İnsan yapısının evrimsel sürecin en soylu sonucu olduğu görüşü, (doğada evrim görüşü) kuşkusuz on dokuzuncu yüzyılın doğa yasalarıyla olduğu düşünülen tarihsel ilerleme anlayışının temelini oluşturmuştur...ilerleme doğanın bir yasasıdır...Doğanın bir çocuğu olarak insanın doğa yasasına bağlı olduğu ve tarihsel sürecin doğal süreçle aynı türden olduğu (...) (Collingwood, 2007:414)” düşünülmüştür.

Comte “üç hal yasası” ile insanlık için ilerlemeci ve zorunlu bir tarihsel süreç çizmiştir. Comte bu tarihsel süreç ile, insanlığın önce teolojik aşamadan, sonra metafizik aşamadan geçerek en sonunda pozitivist aşamaya geleceğini dile getirir. Teolojik aşamada insanlığa dair her şey ilahi bir nitelik taşır bu nedenle de sorgulama olmaksızın var olanlar kabul edilir. Metafizik aşamaya gelindiğinde, toplum ve doğa alanına ilişkin durumlar bazı soyut kavramlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu aşama pozitivist aşamaya geçişte etkili olacaktır. Pozitivist aşamaya gelindiğinde somut olgular üzerinde durulmaya başlanmış ve bunlar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinden yasalar üretilmiştir.

“İnsan düşüncesi Pozitivist devreye ulaştığı zaman, metafizik dönemdeki soyutlamaların sözde şeyler olduklarını görür. Pozitivist veya bilimsel aşamada “insan zekası mutlakı bulmanın ne kadar imkansız olduğunu anlamıştır”...Bu devrede olaylar ne ilahi duygular ne de gizli özelliklerle değil, ancak deney ve gözleme dayanan gerçek sebepleri ile açıklanır. Pozitivist felsefe bu devirde kurulmuştur. Comte'a göre bu son devirdir. Dördüncü bir devrin doğması imkansızdır. (Korlaelçi, 2002:88)”

Comte bu teziyle medeniyeti, insanın zeka yönünden gelişmesi ve ilerlemesi olarak ele almıştır. Pozitivist aşama Comte için en iyi, en yetkin olanı ifade ettiği için bir anlamda tarihin sonu da bu aşamada gelmiş oluyordu. Diğer ilerlemeci tarih anlayışlarında olduğu gibi Comte'da da sadece ilerlemeler önemlidir. İnişler ya da gerilemeler göz ardı edilmiştir. Löwy'nin Walter Benjamin'den aktardığına göre; “Bu evrimci Pozitivist tarih anlayışı, yalnızca doğaya hükmetme yolundaki ilerlemeleri görmek ister, toplumun gerilemelerini değil. (Löwy, 2007:92)” Bir başka pozitivist ilerlemeci olan Mill'e göre de insanlık mutluluğa doğru yol almaktadır. Popper Mill'in ilerlemeye ilişkin görüşlerini şöyle ifade

etmiştir: “(...) genel eğilimin bir iyileşme eğilimi, daha mutlu ve daha iyi bir duruma doğru bir eğilim olduğunu; tesadüfi ve geçici istisnaların dışında böyle olmaya devam edeceği şeklindeki inancını dile getirir. (Popper, 2008, 132)” Pozitivistlerin tarih yorumuna ilişkin handikapları vardır.

Pozitivistler kendilerine şu soruyu sormaktan çekinirler: “Tarihsel bilgi nasıl olanaklıdır? Tarihiçi şu anda geri getirme ya da yineleme söz konusu olmadığına göre, kendisi için algı konusu olmayan olguları nasıl ve hangi koşullarla bilebilir? (Collindwood, 2007:191)” Pozitivistler bir yandan deney ve gözlemi bilginin temeline koyarlar, diğer yandan da tarihe ilişkin gelecek yorumlarında bulunurlar. Oysa gelecek henüz algılanamayan, dolayısıyla da bilgisine sahip olunamayandır. Aynı şekilde geçmiş de geride kalmıştır ve bugünden geçmişi algılamak imkansızdır.

Bir başka tarihsici bakış da Francis Fukuyama’ya aittir ve çağımızda ortaya konan bir tarih felsefesi olması bakımından önemlidir. Fukuyama da diğer tarihsici düşünürlerde olduğu gibi iyimser bir bakış açısıyla insanlığın “mutlu son” a doğru çizgisel olarak ilerlediğini savunmuştur. O’na göre insanlık bazı dönemlerden geçmiş ve şimdiye kadar ki yönetim biçimlerinin eksiklikleri, onların tarih sahnesinden çekilmesini zorunlu kılmıştır. Tarih, liberal demokrasinin egemen olduğu bir “son”a ulaşmıştır. Bu düşünceleri savunan Fukuyama Hegel ve Marx gibi tarihe bir zorunluluk atfetmiştir. Tarih belli kurallara göre, bir son hedefe doğru ilerlemiş ve nihayetinde tarihin sonu gelmiştir.

Bu genel sınıflama sonucunda şunları görmekteyiz: Kültürel ve teolojik ilerleme yerel bir anlayışı yansıtmaktadır. Yunanlılar sadece kendi medeniyetlerinin ilerlemesini ele almışlardır. Başka bir deyişle Yunanlılar ilerlemeyi tüm medeniyetlerin ilerlemesi anlamında kullanmamışlardır. Benzer şekilde Batı Orta Çağ’ında düşünürler ilerlemeyi, sadece Hıristiyanlık etrafında ele almışlardır. Aydınlanmacı ve pozitivist ilerlemede, tarihsicilikte ise evrensel bir ilerleme fikri benimsenmiştir. Buna rağmen tüm ilerleme anlayışlarında bir son erek vardır. Bu son erek ise “mutlak iyi”ye işaret etmektedir. Aslında bir bakıma, Augustinus’un tarih doktrininin dinsel ve yerel boyutu soyutlanarak, Aydınlanma düşünürleri tarafından miras alınmıştır. Çünkü temelde vurgulanan şey; tarihin çizgisel olarak bir başlangıcının ve sonunun olduğu, geçmişten geleceğe bir yetkinliğe

doğru yol alındığıdır. Özellikle Hegel ve Aydınlanma düşünürlerinin tarihe olan bakışı Fukuyama'nın tarih anlayışını belirlemiştir. Fukuyama Hegel'in ilerleme, erek gibi kavramlara yaklaşımından hareketle kendi tarih anlayışını oluşturmuştur. Hegel gibi Fukuyama da evrensel bir tarih düşüncesi savunmaktadır.

BÖLÜM 2. FUKUYAMA’NIN TARİH ANLAYIŞI

Fukuyama⁵’ın tarihe bakış açısı da Aydınlanma döneminin tarihe bakışıyla bağlantılıdır. Fukuyama “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” isimli eserinde ilerleme için “progress” kelimesini kullanmaktadır. Fukuyama’ya göre; “Tarihsel ilerlemeden söz etmek ancak insanlığın nereye yöneldiği bilinirse mümkün olabilir. (Fukuyama, 1999:24)” Fukuyama insanlığın evrensel liberal demokrasiye doğru yöneldiğini belirtir. Aydınlanma döneminde de insanlığın bir bütün olarak, belli bir hedefe doğru ilerlediği ve tarihin evrenselliği savunulur. Benzer biçimde Fukuyama’ya göre tarih, belli bir hedefe doğru ilerlemektedir. Homojen bir yapı oluşturacak olan bu son hedef -liberal demokrasi- tarihin ilerlemesi ve bu süreçte liberal demokrasinin rakiplerinin tarih sahnesinden çekilmesiyle gerçekleşecektir. Dünyada yaşanan gelişmeler tarihin bu yönde ilerlediğini göstermektedir. Fukuyama’ya göre; liberal demokrasi insanlık için en iyi olan nihai hedeftir. Bu düşünceleriyle tıpkı Aydınlanma düşünürleri gibi Fukuyama da tarihe optimist bir açıdan yaklaşmaktadır.

Amerikan düşünür ve iktisatçı Yoshihiro Francis Fukuyama, 1989’da “*Tarihin Sonu mu?*” başlıklı makalesinde ekonomiyi temele alan bir tarih anlayışı geliştirmiştir. Ekonominin evrenselleşmesinden yola çıkarak tarihin evrenselliğini savunmuştur. Fukuyama’ya göre; dünya çapındaki siyasal ve ekonomik değişimler tarihe yön vermektedir. Ekonominin tarihteki önemli rolü olduğu üzerinde birçok düşünür hemfikirdir. Le Bon “*Tarih Felsefesi*” isimli eserinde bu fikri şu şekilde dile getirmiştir:

⁵ 1952 yılında Şikago’da doğan politika yorumcusu Fukuyama, lisansını Cornell Üniversitesi’nde; doktorasını da Harvard Üniversitesi’nde yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesi’nde Ortadoğu uzmanı ve Genel Direktör Yardımcısı olarak çalışmıştır. 1981-1982 yıllarındaki Mısır-İsrail arasındaki müzakere sürecine ABD heyeti üyesi olarak katılmıştır. Huntington’la birlikte bir süre *The Journal of Democracy* dergisinin editörlüğünü yapmıştır. Şu an her ikisi de derginin yayın kurulundadır. Fukuyama, 2005 yılının Temmuz ayı itibarıyla Johns Hopkins Üniversitesi’nde uluslararası iktisat politikası öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve *The American Interest* dergisinin yayın kurulu başkanlığını yürütmektedir. 1989 yılında yayınladığı “*The End of The History*”/Tarihin Sonu isimli makalesiyle büyük bir ün kazanmıştır. Eserlerinin bir kısmında ekonomik gelişme ve sosyal çökmeye değinmiş, liberal demokrasinin insanlık için en iyi çözüm olduğu üzerinde durmuştur. Fukuyama’nın eserlerinden bazıları şunlardır: “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*”, “*Ulus İnşası*”, “*Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*”, “*Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*”, “*Büyük Çözüm*”, “*Kör Nokta*”.

“Ulusların eylemlerine yön veren etkenler tarihin çeşitli dönemlerinde birçok değişiklik göstermişlerdir. Bu etkenler bazen askeri, bazen dinsel politik ya da politik olmuşlardır. Irksal, dinsel, politik, askeri veya toplumsal vb. şekillerde ortaya çıkan bu çeşitli etkenlerden tarihin çeşitli aşamalarında güçlü etkiler yapan ekonomik güçlerdir ki, bunların önemi durmaksızın artmıştır. (Le Bon, Çev: Hüsrev Akdeniz, Murat Temelli, 2004:131)”

Ekonomi bir ülkenin hem dış ülkelerle olan ilişkisini belirlemede hem de kendi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Fukuyama’ya göre, dünyanın gidişatı tarihin evrensel olarak ekonomik liberalizme doğru yol aldığını göstermektedir. Ekonomik liberalizmin temel taşlarından biri olan serbest piyasa ekonomisi, bugün neredeyse dünyanın her yanında etkisini göstermektedir.

Liberal ekonomi ise, Amerikan ekonomi sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Fukuyama’nın tarih tasarımı bir anlamda Amerikan sistemin evrenselliğine yapılan vurgudur. Fukuyama’nın “*Tarihin Sonu mu?*” makalesinde böyle bir tarih tezi ortaya koymasının amacı da aslında Amerikan sisteminin zaferini ilan etmektir. Fukuyama bu makaleyi genişleterek “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” isimli kitabında tarihe ilişkin tezini ayrıntılandırmıştır. Fukuyama “*Tarihin Sonu mu?*” isimli makalesini yazmasının nedenini, “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” eserinde şöyle ifade etmiştir:

“Bu kitabın temel fikirlerini 1989 yazında *The National Interest* dergisinde “Tarihin Sonu Mu?” başlıklı makalede yayınlamıştım. Makalede son yıllarda hükümet sistemi olarak liberal demokrasinin meşruluğu üzerine dünya çapında dikkate değer bir mutabakatın oluşmuş olduğunu ve aynı zamanda monarşi, faşizm ve son zamanlarda da komünizm gibi rakip egemenlik biçimlerinin liberal demokrasiye yenik düştüğünün ortaya çıktığını göstermiştim. Bu tezde durup kalmamış, fikir yürütmeye devam ederek liberal demokrasinin muhtemelen “insanlığın ideolojik evriminin son noktasını” ve “nihai insani hükümet biçimini” temsil ettiğini öne sürmüştüm. Buna göre liberal demokrasi “tarihin sonu”ydü. (Fukuyama, 1999:7)”

Fukuyama’nın tarih anlayışında, birinci bölümde değerlendirilen ilerlemeci tarih anlayışının temel kabulleri görülmektedir. Hem Hegel hem de Marx’ın tarih fikirleri O’nun tarih tezinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Fukuyama tarihe ilerlemeci bir bakışla yaklaşmaktadır. Diğer ilerlemecilerde (Hegel ya da Marx) olduğu gibi Fukuyama da tarihin belli bir yönü ve hedefinin olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle Aydınlanma düşünürlerinin erek düşüncesi Fukuyama tarafından miras alınmıştır. Ancak Fukuyama’nın diğer ilerlemecilerden farkı tarihin sonunu liberalizmde görmesidir. Aydınlanma

düşünürleri ve tarihsicilerin ortak yönü olan evrensel tarih düşüncesi, Fukuyama'da sürdürülmüştür.

Fukuyama'nın tarih anlayışı, evrensel homojen bir devlet yapısında ifadesini bulur. Fukuyama için tarihin son bulacağı nokta liberal demokrasinin evrenselleştiği devlet biçimidir. Bu çerçevede Fukuyama'ya göre evrensel homojen devlet yapısının iki ayağı bulunmaktadır. Bunlarda ilki modern doğa bilimleridir. Modern doğa bilimleri ve bunun sonucu olan teknolojik gelişmeler, insanlık tarihinin ilerlemesini sağlayan önemli bir unsurdur. Modern doğa bilimleri ve teknoloji sayesinde devletler bir taraftan ekonomik olarak gelişmiş, diğer taraftan askeri donanımlarını geliştirmişlerdir. Uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmak isteyen devletler ekonomik liberalizme yönelmek durumunda kalmışlardır. Çünkü ekonomik liberalizm, serbest piyasanın ön koşullarından birini oluşturmaktadır. Bir ülke ekonomik liberalizm sayesinde, askeri donanım ve teknolojik araçları diğer ülkeden satın almakta ya da satabilmektedir. Evrenselliği sağlayacak diğer unsur ise, genelde Aydınlanma düşünürlerinin, özelde ise Hegel'in benimsediği ilerleme fikridir. Burada ilerlemeyi sağlayacak unsur Hegel'in "kabul görme" anlayışıdır. Alt başlıklarda, evrensel tarih fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan bu iki unsur daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Fukuyama'ya göre; liberal demokrasinin evrensel hale gelmesinin sebeplerinden biri; eski yönetim biçimlerinin tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalışdır. Liberal demokrasinin tarihin sonu olarak görülmesine sebep olan bu hususa yakından bakmakta fayda vardır.

2.1. Yönetim Biçimlerinin Tarihten Elenmesi:

Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" teorisini dile getirmesinin temel nedenlerinden biri monarşi, faşizm, komünizm gibi yönetim biçimlerinin kendi kendisini tüketmesidir. Fukuyama'ya göre; Soğuk Savaş'ın sona ermesi bir anlamda yönetim biçimlerinin tarihten elendiğini ve liberal demokrasinin en ideal biçim olduğunu göstermiştir. Fukuyama, savaşın sona ermesinin aynı zamanda tarihin sona ermesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Fukuyama 1989 yılında yayınladığı "*Tarihin Sonu mu?*" makalesinde bu konuyu şu cümlelerle belirtmiştir:

“Belki de sadece Soğuk Savaş’ın ya da savaş sonrası dünya tarihinin sona ermesine değil, fakat insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına ulaşması ve beşeri yönetim biçiminin son evresi olan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonuna tanıklık etmekteyiz. (Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, 2005:23)”

Fukuyama “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” isimli kitabında sağ ve sol rejimlerin yetersizliğini ve hatalarını belirterek, bu rejimlerden liberal demokrasiye geçişin zorunluluğunu ve uygulanma sürecini örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır.

Fukuyama’ya göre; Sovyetler döneminde devletin en önemli hatalarından biri, insanları kendi devlet düzeni doğrultusunda yeniden yaratmaya çalışma girişimiydi. Devlet neredeyse insanlara ait her alana müdahale etme, bu anlamda da özgürlükleri kısıtlama yoluna gitmişti.

“Totaliter devlet, basın, eğitim kurumlarının ve propagandanın yardımıyla bütün yaklaşımı ve değerleri değiştirerek Sovyet insanını yeniden yaratmak istiyordu. Devlet aile ilişkilerine, insan yaşamının en kişisel ve özel alanına bile karışıyordu. (Fukuyama, 1999:40)”

Bu açıdan komünist devlet yönetiminde, özgürlüğe demokrasilerde olduğu kadar yer bırakılmıyordu. Sovyet yönetimi hâkimiyet kurmak adına, insan yaşamını devlet ilkeleri doğrultusunda ve insanın kendisine rağmen uygulamaya çalışıyordu. Fukuyama komünizmin ekonomik alanda da yetersiz kaldığını ve egemen olduğu ülkelerde ekonominin giderek kötüleştiğini dile getirmiştir. Ekonomik yapı devletin en önemli unsurlarından olmakla birlikte; bir devletin refahını, insanların yaşam koşullarını ve dış ilişkilerini belirlemede çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle komünist ülkelerden bazıları bu ideolojinin devlet ekonomisine verdiği zararı gördüklerinde liberalleşme yoluna gitmek zorunda kalmışlardır. Fukuyama bu konuyu, komünist Çin ve kapitalist Asya ülkelerinin ekonomisine ilişkin bir örnek vererek açıklamaya çalışır.

“Komünizmin son krizi bir bakıma, Çin yönetimi kapitalist Asya ülkelerinin Çin’i geçtiğini ve sosyalist plan ekonomisinin Çin’i geri kalmışlığa ve yoksulluğa mahkûm ettiğini kavradığında başladı. Bunun üzerine başlatılan liberalleşme Çin’in tahıl üretimini beş yıl içinde iki katına çıkardı. (Fukuyama, 1999:56)”

Sovyet hükümetinin hem ekonomik hem de diğer alanlardaki yetersizliği, insanların bu sisteme olan inançlarını ve güvenlerini yavaş yavaş yitirmesine neden oldu.

Fukuyama sol rejimin bu yetersizliklerinden dolayı demokratikleşme ve liberalleşme sürecine girmesinin bir anlamda çıkış yolu olarak görüldüğünün ve sistemin yavaş yavaş liberal demokrasiye doğru yol aldığının altını çizmektedir. Gerçi sol yönetim büyük oranda demokratik yönetimi bastırmaya çalışmıştı. Bu nedenle demokrasiye geçiş süreci de çok hızlı ve kolay gerçekleşmeyecekti. Bununla birlikte hiçbir ideoloji insanların düşünme özgürlüğünü engelleyemeyeceği için, demokratik fikirler insan zihinlerinde dolaşmaya başlamıştı. Ancak bu fikirlerin ortaya çıkma süreci elbette bir gecede gerçekleşmezdi. Fukuyama bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Totalitarizm bu toplumlarda (Sovyetler Birliği gibi) demokrasi fikrini yok etmeyi başaramamıştı, ama totaliter miras onların hızlı demokratikleşme yeteneğini sınırlıyordu. (Fukuyama, 1999:48)”

Bu sınırlamaya rağmen ülkelerin bazılarında demokratikleşme ve liberalleşme süreci için adımlar atılmaya başlanmıştı. Artık hem vatandaşlar hem de yöneticilerin bazıları komünizmin yetersizliğinden ve kötü yönetiminden, ülkeyi ve insanları getirdiği olumsuz durumdan çıkabilmenin yolunu aramaya başlamışlardı. Bunun gerçekleşmesi için toplumlar ve yönetimler birtakım girişimlerde bulunarak sol totaliter rejimden liberal demokrasiye geçişin kapılarını aralamaya başlamışlardı. Örneğin, “1989 ilkbaharında Pekin geçici olarak rüşveti protesto eden ve Çin’in demokratikleşmesini talep eden on binlerce öğrencinin eline geçti. (Fukuyama, 1999:42)” Benzer gelişmeler Rus Devleti için de geçerliydi. İktidara geldikten “Kısa bir süre sonra Yeltsin birçok yandaşıyla birlikte komünist partiden ayrıldı. Bu grup hemen Rus Cumhuriyeti’nde özel mülkiyetin ve piyasa ekonomisinin restore edilmesini savunmaya başladı. (Fukuyama, 1999:43)” Komünist rejim önce Çin’de ardından da Sovyetler Birliği’nde yavaş yavaş yok olmaya başlamıştı. Bu yok oluş ise bütün dünyayı etkileyen, kendisinin en iyi ideoloji olduğunu iddia eden ve insanların başlangıçta inandığı ve güven duyduğu bir ideolojinin ciddi biçimde sarsılmasına yol açacaktı. Artık dünya bu ideolojinin tarihi değiştirecek ve insanlık için en iyi olanı verecek bir ideoloji olduğu fikrinin bir yanığı olduğunu düşünmeye başlamıştı. Fukuyama böylece komünizmin tarih sahnesinden çekilmesini ve bu yönetim şeklinin tarihten elendiğini yerini ise ilerleyen zamanlarda tarihin sonu olarak değerlendirilebilecek ideoloji olan liberal demokrasiye bıraktığını belirtmiştir.

Fukuyama faşizmin de tarihten elenme sürecini ele alarak, artık insanlığın bu büyük iki ideolojiden de bir dünya tarihi oluşturulabileceği yönündeki iddialarını bertaraf ettiğini düşünmüştür. Fukuyama her şeyden önce faşizmin bütün insanlığa hitap etmediği için evrensel bir yönünün olmadığını belirtir. Çünkü Fukuyama'ya göre, faşizm temel ilkesi gereği tüm insanların eşit olmadığı anlayışını ve bu yönüyle de insan haklarına aykırı bir temeli benimsediği için, baştan ilke olarak ayrılıkçı bir fikir ortaya koyuyordu. Bu da faşizmin evrensel bir ideoloji olarak benimsenme olasılığını ortadan kaldırıyordu. Buna karşılık komünizm evrensel bir ideolojydi, ancak komünizm de uygulamadaki yanlışları nedeniyle evrensel bir ideoloji olmasına rağmen liberal demokrasi karşısında direnemedi.

“Canlı yaşayan bir ideoloji olarak faşizm ikinci dünya savaşı tarafından yok edilmişti (...) Bir düşünce olarak faşizmi yıkan şey, faşizme dünya çapında duyulan sert ahlaki tepki değildi; çünkü geleceğin bir dalgası olarak görülebildiği sürece yığınla insan faşizmi bir düşünce olarak onaylamaya hazırdı. Ama gerçekte faşizmi yıkan şey onun başarısızlığı olmuştu. (Fukuyama, “Tarihin Sonu Mu?”, 2005:32)”

Fukuyama Hitler'in yenilgisinden sonra sağ görüş olarak sadece bazı askeri yönetimler kaldığını ve bunlarında uzun soluklu olmadıklarını dile getirir. Böylece liberal demokrasi karşısında artık rakip olabilecek bir sağ görüş kalmamıştır. Fukuyama'ya göre, faşizmin savaşı destekleyen anlayışı onun kendini yok etmesinin en önemli sebeplerindendir. Militarist tavrı ile faşizm liberal demokrasi ile rekabet edebilecek durumda değildir. Fukuyama bazı örneklerle bazı devletlerin eski yönetim biçimlerinden demokratik sisteme geçişini ortaya koyar. Portekiz'deki faşist yönetimin devrilerek yerine demokratik bir yönetimin gelmesini şu sözleriyle ifade etmiştir: “1974'de Portekiz Caetano rejimi askeri darbeye devrildi. Ülkenin iç savaşın eşiğine geldiği karmaşık bir geçiş döneminden sonra Nisan 1976'da sosyalist Mario Soares başkan seçildi ve o tarihten bu yana Portekiz istikrarlı bir demokrasidir. (Fukuyama, 1999:30)” Ayrıca faşizmin sosyo-ekonomik yönden de ciddi bir yönetim programına sahip olmadığı düşünülüyordu. Faşizm bir ırkın bağımsızlığının istenmesi ve o ırkın yüceltilmesinin dışında dünya çapında genel geçerliliğe sahip olabilecek her türlü devlet yapılandırılmasını sağlayabilecek güçten yoksun görünüyordu. Hitler'in yenilgisi de bir anlamda dünyaya bunu kanıtlamıştı. Faşizmin bu yetersizlikleri, onun başka ideolojiler karşısında tutunmasını ve hatta onlarla karşılaştırılmasını bile engellemekteydi.

Görölmektedir ki Fukuyama, hem sağ hem de sol totaliter rejimlerin uygulamadaki ve ilkelerindeki hatalar nedeniyle artık liberalleşme ve demokratikleşme sürecine kaçınılmaz olarak karşı koyamadıklarını ve neredeyse tüm dünyada artık liberal demokratikleşmeye giden sürecin başladığını, bu sürecin insanın nihai evrimi olduğunu tarihin de sonunu getirdiğini savunmaktadır. Fukuyama'ya göre komünizmin ortadan kaldırmaya çalıştığı, sınıflar arası eşitsizlik durumu liberalleşme ve demokratikleşme süreci ile ortadan kalkmaya başlamıştır. Fukuyama, serbest piyasa ekonomisi sayesinde artık insanların hükümet müdahalesi olmaksızın ürünlerini alıp satabildiklerini ve bunun da sınıflar arası ayrılığı giderek ortadan kaldırdığını belirtmiştir.

“Sınıf sorununun yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte, gelişmiş Batı ülkeleriyle, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren bugün komünizmin cazibesinin azaldığını görmek hiç de zor değildir. (Fukuyama, “Tarihin Sonu Mu?”, 2005:32)” Fukuyama verdiği örneklerle Batı düşüncesinin zaferini ilan ederek, liberal demokrasinin mutlak olarak varılacak son nokta olduğunu, tarihsel ilerlemenin vardığı sonda da liberalizme alternatif olabilecek tüm sistemlerin elendiğini dile getirir. Fukuyama'nın bu iddasını Bertram ve Chitty şu şekilde özetlemiştir:

“Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde meydana gelen olaylar sadece sosyalizmi hayata geçirme yönündeki özel bir çabanın bozgunu ve hatta sosyalist düşüncenin çöküşünü göstermiyordu. Bu ikisinin de ötesinde, yaşananlar insanlığın sosyal ve siyasi evriminin bitişini, yani tarihin sonunu işaret ediyordu. (Bertram ve Chitty, 2006:9)”

Güçlü devletlerin yönetilişindeki zayıflıklar onları zorunlu olarak liberal demokratik sisteme sürüklemiştir. Fukuyama bu düşüncelerine öyle sıkı bağlıdır ki gerçekten liberal demokrasiden sonra daha iyi bir ideoloji olamayacağını düşünür ve tarihin sonunu ilan eder. Artık kendi ortaya koyduğu teoriden başka bütünlüklü ve işlevsel bir teori olamayacağına inanır. Fukuyama bu görüşleri ile bir bakıma Batı sisteminin (burada Batı'dan kasıt daha çok A.B.D. gibi görünmektedir) meşruluğunu ve zaferini ilan etmiştir. Liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerde eşitlikçi ve özgür bir yaşamın devamının olanağının belirtildiği, ancak liberal demokrasinin eksikliklerinin de yeterince açıklığa kavuşturulmadığı bir tarihin sonu tezi, Batı'nın zaferine mal edilerek ortaya konmuştur.

2.2. Modern Doğa Bilimleri ve Kabul Göreme: Hegel'in Fukuyama'ya Etkisi:

Francis Fukuyama tarihin sonuna ilişkin fikirlerini ortaya koyarken iki kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan biri “modern doğa bilimi” diğeri ise Hegel'in “kabul görme” anlayışıdır. Liberalizmin ekonomik ve demokratik olarak gerçekleşmesi Fukuyama'ya göre tarihin sonunu getirecektir.

Fukuyama'nın tarih anlayışında, liberal ekonominin gerçekleşmesini sağlayan kaynak, modern doğa bilimleri olarak tespit edilmiştir. Modern doğa bilimleri özellikle devletlerin askeri ve ekonomik yapısında önemli rol oynamaktadır. Doğayı kendi ihtiyacı doğrultusunda dönüştürebilen ve doğa bilimlerindeki gelişmelere hâkim olan devletler, uluslararası arenada da söz ve güç sahibi olacaklardır. Böylece devletler bir ilerleme gerçekleştirecektir. Fukuyama tarihin iki itici gücü olarak belirlediği bu alanları şu şekilde dile getirir:

“(…) tarih benim analizime göre, iki temel güç tarafından yönlendirilir:

a) Çağdaş tabiat ve teknoloji bilimlerinin gelişmesi ki bunlar ekonominin modernizasyonunun temelini meydana getirir.

b) Tanınma ve tasdik için mücadele ki bu da, netice itibarıyla, insan haklarının evrenselliğini kabul eden bir siyasi sistem gerektirir. (Fukuyama, “Yayınlanışının 10. Yılında Tarihin Sonunun Neresindeyiz?”, Tarihin Sonu Mu?, 2005:173)”

Modern doğa bilimleri homojen bir yapının ortaya çıkışını sağlayan araçtır. Modern doğa bilimi insanlık tarihinde ve buna bağlı olarak da devletlerin koşullarında ilerleme sağlamaktadır. Özellikle de devletlerin askeri ve ekonomik koşullarının giderek iyileşmesi modern doğa bilimleri sayesinde gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda ülkeler hem toplumsal refah açısından hem de devlet askeri savunması açısından daha iyi olana doğru yol alır. Devletler arasındaki mücadelede yer almak isteyen ve kabul görmek isteyen tüm uluslar da modern doğa biliminin imkânlarından faydalanma yoluna gideceklerdir. Böylece hemen hemen her ulus aynı yöntemle var olma ve ekonomik refahı sağlama sürecinden geçerek birbirleriyle benzeşen yapılar haline gelecektir. Modern doğa bilimlerinden yararlanma yolu ile ekonominin geliştirilmesi devletlerin ekonomik olarak liberalizmi uygulanmasını doğuracaktır. Bu ortak amaç Fukuyama'ya göre modern doğa biliminin gelişmesi “(…) amaca yönelik bir tarihsel gidişe ve farklı halk ve kültürlerde belli ortak

toplumsal değişmelere (...) (Fukuyama, 1999:100)” yol açmaktadır. Bu homojenleşme evrensel tarihin iki ayağından birini teşkil etmektedir. Başka bir deyişle modern doğa biliminin mekanizması, tarihin evrenselliğini mümkün kılan önemli bir unsurdur. Modern doğa bilimi insanlığın gelişmesinin ve tarihin ilerlemesinin ekonomik ön koşulunu oluşturduğu için, Fukuyama tarafından bir mekanizma olarak seçilmiştir. “Modern doğa biliminin gelişme mekanizmasının yardımıyla tarihin son yüzyıllardaki gidişini bağlantılı ve amaca yönelik olarak izleyebiliyoruz. (Fukuyama, 1999:136)”

Modern doğa bilimi sayesinde geliştirilmiş teoriler ile insanlar ortak bir ekonomik yapının içerisine doğru çekilmişlerdir. Nerdeyse dünyanın her yerindeki insanlar, bu ekonomik yapının ortaya koyduğu tüketim kültürünün, serbest piyasa ekonomisinin bir parçası haline gelmişlerdir. Güçlü devletler bu evrensel ekonomik yapının zaferini ellerinde tutmaktadır. Fukuyama’ya göre, A.B.D. dışında Japonya’nın da bu zaferde payı vardır; çünkü Japonya da bu tüketim kültürünün uluslararası hale gelişinde önemli bir rol oynamıştır. Doğa biliminin, tarihin ilerlemesindeki ekonomik gelişmeyi temsil etmede önemli bir mekanizma olarak tespiti, insanların doğaya duydukları merak ya da ilginin dışında daha önemli bir şeydir.

“Toplumsal bir bilgi olarak doğa bilimi, insan evrene ilgi duyduğu için değil, insanın güvenlik ve maddi şeyleri sınırsız elde etme ihtiyaçlarına yanıt verebildiği için ortaya çıkmıştır. Modern şirketler bilgiye âşık oldukları için değil, bilgi para getireceği için araştırma ve geliştirme bölümlerini finanse etmektedir. Ekonomik büyüme arzusu günümüzde yaklaşık bütün toplumların evrensel bir özelliği gibi görünüyor. (Fukuyama, 1999:92)”

Tarih Fukuyama’ya göre salt ekonomik koşullar ile değerlendirilemez. Çünkü insan ekonomik bir varlık olmanın yanında toplumsal bir varlıktır ve bu nedenle insanı tek yönlü değerlendirecek tüm tarih anlayışları eksik kalacaktır. Bu yönüyle Fukuyama Marx’tan ayrılmaktadır. Çünkü Marx’ın tarih anlayışında ekonomik yapı insan yaşamını ve tarihi belirleyen temel faktördür. Fukuyama için ise, liberal demokratik sona ulaşmada ekonominin rolü büyüktür; ancak ekonomi tek başına tarihin sonuna yani, liberal demokrasiye ulaşmayı sağlamada yetersiz kalmaktadır. Fukuyama ekonomiye giden yolu yukarıda da bahsedildiği üzere modern doğa bilimlerinde görür. Fukuyama böylece modern doğa bilimini, dolayısıyla ekonomiyi tarihsel dönüşümün nedeni değil, düzenleyicisi olarak

ele almıştır. Marx’da ise ekonomik yapı tarihsel dönüşümün nedeni ve tarihin sonuna ulaştıracak temeldeki tek unsurdur. Fukuyama bu konuda tarihi ilerleten süreç olarak yalnızca ekonomiyi ele almayarak Marx’tan ayrılmaktadır.

“Tarihin ekonomik bir yorumu bizi liberal demokrasinin vaat edilmiş topraklarının kapısına kadar getirmekte, ama bunu aşmada pek yardımcı olmamaktadır. Ekonomik modernleşme süreci, kabile ve tarım topluluklarının yüksek eğitim düzeyine sahip kentleşmiş orta sınıf toplumlarına dönüşmesi gibi büyük kapsamlı toplumsal değişiklikleri birlikte getirmektedir; bu değişiklikler bir anlamda demokrasinin maddi ön koşullarıdır. Ama bu süreç demokrasinin kendisinin nasıl oluştuğunu açıklamamaktadır. (Fukuyama, 1999:144)”

Fukuyama, demokrasinin nasıl oluştuğunu ve tarihin sonu olan liberal demokrasiye geçişin nasıl sağlandığını açıklarken, Hegel’in “kabul görme” kavramından yararlanmışır. Hegel’e göre; tarihte yaşanan tüm gelişmeler insanın kendisini kabul ettirme mücadelesinin bir ürünüdür. Kabul görme mücadelesi insan varolduğundan beri onunladır. İlk insan karşısındaki tarafından kabul görmek, benliğinin varlığını kabul ettirmek için yaşama güdüsünden bile vazgeçer ve karşısındaki ile arasında bir hayatta kalma mücadelesine girer. Hayatının sona erme kaygısıyla geri çekilen taraf nedeniyle bir köle-efendi ilişkisi oluşmuştur. Efendi diğerleri tarafından kabul gören olarak temsil edilmiştir. Geniş kapsamlı düşünüldüğünde Fukuyama Hegel’in bu anlayışını devletler arası kabul görme mücadelesinde yeniden gündeme getirmiştir.

Bertram ve Chitty Fukuyama’nın Hegel’e benzer düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: “(...) insanların tek arzusunun maddi ihtiyaçlarının karşılanması değil, ayrıca diğer insanlar tarafından kabul görme gereksinimi (...) (Bertram ve Chitty, 2006:11)” olduğunu belirtir. Refah düzeyi artan ekonomik olarak iyi durumda olan insan –hatta devletler– bu aşamadan sonra başkaları tarafından kabul görmeyi, statülerinin onaylanmasını arzularlar. Kabul görme uğruna insanlar bir değeri üzerinde yaşamları pahasına egemenlik kurmak isterler. Bu fikir devlet boyutunda düşünüldüğünde ise, bir devletin diğer devletler üzerinde etkili olma isteğinde ya da diğerlerince kabul görme isteğinde kendini bulur. Fukuyama’nın da dile getirdiği gibi, “Kabul görmenin mantığı evrensel kabul görme arzusuna, başka bir deyişle emperyalizme yol açar. (Fukuyama, 1999:188)” Yani, bir devletin diğer bir devlet tarafından kabul görme arzusu, devletlerin birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmasına sebep

olur. Bu da devletler arası çatışmayı beraberinde getirir. Çünkü kabul görme mücadelesinde insan kendi yaşama içgüdüsünü bir yana bırakır ve efendi olarak karşısındaki tarafından egemenliğine itaat ister, yaşam mücadelesinde hayatta kalma güdüsü öne geçenler Hegel sisteminde köle olarak tasvir edilmişlerdir. Efendi bir süre sonra köleler tarafından kabul görmekten tatmin olmadığının farkına varır ve bundan sonra da kendi statüsünde olanlar tarafından kabul görmenin onu tatmin edeceğini düşünür. Bu tutum devletler arasındaki kabul görme mücadelesinde çatışma ve savaşların, emperyal tavırların doğmasına neden olacaktır.

“Megalothymia’nın (öteki insanlardan üstün kabul edilme arzusu) politik yaşamda son derece sorunlu bir tutku olduğu açıktır. Çünkü eğer başka bir insan tarafından kabul edilmek tatmin sağlıyorsa, o zaman denilebilir ki, bütün insanlar tarafından kabul edilmek çok daha büyük bir tatmin sağlayacaktır. (Fukuyama, 1999:188)”

Fukuyama devletler ve insanlar arasındaki bu çatışmayı sona erdirecek olanın, tarihin sonu olarak dile getirdiği liberal demokrasi olduğunu belirtir. Fukuyama’nın “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” kitabındaki “son insan” tarihin sonu sayesinde evrensel kabul görmeyi gerçekleştirmiş insandır. Çünkü artık evrensel bir yönetim altında toplanan devletler arasında bir ayrılık kalmamıştır, kendi devletinin kabul görme arzusunu taşıyan yönetimler, aynı evrensel ideoloji altında oldukları için, artık kabul görmeyi arzulamayacaklar ve bunu için savaşmayı bırakacaklardır. Tarihi ilerleten bir unsur olan kabul görme mücadelesi liberal demokrasi ile sona erdiğine göre, artık tarihin sonu ve insanın evriminin de sonu tespit edilmiş olmaktadır. Liberal demokrasi, “Herkes değerli olmanın teminatını vermekte ve diğerleri kadar iyi olduğunu düşünme fırsatı tanımaktadır. Tarihi ilerlemeye yönelen kabul görme mücadelesi artık sona ermiştir. (Bertram ve Chitty, 2006:13)” Böylece Fukuyama tarafından, liberal demokrasi sayesinde her bireyin eşit olduğu bu nedenle de ilerleyen tarihin artık sona erdiği ve insanın da bu ilerleyişteki evrimini tamamlayarak, son insan düşüncesine ulaştığı fikri ile bir tarih tasarımı çizilmiştir.

Fukuyama, Hegel’de olduğu gibi, bir sona doğru ilerleyen tarih fikri ortaya koymuştur. Liberal demokrasinin tarihin sonu olmasının nedeni, insanların ancak böyle bir yapılanmada kabul görmelerinin olanaklı olmasıdır. Fukuyama insanların kabul gördüğü

evrensel bir devlet tasarımı konusunda Kojeve'in Hegel yorumundan etkilenmiştir. "Alexandre Kojeve yaptığı Hegel yorumunda, evrensel ve homojen devletin, insanı tamamen tatmin ettiği için insanlık tarihinin en son devlet biçimini temsil ettiğini ileri sürmektedir. (Fukuyama, 1999:211)" Fukuyama için insanlığın tatmin olacağı ve savaşların sona ereceği bu son, liberal demokrasidir.

2.3. Tarihin Sonu: Niçin Liberal Demokrasi?:

Fukuyama'ya göre; ekonomik ve politik alanlarda değişimler geçiren ülkeler tarihin nihai sona ilerlemesini sağlamıştır. Geçmiş yönetim biçimleri tarihin sonuna ulaşmayı sağlayan birer araç olarak görülmüştür. Aristokrasi, monarşi, teokrasinin yanında yakın geçmişteki komünizm ve faşizm yetersiz birer düzen oldukları için tarihi asıl ve gerekli düzeni oluşturacak liberal demokrasiye ilerletmişlerdir. İnsanlık birtakım ideolojik evrelerden geçmiş ve artık tarihin sonu gelmiştir. İnsanlık için en iyi olan ve devletler arası çatışmayı engelleyen bu son liberal demokrasidir. Tarihe bir son biçmek teorik olarak, artık o sondan başka bir şeyin gelemeyeceğini kabullenmektir. Bu açıdan Fukuyama'nın, liberal demokrasinin ardından, başka ideolojilere dönüşün olmayacağını düşündüğünü ya da yeni ideolojik fikirlerin ortaya çıkamayacağına inandığını söyleyebiliriz.

Liberal demokrasi tarihin sonudur; çünkü tek tek insanları ve bütün insanlığı iyi olana ulaştıracak olan ideoloji, liberal demokrasidir.

"Liberal demokraside yaşamayı tercih ettiğimizde yalnızca para kazanma ve ruhumuzun arzu eden yanını tatmin etme özgürlüğü değildir; daha önemli ve daha tatmin edici olan, liberal devletin bize onurumuzun kabul görmesini sağlamasıdır. Liberal bir demokrasideki yaşam büyük maddi zenginlikler sunabilir, ama aynı zamanda bize özgürlüğümüzün kabul görmesi gibi kesinlikle maddi olmayan bir amaç da gösterir. Liberal demokratik devlet bizi kendi özdeğer duygumuza göre değerlendirir. (Fukuyama, 1999:205)"

İnsanlık tarihini ilerleten ancak bir son niteliği taşıyacak kadar yeterli olmayan geçmişteki ideolojilerin karşısında zaferiyle birlikte ayakta kalmayı başarabilen; liberal demokrasi olmuş ve rakiplerini tarih sahnesinden elemiştir.

"Tarihin sonunda artık liberal demokrasinin ciddi ideolojik rakipleri kalmamıştır. Geçmişte birçok insan monarşi, aristokrasi, teokrasi faşizm, komünizm, totalitarizm ya da kendisinin inandığı şu ya da bu ideolojiden daha aşağı olduklarını düşündükleri için liberal demokrasiyi reddediyorlardı. Ama bugün, (...) liberal demokrasinin en

mantıklı hükümet biçimi, yani rasyonel arzunun ya da rasyonel kabul görmesinin en iyi gerçekleştiği devlet biçimi olduğu konusunda genel bir mutabakat vardır. (Fukuyama, 1999:213-214)”

Bu mutabakatın ortaya çıkmasını sağlayan şey ise; hem bireylerin hem de devletlerin kabul görme tatminlerini ortadan kaldıracak ve savaşları engelleyecek olanın ancak liberal demokratik ortamda gerçekleşebileceğinin düşünülmesidir. Mücadeleyi gerektiren ve insanların hayatlarını tehlikeye atmalarına neden olan, devletleri zayıflatan kabul görme mücadelesi liberalizm ile ortadan kalkmıştır. Fukuyama'nın bu iyimser tablosu düşündürücüdür. İnsanlığın tarih boyunca ayakta kalabilmek için bir diğerine üstünlük kurma mücadelesinin sona erdiğini söylemek son derece iddialı ve bir o kadar da eleştiriye açık bir ifadedir. İlerlemeci tarih anlayışını savunanlar gibi Fukuyama da kendi arzu ettiği ve dünyadaki cennet olarak gördüğü evrensel yapıyı tarihe monte etmeye çalışmıştır. Ayrıca bunu gerçekmişçesine iddialarla ortaya koyma yoluna gitmiştir. O anda var olan durumdan, ileriye dönük hatta en sona dönük olarak çıkarımlarda bulunmuştur. Fukuyama çizdiği tabloya öylesine inanmıştır ki az önce de ifade edildiği gibi, sadece insanların değil, insanlığın da tüm medeniyetlerin de birbirlerine karşı savaşa girişme olasılığının bile azaldığını belirtmiştir.

“Liberal demokraside, başkalarına oranla daha büyük kabul görmeye ulaşma şeklindeki akıl dışı ihtiyaçları yerine eşit değerli olarak kabul edilme şeklindeki akılcı ihtiyaç geçmiştir. O nedenle liberal demokrasilerden oluşacak bir dünyada, bütün uluslar karşılıklı olarak birbirlerinin meşrutiyetini kabul edeceği için savaş eğiliminin az olacağı söylenebilir. (Fukuyama, 1999:16)”

Toplumların liberal demokrasiyi benimsemelerinin bir diğer nedeni de ilerleme ve gelişmenin ancak modern bilim dolayısıyla ekonomi ile sağlanacağı inancıdır. Bunların gerçekleşmesi için ise özgür bir ortam gerekmektedir. İlerleme ancak ve ancak ifade özgürlüğü, eşitlik gibi temel insan haklarının pratik olarak sorunsuz uygulanabildiği toplumlarda gerçeklik kazanabilmektedir. Bu açıdan Fukuyama, toplumlara bu imkânları sağlayanın da yine liberalizm ve demokrasi olduğunu ifade eder. Eğer toplumlar ilerleme kaydetmek istiyor ve uluslararası arenada söz sahibi olmayı umuyor ise; önce modern doğa bilimi imkânlarını kullanmalı bu sayede ekonomik-askeri alanda güç sağlamalı ve bilimsel çalışmalara katkıda bulunmalıdır. Tüm bunların yürütülebilmesi için ise toplumlar zorunlu olarak liberalleşme ve demokratikleşmeyi uygulamak için adım atacaktırlar. Bilimsel

ilerleme toplumun ilerlemesini getireceği için, insanlara araştırma-bilgi edinme ve bunları tartışma imkânı sağlayan bir platform gerekmektedir ki Fukuyama bu platformun liberalizm ve demokrasi olacağını ifade eder.

Bunun yanında liberal demokrasi diğer ideolojilere oranla insanlara daha fazla eşitlik ve katılım hakkı sağlamaktadır.

“Liberal demokrasi insanlara haklar sağlar ve bunları korur. ABD, Fransa ya da başka bir liberal devlet topraklarında doğan her insan evladı, yalnızca doğmuş olmakla belli yurttaşlık hakları kazanır. Çocuk zengin ya da yoksul, siyah ya da beyaz, ne olursa olsun; kimse onun yaşam hakkına dokunamaz. Çocuk daha sonra mülk sahibi olma hakkını elde eder, devlet ve öteki yurttaşlar bu hakka da saygı göstermek zorundadır. (Fukuyama, 1999:207)”

Fukuyama’ya göre, liberalizm tarihin sonuna gelinirken kendisini önce ekonomik alanda gösterir. Ekonomik liberalizm özel mülkiyet hakkı ve serbest ekonomik faaliyete imkân verir. Bu imkân herkese eşit ve özgür bir biçimde sunulur. Bu nedenle de dünyanın ekonomik gidişatı serbestlik açısından liberalizme doğru evrilir. Bu uygulama ardından bir tüketim toplumunu da beraberinde getirir. Dünya liberalizm ile bir global ekonomik yapıya doğru yol almaktadır.

“Moskova’nın göbeğinde peş peşe açılan kooperatif restoranları, mantar gibi çoğalan konfeksiyon dükkanları, Japon süpermarketlerinde peynir ekmek gibi satılan Beethoven plakları ve Prag’dan Tahran’a kadar dünyanın her yerinde aynı ilgi ve coşkuyla dinlenen rock müzik parçaları, sadece, herhangi bir ideolojinin başka bir ideoloji karşısındaki zaferine değil; Batı’nın batı ideasının bütün diğer ‘dünyalar’ karşısındaki ezici galibiyetine işaret etmektedir (...) İnsanoğlunun ideolojik evrimi artık en son noktasına ulaşmış ve Batılı liberal demokrasi, nihai yönetim ve yaşama biçimi olarak evrenselleşmiştir. (Nabi Avcı, “Pis Gerçek Canım Teori”, Tarih Sonu Mu?, 2005:86)”

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Fukuyama’nın Batı’dan kastı A.B.D.’dir. Amerika kültür ve ekonomisinin dünyaya global bir şekilde yayılmasını zafer olarak nitelemektedir. Bunun yanında ekonomik liberalizmin evrenselliği, ardından siyasal liberalizmi de getirmektedir. Ekonomik liberalizm, bireyin hak ve özgürlüklerini ekonomik anlamda uygulayabildiği bir alan iken, siyasal liberalizm ekonomik özgürlüğün yanında bireye politik katılımı ve halkın egemen oluşunu demokrasi ile birlikte sağlamaktadır. Bu da Fukuyama tarafından, yine Batı’nın evrensel tarihinin zaferini onaylayan bir durum olarak değerlendirilmektedir. “(...) ekonomik liberalizmden sonra da siyasal liberalizm kaçınılmaz

olarak kendiliğinden gerçekleştirilmektedir. Burada yine evrensel homojen devlet düşüncesinin ve anlayışının düşüncesine tanık olmaktayız. (Fukuyama, “Tarihin Sonu Mu?”, 2005:35)”

Fukuyama liberalizm ile demokrasinin birbiriyle ilişkisi konusundaki en belirgin olan durumu, sanayileşme sonrası ortaya çıkan orta sınıfın bir süre sonra politik katılım ve eşitlik istemesinde bulur. Ancak burada sorulması gereken, liberalizm ve demokrasi her zaman birlikte mi yol almaktadır? sorusudur. Bu sorunun cevabı, zorunlu olarak her ikisinin de birbirini gerektirmediğidir. Durum böyle ise Fukuyama’nın bahsettiği evrensel homojen bir tarih sonu nerede kalmaktadır? Fukuyama’nın kendisi de verdiği örneklerle liberalizmin zorunlu olarak demokrasiyi, demokrasinin de zorunlu olarak liberalizmi getirmeyebileceğini söylemiştir.

“ Liberalizm ve demokrasi genellikle birlikte gitmekle birlikte teorik olarak ayrı ayrı da ele alınabilir. Bir ülke demokratik olmadan da liberal olabilir; bu örneğin 18. yüzyıl İngiltere’si için geçerlidir. Küçük bir toplumsal seçkinler grubu başkalarına tanınmayan haklara, örneğin seçme seçilme hakkına sahipti. (Fukuyama, 1999:58)”

Buna karşılık Fukuyama, İran’ın da liberal olmayan, düşünce ve din özgürlüğü olmayan bir ülke olmasına rağmen demokratik bir ülke olduğunu, seçimlerin demokrasiye uygun yapıldığını belirtir. Buna rağmen Fukuyama yine de, liberal demokrasinin evrenselliği getiren tarihin sonu olduğu ve dünyanın liberal bir devrim yaşadığı konusunda ısrarcıdır. İddiasını desteklemek adına; Tablo 1’de demokratik sistemler yönünde bir eğilim olduğunu ve tarihin bütününe bakıldığında liberal demokrasinin farklı bir yer edindiğini göstermek ister.

Tablo 1: Dünya Çapındaki Liberal Demokrasiler⁶

	1790	1848	1900	1919	1940	1960	1975	1990
ABD	X	X	X	X	X	X	X	X
KANADA			X	X	X	X	X	X
İSVİÇRE	X	X	X	X	X	X	X	X
B.BRİTANYA		X	X	X	X	X	X	X
FRANSA	X		X	X		X	X	X
BELÇİKA		X	X	X		X	X	X
HOLLANDA		X	X	X		X	X	X
DANİMARKA			X	X		X	X	X
İTALYA			X	X		X	X	X
İSPANYA								X
PORTEKİZ								X
İSVEÇ			X	X	X	X	X	X
NORVEÇ				X		X	X	X
YUNANİSTAN			X			X		X
AVUSTURYA				X		X	X	X
B.ALMANYA				X		X	X	X
D.ALMANYA				X				X
POLONYA				X				X
ÇEKOSLAVAKYA				X				X
MACARİSTAN								X
BULGARİSTAN								X
ROMANYA								X
TÜRKİYE						X	X	X
LETONYA								X
LİTVANYA								X
ESTONYA				X				X
FİNLANDİYA				X	X	X	X	X
İRLANDA					X	X	X	X
AVUSTRALYA				X	X	X	X	X
YENİ ZELLANDA				X	X	X	X	X
ŞİLİ			X	X		X		X
ARJANTİN			X	X				X
BREZİLYA						X		X
URUGUAY				X	X	X		X
PARAGUAY								X
MEKSİKA					X	X	X	X
KOLOMBİYA				X	X	X	X	X
KOSTA RİKA				X	X	X	X	X
BOLİVYA						X		X
VENEZUELLA						X	X	X
PERU						X		X
EKVATOR						X		X
ELSALVADOR						X		X
NİKARAGUA								X

⁶ Francis Fukuyama, The End of History and The Last Man, Simon&Schuster, Inc., United States of America, s.49-50

	1790	1848	1900	1919	1940	1960	1975	1990
HONDURAS								X
JAMAİKA							X	X
DOMİNİK C.								X
TRİNİDAD							X	X
JAPONYA						X	X	X
HİNDİSTAN						X	X	X
SRI LANKA						X	X	X
SİNGAPUR							X	X
GÜNEYKORE								X
TAYLAND								X
FİLİPİNLER						X		X
MAURİTİUS								X
SENEGAL							X	X
BOTSVANA								X
NAMİBİA								X
P.YENİ GUİNİA								X
İSRAİL						X	X	X
LÜBNAN						X		
TOPLAM	3	5	13	25	13	36	30	61

Tabloda da görüldüğü üzere henüz liberal demokrasinin evrensel bir bünyesinin olmadığını söyleyebiliriz. Eğer tarihteki nihai ve evrensel bir sonu iddia ediliyorsa bundan sonra başka bir oluşumun gelmeyeceği de iddia ediliyor demektir. Sadece genel verilerden hareketle, çok karmaşık bir yapıya ve değişkenliğe sahip olan tarihin, sonunun geldiğini söyleyemeyiz. Kaldı ki Fukuyama kendisi de liberal demokrasinin henüz tam anlamıyla tüm dünyada uygulanabilir olmadığını ifade etmiştir. Ancak liberal demokrasinin karşısında başka bir alternatif kalmazsa ve insanların liberal demokrasi koşullarından tamamıyla memnun olduğu görülürse, tarihin sonunun geldiği “iddia” edilebilir. Bunu iddia etmek ise dünyadaki farklı anlayışları reddetmek demektir.

“Eğer insan toplumları yüzyıllar içinde tek bir politik örgütlenme biçimine, liberal demokrasiye yöneliyor, ya da bu biçimde odaklanıyorsa, eğer hiçbir yerde liberal demokrasinin karşısında yaşam gücüne sahip başka alternatifler görünmüyorsa ve eğer liberal demokrasilerin yurttaşları yaşamlarından genel olarak hoşnutsa, o zaman diyalogun nihai bir sonuca vardığını söyleyebiliriz. (Fukuyama; 1999:146-147)”

Fukuyama yukarıdaki alıntıda, hem bir tarihin sonu fikriyle okuyucunun karşısına çıkar hem de bunun henüz gerçekleşmeme olasılığından bahseder. Fukuyama'nın bu tutumu, teorisini savunmada göze çarpan tutarsızlığın bir ifadesidir. İlerlemeci tarih fikrini savunan diğer düşünürler gibi Fukuyama da evrensel bir tarih anlayışı tezini savunmasına rağmen;

kendisi bu evrenselliğin henüz olmadığına dair açıklamalarda bulunmuş; ancak tarihin sonu tezinde ısrarcı davranmıştır.

2.4. Tarihin Sonu Mu? İlerlemeciliğin Eleştirisi:

2.4.1. Kehanet, İyimserlik ve Yasa Fikri

Tarihin doğrusal olarak ilerlediğini savunanlar, Aydınlanma ile şekillenen ilerleme düşüncesini devralmışlar ve tarihin tamamına bu düşünce çerçevesinde bakmaya eğilimli olmuşlardır. Oysa tarih bir bütündür. Ne sadece dünden, ne bugünden, ne de yarın olabileceklerden hareketle evrensel bir tarih fikri ortaya konulamaz. İlerlemecilerin yaptıkları tam olarak kendi dönemlerinden, o günün tarihsel bakışından hareketle, geleceği o günün koşulları altında değerlendirmeye girişmektir. Geçmiş tarihten hareketle, bugünün tarihsel koşullarının daha iyi olduğunun düşünülmesi ve bugünden sonra yarının daha da iyi olacağını umulması sadece bir iyimserliktir.

Kaldı ki tarihsel koşullar arasında karşılaştırma yaparak bir ilerlemenin olduğuna dair yorumlar yeterli ve açıklayıcı olmayacaktır. Çünkü her tarihsel dönemin kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Düşünce ve ifade özgürlüğü ile teknolojik gelişmeler elbette günümüz tarihinde birtakım olumlu koşulları da beraberinde getirmiştir; ancak bunun yanı sıra olumsuzluklar da unutulmamalıdır. Şimdinin tarihsel açıdan göreceli olarak iyi olduğunun düşünülmesi, gelecekte her şeyin daha da iyi olacağına dair bir inanç beslenmesi için yeterli değildir. Bu karşılaştırmalar bireysel görüşler olarak kalmaktan öteye geçemeyecektir.

İlerlemeci tarih anlayışlarının tümünde ileriye görme iddiası karşımıza çıkmaktadır. Tarihin sonunda sınıfsız toplumun ortaya çıkacağı fikri ya da liberal demokrasinin evrensel olarak kabul edilmesi gelecekte haber verme anlayışının bir sonucudur. Burada karşı çıkılan nokta; ileriye dönük tarihsel yorumların yapılması değil, bu yorumların zorunlu bir tarihsel süreç olarak sunulmasıdır. Bu fikirler kanıtlanmış ve geçerliliği denetlenmiş fikirler olmadığı için birer kehanet olmaktan ileri gidemeyeceklerdir.

“Kehanet” kavramı Popper tarafından, toplum bilimlerinin tarihe yönelik kesinliklerden bahsetmesine karşı çıkmak amacıyla kullanılmıştır. Popper “*Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet*” isimli makalesinde tarihsiciliğin, gelecekte olabilecek durumlara ilişkin yorumlarını eleştirmiştir. Popper, ancak kendini yineleyen durumlar üzerinde kehanette bulunulabileceğini söyler. Kendini yineleyen olaylar ise toplumsal alanda değil, doğa alanında mümkündür. Aynı makalede Popper iki savının olduğunu ifade eder:

“Bunlardan biri, tarihsicilerin tarihsel kehanetlerinin koşullu bilimsel öndeyilere dayanmadığıdır. (Birinciye temel olan) İkinci savım ise, tarihsicilerin kehanetlerini koşullu bilimsel öndeyilere dayandırmalarının mümkün olmadığı, çünkü uzun vadeli kehanetlerin ancak çevreden iyice soyutlanmış yerinde sayan ve durmadan kendini yineleyen sistemlere ilişkin olmaları halinde bilimsel koşullu öndeyilere dayandırılabilir. (Popper, “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Çev.Şahin Alpay, 1982:s148-4 Bryan Magee, Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı)”

Tarihsel süreç karmaşık ve insanların da içinde olduğu bir alandır. İnsanla ilgili birçok şey –devlet, yönetim, uluslararası ilişkiler, kültür vs.– tarihe yön vermektedir. Dolayısıyla da tarih, ilerlemecilerin söylediğinin aksine değişkenlik özelliğine, ilerlemeler kadar gerilemelere de sahiptir. Bu açıdan normal koşullarda suyu kaba koyduğumuzda 100 C’da kaynayacağını bilebildiğimiz gibi, tarihte bundan sonra hatta en sonunda neler olabileceğini bilmemiz mümkün gözükmemektedir.

Aydınlanma düşünürlerinden Fukuyama’ya kadar ilerlemenin iyi olana doğru değişmeye duyduğu güven, günümüzde hala somut kanıtını bulamamıştır. “Dünyanın bugünkü şaşkın ve mutsuz hali, bu bakış değişiminin getireceği umulan sonuçların henüz gerçekleşmediğini kanıtlamaktadır. (Northbourne, 2000:8)” Dünyada halen bu kadar çok acı varken, savaşlar devam ederken, insanlar açlıktan hayatını yitirirken tarihin iyi olana doğru ilerlediğinin düşünülmesi iyimserlik olmaktan öteye gitmemektedir. *Filistinlilere gidip tarihin ilerlediğini, her şeyin eskisine göre daha iyi olduğunu söylediğimizde acaba nasıl bir cevap alırdık?* Fukuyama tarihin sonu geldi derken, artık önemli olayların olmayacağını belirtmediğini söyler. Ancak eğer evrensel bir tarih fikri ortaya konuluyor ve tarihin sonu iddia ediliyorsa artık yeni olayların yaşanmayacağı da bir anlamda belirtilmiş olur. “Son” kelimesi tanım gereği kendisinin ardından herhangi bir şeyin gelmeyeceği, kendisinden ötesi bulunmayan anlamındadır. *Bu bağlamda tarihin sonu geldiye felaket ve kötülüklerin*

de sonunun gelmesi gerekmez mi? Eğer bir evrensel tarihten bahsediliyorsa bu tarihin tüm uluslar için genel geçer olması gerekmez mi? Fukuyama tarihin sonu tezi ile Amerika'nın zaferini ortaya koymaya çalışmıştır. Amerika'da eşitsizliklerin azaldığını, demokrasinin uygulanabilir olduğunu ve devletlerarası çatışmaların ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Fukuyama'nın tarih tezi, Amerika'nın durumundan yola çıkılarak ortaya konulmuş ve Amerika'daki durumların benzerinin yaşandığı ülkelerden de örnekler verilmiş kısmi bir tezdur. Evrensellik iddiasında olan ilerlemeci tarih anlayışları asla tüm dünyanın aynı ve tek bir tarihe sahip olacağı fikrinin altından kalkamazlar. Amerika'da ülkeyi sarsacak ciddi savaşlar olmayabilir; ama bu diğer ülkelerde de savaş olmadığı anlamına gelmez ve felaketlerin tüm dünyada giderek azaldığı, eşitliklerin arttığı fikrini desteklemez. Fukuyama'yı Adorno'nun şu fikriyle eleştirebiliriz. "(...) kendini tarih içinde dışa vuran ve daima daha ileriye doğru giden bir evren planının bulunduğu savı, boş bir savdır (...) Yaşanan bunca felaketten sonra bu gibi savlar karşısında bize ancak sinik kalmak düşmektedir. (Özlem, 1984:151)"

Gerçekte, Amerika'da da saldırıların, çatışmaların ve savaşların sona ermediği 11 Eylül saldırısında açığa çıkmıştır. Dolayısıyla, güçlü devlet olmanın dünya düzeni kurmak ve hâkimiyeti sağlamak için yeterli olmadığının farkına varılmıştır. Gelişmiş devletler henüz kendi güvenlikleri konusunda yetersiz konumdayken, gelişmiş devletlere bağlı evrensel bir tarih; çatışmaların azaldığı bir dünya portresi çizmek yeterince ikna edici değildir. Fukuyama'nın ilerlemeci anlayışı daha önce de üzerinde durulduğu üzere bir çeşit zafer kutlaması gibidir. Çünkü Fukuyama'nın da belirttiği gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından liberal demokrasinin karşısında bir rakibinin kalmadığı düşünülmektedir. Ancak kısmi bir tarihsel dönemden yola çıkarak tarihin sonuna ilişkin kehanette bulunarak; dünyanın yavaş da olsa evrensel bir hareket içerisine gireceği ve bu homojenliğin de savaşları azaltacağı hatta sona erdireceği fikri Fukuyama'nın eleştirilecek görüşlerinden biridir.

"Tarihin Sonu tezi Fukuyama tarafından ilk kez ortaya atıldığında, henüz Irak Kuveyt'e girmiş değildi, dolayısıyla Körfez Savaşı olmuş da değildi. Fukuyama'nın tezi (...) Sudan'lı yazar Abdülvahap el-Efendi'nin de çok yerinde belirttiği gibi, Amerika'nın Soğuk Savaş'ın sonunda, Sovyetler'in dağınık/mağlup resmine karşı duyduğu aşırı güven duygusuna tekabül eden bir çeşit zafer narası olarak ortaya

konulmuştu. (Aydın ve Özensel, “Tarihin Sonuna Karşı Gerçekler: Körfez Savaşı’ndan 11 Eylül’e”, Tarihin Sonu Mu?, 2005:9-10)”

Tarihin ilerlediği ve zaman geçtikçe yaşama dair her alanın daha iyi olacağına duyulan inanç bu ve bunun gibi örnekler karşısında savunmasız kalmaktadır. Çünkü insanın üretimi olan her alan değişmeye ve değişirken sadece gelişmeye değil duraklama ve gerilemeye de uğrayacaktır.

“Berlin’e göre günümüzün tarih düşüncüsü kâhinlik geleneğini devralmıştır. Felsefi tarihçiler ardılı oldukları astrologlar ve büyücüler gibi gözlerini bulutlara dikiyorlar ve görkemli aslı olmayan imgeler ve benzetmelerle konuşuyorlar (...) Böylece hem kendi gözerline hem de bizim gözlerimize toz atıyorlar. (Nutku, 1983:97)”

Tarihe yasalar yüklemeye fikri, ilerlemeci ve ereksel tarihi savunanların bir başka özelliğidir. Tarihte doğa yasaları tarzında yasalar olmadığının en sıkı savunucularından biri olan Herder’e göre; tarih de tıpkı doğa gibi sürekli bir çeşitlilik ve canlılık içerir. Tarih bir durağanlık alanı değil, aksine oluşumların devam ettiği ve bu yönüyle de doğaya benzer bir alandır. Ancak tarihte, doğada olduğu gibi yasalar bulunmamaktadır. Doğada süreklilik ve tekrar vardır, bu nedenle de yasalar sayesinde olgular üzerinde konuşulabilir; tarihsel olan ise biricik ve tek seferliktir. Bu nedenle de tarihte bir nesnellik aramak, evrensel bir tarih fikri öne sürmek makul değildir. Ayrıca tarihin kendisi bir erek ya da bir nedensellik ile değerlendirilemezdir. Gerek Hegel, gerek Marx, gerekse Fukuyama, tüm ilerlemeci tarih anlayışını savunanlar gibi; bir tarih tasarımı ortaya koymuşlar ve bu tasarımı bir sona bağladıkları için, tarihi kurallı işleyen bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin; Fukuyama’nın tasarımında tarihte bugüne kadar aristokrasi, monarşi faşizm gibi birçok ideoloji ortaya çıkmış ve hepsi miadını doldurmuştur. Bundan sonra tüm uluslar liberal demokrasiye doğru yol alacak ve liberal demokrasi her yere dağıldığında tarih son bulacaktır. Bu sona gidiş kaçınılmazdır. Tarihin sonuna kesin olarak bakıldığı için, tarihin sonuna götüren süreçte de belli ve kesin yasalar olacaktır. Oysa yasa bir genel geçerliliği ifade eder ve her durumda geçerlidir. Doğada sürekliliği olan olayların gözlem ve deney ile tekrar tekrar aynılığını test etmek mümkündür. Yer çekiminin bulunduğu her alanda atılan tüm nesnelere yere düşer ve bu yer çekimi yasası ile açıklanır. Oysa aristokrasi yerini monarşiye, monarşi yerini başka bir ideolojine bıraktı ve bundan sonra da artık yeniden güç kazanamazlar gibi bir çıkarımda bulunmak varsayımdan öteye geçemeyecektir. Tarihsel

olayların biricikliği onların deney ve gözleme tabi tutulamazlığının en önemli nedenidir ve bu nedendir ki; tarihte nesnelliklerden bahsedilememektedir. Tarihteki bireysellik ve teklik sebebiyle tarihsel alanda yasalardan bahsedilemeyeceğini “Alman Tarih Okulu” üyelerinden Sybel ve Ranke’de desteklemiştir.

“(…) bireysellik ve teklik ise, doğa bilimlerinin yasacı tutumuyla ele alınamaz. Yani tarih doğa bilimsel anlamda yasalar bulma peşinde değildir. Ranke de tarihin her dönem ya da çağın bireyselliğine yönelirken, bu bireyselliğe doğa bilimsel anlamda genel geçer yasalar altında eğilemeyeceğini, çünkü tarihte böyle yasalar bulunmadığını, tam tersine tarihin amacının bu bireyselliği olduğu gibi görmek olduğunu belirtir. (Özlem, 1984:90)”

Tarihsel alanda doğanın aksine bazı rastlantısallıklar vardır. Bu nedenle de tarihi alan bir doğa alanıymışçasına yasalar ile belirlenemez. Doğada insan faktörü, dengeleri değiştirmek için –örneğin yarın güneşin Batı’dan doğmasını sağlamak için– yeterli değildir. Doğa karşısında insan kabullenicidir. Ancak doğal alanda olanları, dengeyi değiştirmeden kendi lehine çevirmenin yollarını arayabilir. Oysa tarihsel alan her şeyden önce insan faktörü ile şekil bulur. İnsan olmazsa tarih olmaz. Tarihi uluslar yaratır. Ancak dünyanın hiçbir yerinde bir ulusun davranışlarını mutlak anlamda neden-sonuç ilişkisi ile açıklamak ve bu davranışları yasalar ile desteklemek mümkün değildir. İnsan değişime açık bir varlıktır. Bu nedenle tarih de değişime açık olmalıdır. *Bugün ülkelerde giderek yaygınlaşan demokrasi anlayışının yerini, ilerleyen zamanlarda başka bir oluşuma bırakmayacağını kim garanti edebilir?* Tarih elle tutulur ve üzerinde kesinlik çerçevesinde ileriye dönük yorumlar yapılabilir bir alan değildir. Tarihte doğa bilimleri tarzında yasalar olduğunu iddia etmek, tarihe kendisinde olmadığı halde, bir zorunluluk yüklemektir. Bu ise her zaman subjektif bir değerlendirme olarak kalmaya mahkûmdur ta ki; tarihte gerçekten tekrar ve sürekliliğin keşfedilip, olayların deney ve gözlemden geçirilebilir hale gelmesine kadar. Bu subjektiflikten kurtulmak ve tarihsel alanda objektif yargılarda bulunmak için, tarihsel alanda yasalar aramaktan vazgeçilmelidir. Herder’in bu objektifliğe ilişkin görüşünü şu sözlerle aktarabiliriz:

“(…) “İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler” (1785-1792)’de, tarihte bir objektiflik aramanın ilk koşulunun, tarihsel olayları doğa yasaları altında düzenli ve tekrar edilen olgular gibi görme yanılgısından sıyrılmak olduğunu belirtir. Tarihi bütün olarak kavramamızı sağlayacak doğa yasaları türünden yasalar yoktur. (Özlem, 1984:37)”

Tarihsel alandaki değişme açıklık, karmaşıklık bize doğa bilimleri yasaları anlamında yasalar sunmamaktadır. İlerlemeci tarih anlayışının yasa fikri; tarih tasarımını ortaya koyan düşünürlerin kendi dünya cennetini yaratmada kullandıkları birer zorunluluktur. Çünkü onlar tasarımlarını öyle kurgulamışlardır ki; tarihin kendi belirledikleri sona yavaş yavaş ulaşırken, yine kendi belirledikleri kesin ve değişmez yollar üzerinden geçeceklerini düşünürler. Oysa Popper'ın da belirttiği gibi, "Herhangi bir anlamda fiziksel cisimlerin hareketine eş veya benzer hiçbir toplum hareketi bulunmadığına göre, böyle kanunlar da asla olamaz. (Popper, 2008:128)"

2.4.2. Teknolojinin Gelişmesi, Özgürlük ve Medeniyetler arası Farklılıklar

Tarihin iyiye doğru kesintisiz ilerlerken teknolojinin de sürekli geliştii fikri ilerlemeci tarih anlayışının, özellikle de Aydınlanma dönemi ilerlemecilerin bakış açısidir. Doğa bilimlerinin on yedinci yüzyıldaki hızlı gelişimi ile on sekizinci yüzyılda teknolojiye de büyük inanç duyulmaya başlanmıştı. Örneğin Condorcet bilimsel bilgi ve bunun sonucunda gelecek teknoloji sayesinde insanlığın daha iyiye doğru yol alacağına inanıyordu. Her ne kadar teknoloji insanlığın gerçekten gelişimine çok büyük katkılarda bulunmuş olursa olsun, teknolojik gelişmelerin her zaman çok iyi amaçlar için kullanıldığı söylenemez. Bu gerçeklik, teknolojinin ilerlemesinin gerçekten tarihin ilerlemesini de getirip getirmediği sorusunu gündeme getirmektedir.

Fukuyama da evrensel liberal demokrasiye geçişin bir yolu olarak modern doğa bilimleri ve teknolojiyi ele almıştır. Devletlerin uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmasının bir yolu olarak askeri güce ve bu gücün teknolojiye bağlılığına işaret etmiştir. Oysa doğa bilimleri ve teknolojinin, devletlerin askeri ve ekonomik durumlarını her zaman iyileştireceğini iddia etmek güçtür. Örneğin, askeri donanımını teknoloji ile güçlendiren devletler, yine aynı teknoloji ile diğer devletlere savaş açmaktadır. Teknolojik araçların kullanıldığı bu savaşın sonucu ise, Fukuyama'nın öne sürdüğü gibi, devletlere homojen-eşit ve refah sağlamanın aksine devletleri birbirinden farklı kılmaktadır. Bir devletin diğerine boyun eğmesine ve insan ölümlerine yol açmaktadır.

Doğa bilimlerindeki gelişmeler teknolojik gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu sayede insan hayatı daha kolaylaşmıştır. Ancak teknolojideki ilerleme her zaman beraberinde ahlak ve sorumluluğu getirmemiştir. Örneğin, teknolojinin bir ürünü olarak internet, bilgiye ulaşmada emek ve zaman açısından kolaylık sağlamaktadır. Diğer yandan internet aracılığı ile banka şifrelerinin ele geçirilmesi teknolojinin ahlak ve sorumluluk ile kullanılmadığına işaret eder. Teknoloji kendi başına iyiye hizmet edebilir; fakat insanlar ve devletler sürece müdahil olduklarında teknolojinin kötüye kullanılması söz konusu olabilmektedir. Teknolojinin ilerlemeyi sağlaması beraberinde ahlaklılığı da getirdiği ölçüde kabul edilebilir. Ahlak içerisinde sorumluluğu da barındırır. Eğer bilgi, bilim, teknoloji sorumluluk üstlenilerek kullanılıyorsa bunlar ilerleme sayılabilir; ancak sorumluluk olmadan sadece kişisel çıkarlar ya da devlet çıkarı için kullanılıyorsa ve sonunda başka insanlar ya da başka devletler için kötü sonuç doğuruyorsa buna ilerleme denilemez. Nutku bu konuda şunları belirtmiştir:

“Yalnızca insana özgü tarihsel ilerleme, bilgilerin birbirine eklenmesiyle bilinmeyen biline dönüşürülmesi değildir yalnızca. Aşırı bilimciliğin en büyük insan başarısı saydığı bu olgu kendi başına bir hiçtir. Bilginin artışı bir sorumluluğun artışıyla birlikte getirmiyorsa, bilginin kullanılışı yaşatmaktan çok daha fazla ölçüde türdeş öldürmekse bu durum o bilgilerin olmadığı zamana göre gerilemeyi gösterir ilerlemeyi değil. (Nutku, 1983:102)”

İlerleyen teknoloji sayesinde insanlar ölüyor, ülkeler acı çekiyor ve savaşlar yaşıyorsa, ilerlemecilerin teknolojiye duydukları iyimser güvenin sorgulanması gerekir. Atomun parçalanması teknolojinin kendisi için büyük bir buluş ve iyiye kullanıldığı takdirde önemli bir gelişme olabilir, ancak Amerika'nın Hiroşima'ya yaptığı saldırı ve yaklaşık yüz kırk bin kişinin hayatını kaybetmesi, ilerlemecilerin iyimserliğini boş bir inanç çevirmektedir. Bilimi kötüye kullanan birçok kişi ve ülkenin kendilerini haklı göstermek için başvurdukları nokta ise hayatta kalma mücadelesi, dönem koşulları, kendini savunma gibi nedenlerdir. Açıkça görülmektedir ki; teknoloji değil, insan ve devlet politikaları öldürür. Tarihin sonsuz mutluluğa doğru ilerlediğinin savunulmasında insanın pür iyi bir varlık olduğuna duyulan inanç bu örneklerde yerini, insanın doğasında kötülük olduğuna bırakmaktadır. Çünkü bilim geliştikçe insanlık gelişir ve tarih ilerler gibi bir varsayım salt optimist bir bakış açısının sonucudur. Teknoloji ile ilerlemeden bahsedilecekse, bilginin

gerilemeyi, acıyı, savaşı getirmemesi gerekir. Aksi halde teknolojideki gelişmeler ilerleme kavramı ile bağdaşamaz duruma gelir. Bilgi ve teknoloji insanlığı acıya sürüklediği müddetçe, bir ilerlemeden bahsetmek inandırıcı olmayacaktır.

Rousseau hem bir Aydınlanma düşünürü hem de sıkı bir Aydınlanma eleştirmeni ve teknoloji karşıtıdır. Rousseau'ya göre; başlangıçta iyi olan insan doğası toplumun ortaya çıkmasıyla bozulmuş ve tarih Aydınlanma düşünürlerinin iddia ettiği gibi ilerleme ve iyileşmenin değil, insanlığın bozulmasının tarihi olmuştur. İnsanın temel ihtiyaçları toplumsallığa geçildiğinde farklılaşmıştır. Başlangıçtaki sadece barınma ve yeme gibi ihtiyaçların yerini artık çok daha fazlası almıştır. İnsan kendisini başkalarıyla kıyasladıkça, kendisinde olmayıp onlarda olanı arzulanmıştır ve bu süreç insanı tatminsiz, mutsuz kılacaktır. Fukuyama Rousseau'ya karşı çıkararak şu değerlendirmeyi yapar:

“Sorun, tarih boyunca insanın kendisi tarafından yaratılmış olan bu yeni ihtiyaçların son derece elastik ve hiçbir zaman tatmin edilemez olmasıdır. Modern ekonomi, ne kadar etkili ve buluş dolu üretim yaptığından bağımsız olarak, tatmin ettiği her ihtiyaç karşılığında bir yenisini yaratmaktadır. İnsanlar değişmeyen sayıdaki ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için değil, artan sayıda yeni istekle bunların giderilmesi arasında sürekli bir uçurum bulunduğu için mutsuz olmaktadır. (Fukuyama, 1999:94)”

Teknolojinin ilerlemesi tüketim kültürünü beraberinde getirerek bir anlamda insanı mutsuz ve tatminsiz kılmaktadır. Bugün alınan X marka telefon kısa zamanda demode olacak, bu nedenle de bir yenisini arzulanmaya başlanacaktır. Bunun yanında teknolojinin getirdiği sanayileşme ile çevre tahribatları da artmakta ve bu da dünyayı daha kötü koşullara doğru sürüklemektedir. Rousseau'ya göre; insan ancak teknolojinin yarattığı bu sahte ve tahrip edici koşullardan sıyrılırsa gerçek mutluluğa ulaşabilir. Görülmektedir ki; başlangıçta yaşamı kolaylaştırma adına ortaya çıkan teknolojik gelişmeler zaman zaman ahlaki ilerlemenin önüne geçmekte ve bu durum da tarihin insanlığın gerçekten ilerlediği konusunda bizi şüpheye düşürmektedir. Özellikle 20. yüzyıldaki dünya deneyimleri bizlere teknolojinin ilerlemeyi sağladığı hakkındaki iddia karşısında yeniden düşünmemiz gerektiğini göstermiştir. Koselleck ve Theodor Oelcker'ın bu konudaki fikirlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Teknik ve materyal ilerleme alanında ise, en büyük buluşların bile başlangıçta özgürlüğü vaat etmelerine karşın kısa bir süre sonra çökmeleri, örneğin ayaklanan çiftçilere karşı kullanılan barutta olduğu gibi, trajikomik bir durumdur. (Koselleck, 2007:110)”

İster ideolojik, ister politik, isterse teolojik olsun; ilerlemeci tarih anlayışlarının tümünde insan özgürlüğü ortadan kalkmaktadır. Çünkü insanlara önceden tarif edilen ve yaşanması zorunlu bir tarih sunulur. Tarihin bu kesin gidişatında tek tek bireylerin önemi kalmaz. Fukuyama'nın tarih fikri açısından bireyler ya da devletler ne yaparlarsa yapsınlar sonunda liberalleşme ve demokratikleşme zorunlu olarak gelecekleri noktadır. Bireylerin ne düşündüğünün ne istediğinin önemi yoktur, birey tarihe feda edilir. Bu anlayış ilerlemeci tarih anlayışındaki yasa fikrinden kaynaklanmaktadır.

Doğada rastlantısallıklar, tek tek olaylar olmadığı için bir evrensellikten, yasa fikrinden bahsedilebilir. Doğa söz konusu olduğunda özgürlüğe yer yoktur. Örneğin eylemsizlik kanunu gereği; hareket verilen her nesne kendisine kuvvet uygulanıncaya kadar hareketini sürdürmeye devam etmek zorundadır. Merkez kaç kuvveti gereği arabasıyla virajı dönen bir kişi, merkez kaç kuvvetine karşı eşit bir kuvvetle karşı koymazsa insan savrulur. Burada harekete geçirilen nesne ya da insan özgür değildir. Araba içindeki insan savrulmamak için karşı kuvvet uygulamak zorundadır. Özgür bir tercihle karşı kuvvet uyulamazsa savrulacağını bilir. Aynı şekilde tarihte de yasalardan bahsettiğimizde artık özgürlüklerden bahsedemez hale geliriz. Yasa zorunluluğu getirir. Tarihte ise zorunluluk yoktur. Tarih için yasa değil, genellemeler söz konusudur ki bu genellemeler değişebilir. Fukuyama tarihin kesin bir sona doğru ilerlediğini savunmakla tarihe bir yasa fikri yüklemiş ve bu da ardından zorunluluğu getirmiştir. Bu nedenle Fukuyama'nın tarih anlayışında insan özgürlüğüne yer kalmamıştır. Hatta Fukuyama kitabının isminde “*Son İnsan*” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile insanın evrensel kabul görmeyi gerçekleştirdiğini, artık başkası tarafından kabul görme mücadelesine girmeyeceğini ifade etmiştir. Fukuyama'nın insana bu yaklaşımı bile, bireyin özgür hareket ve düşünce ifadesine sınır çizmektedir.

Evrensel bir tarih fikri anlayışında sadece tarih değil, kültür gibi ögeler de globalleşmeye yenik düşecektir. Çünkü tarihin evrenselleşmesi, bir bütün tarih oluşturulması için kültürün de ortak olması gerekir. İlerleme sonunda ortaya çıkacak olan evrensel tarih içerisinde

kültürel özgüllükler de yok sayılacaktır. Hegel tarih felsefesinde insanın bu dünyada sadece tinin bir piyonu olduğunu açıkça ifade etmiştir. İnsana ait kültürel değerler yok sayılmakta ve insan sadece tinin istediğini gerçekleştirmesinin bir parçası olarak görülmektedir.

“Eğilimleri ve tutkularıyla eyleme geçen bireyler Dünya tarihin oluşturan enerji kaynağıdır. Fakat en son çözümlemede bu bireyler tarihin amacı için feda edilir. Tarih her bir bireyin mutluluğunun ve gönencinin üzerinde kurban edildiği, kesilip biçildiği bir doğrama tahtası gibidir. (Hegel, 1986:106)”

İlerlemeci tarih anlayışlarının tümünde bireyin söz hakkı yoktur. Birey evrensel tarih anlayışı içerisinde kendi tarihini kendisi belirleyemez; çünkü onun için çizilmiş bir tarih vardır. İlerlemeci tarih anlayışlarındaki özgürlük sadece tarihe verilen özgürlüktür. Tarihi ilerleten ide özgür olan tek unsurdur.

“Dilthey, idealist ve materyalist tarih felsefelerini de, ‘tarihe özgürlüğün gerçekleşme ortamı’ gözüyle bakmakla, insanların özgür olma olanaklarını bir bakıma ellerinden alıp, bunu, ya bir ‘tanrısal tin’e ya da ‘materyalist tarih yasası’na aktardıklarını ve böylece insanı edilgen bir özgürlüğe mahkûm ettikleri için eleştirir. (Özlem, 1984:126-127)”

Tarihin sonu fikrindeki tüm anlayışlarda bireyin tekliği, biricikliği genel olana kurban edilir. Fukuyama’nın ve ilerlemecilerin aşmakta zorluk çektikleri ve gerçekte de aşamadıkları bir diğer nokta da evrensel tarih fikrinin nasıl tüm medeniyetlerde uygulanabilir olduğudur. Bir medeniyeti belirleyen geniş yelpaze içinde din, dil, tarih, gelenek, görenek gibi birçok unsur bulunmaktadır. Her bir medeniyet farklı bir kültür ve farklı bir tarih demektir. *Dünyada bu kadar farklı medeniyet ve bu kadar farklı kültür, buna bağlı olarak da bu kadar farklı tarih varken, nasıl bir evrensel tarihten söz edilebilir? Medeniyetler tarihlerinde nasıl tek tip haline gelir? Medeniyetler arası gelişmişlik farklılıkları göz önüne alındığında tüm dünya tarihinin ilerlediği fikri yanıltıcı görünmektedir. Kabile hayatı yaşayan medeniyetler bir yana, üçüncü dünya ülkeleri ile büyük güçleri karşılaştırdığımızda bile gelişmişlik farkı ortadadır. Eğer ilerleyen ve sonunda evrenselliğe ulaşacak bir tarihten söz ediliyorsa bu tüm medeniyetler için geçerli olmalıdır. Tarihin evrensel olması bunu gerektirir. Fakat dünya üzerinde bunun gerçekleştiğini görmek mümkün değildir. İlerleme her medeniyette aynı anda ve aynı koşullarda gerçekleşmez. Örneğin, Comte’un pozitivist ilerlemeci tarih anlayışında X*

medeniyet pozitivist aşamayı yaşarken, Y medeniyeti henüz teolojik aşamada olabilir. Medeniyetler arasında farklılıklar, özgül noktalar olabilir.

“Evrimdeki tek biçimlilik bizi kültürel benzerlikler beklemeye götürmeliyse, o zaman her çağda görülen kültür düzeyindeki farklılıkların çok belirgin genel yelpazesine ne demelidir? (...) Comte kültürdeki farklılıkların aynı zaman dilimi içinde bir arada bulunmalarını rastlantıya atfetmek zorunda kalmıştır. (Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I, ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, 2006:109)”

İlerlemeci tarih anlayışı savunucuları, genellikle kendi medeniyetlerini merkeze koyma eğilimi içinde olmuşlar ve öncelikli olarak ilerlemeyi sağlayan ve tarihin sonu için model oluşturacak medeniyet olarak görmüşlerdir. Örneğin, Fukuyama için Amerika tarihin ilerlediğinin prototipidir ve tarihin sonu da Amerikan sisteminin bir ideolojisi olacaktır. Fukuyama tarihin sonunda tüm insanlığın evrensel olarak bir sona yöneldiğini belirtse de, gerçeğin böyle olmadığı görülmektedir. İlerlemenin olduğunu düşünenler kendi medeniyetlerinin en iyi olduğundan hareketle tüm dünyanın da bu medeniyete ayak uydurması gereğinden yola çıkmışlardır. İlerici-gerici, ilerlemiş-geri kalmış kavramlarının içeriğinin net olarak belirlenememiş olmasına rağmen, genel olarak Avrupalıların ilerlemiş, Doğu'nun ve ilkel toplumların ise geri kalmış olduğu sıkça dile getirilir.

“İlerlemiş Avrupalıların, yerinde sayan Çinlilerin ve geri kalmış primitiflere ilişkin üçlü bütün XVII. XIX. Yüzyıllarda yaygındır. Wielan 1788'de sürekli ilerleyen eğitimi sayesinde, diğer dünya ulusları üzerindeki sonsuz egemenliği elde eden, kültürün en yükseğe eriştiği dünya parçası olarak Avrupa'yı görmektedir. O'na göre Avrupa sonsuza kadar egemen kıta haline gelmiştir. Kant da, her ne kadar daha dikkatli de olsa, aynı şeyleri ifade etmektedir. Condorcet ilerlemenin Anglosaksonlar ve Fransızlar tarafından çok güzel bir şekilde yerine getirilmiş olduğunu dile (...) getirir. (Koselleck, 2007:85)”

Bir Avrupalı olarak Kant kendi medeniyetinin, bir Fransız olarak Condorcet de kendi medeniyetinin örnek teşkil edebileceğini düşünmüşlerdir. Dünya üzerindeki birbirinden çok farklı toplumlar ve bu toplumlara ait kültürel, ekonomik, sosyal farklılıklar ilerlemeciler tarafından evrim sürecinin farklı açımları olarak yorumlanırlar. Bu nedenle de geri kalmış toplumların olmasının ilerlemeyi engellemeyeceği belirtilir. Ancak derine inildiğinde bu farklılıkları doğrusal bir çizgi, evrensel bir tarih içerisinde açıklamak neredeyse imkânsızdır. Çünkü kültür ve medeniyetler arası farklılıklar, farklı tarihsel deneyimlerin ürünüdürler. Oysa ilerlemeciler tarihsel evrim ile bir benzerlik ve ortaklık, evrensellik

iddiası ile karşımıza çıkarlar. Sonrasında medeniyetler arası farklılıklara söz geldiğinde, ilerlemeciler tatmin edici olmayan çözümler ortaya koymaya girişmişlerdir. Toplumların kendilerine özgülükleri ve farklı yöndeki değişimlerini açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Çünkü medeniyetler arası değişim ancak farklı tarih, kültür anlayışları ile açıklanabilir. Evrensel ve ilerlemeci tarih anlayışı altında, farklılıkların nedeni açıklanamamaktadır. Tek biçimlilik farklılıkların karşı kutbunda yer alır. Bu nedenle hem farklılığın olduğu hem de evrensel tek biçimliliğin olduğu bir tarih tasarımıyla değişikliklerin açıklanması ikna edici olamamaktadır.

Fukuyama'nın tarihin sonu fikri açısından da, toplumsal farklılıklar konusu yeterli açıklamanın yapılmadığı bir alandır. Fukuyama ideolojiler arası farklılıkların ortadan kalkacağını, toplumların giderek eşit bir hal alacağını ve bu nedenle de artık savaşların yaşanmayacağını iddia etmiştir. Buna rağmen Fukuyama'nın kitabının son cümlesi tezine karşı şüpheli bir güven duyduğu duygusunu hissettirmektedir. Fukuyama tüm medeniyetleri, insanlığı kapsayan bir evrimsel tarihten söz etse de kitabını şu cümlelerle bitirir:

“Bütün arabaların aynı yönde hareket ettiğini henüz bilmiyoruz. Ve arabaların çoğunun sonuçta aynı kente ulaşması durumuyla ilgili olarak, bu yeni çevrenin arabalardaki insanların çoğunun sür git hoşuna gidip gitmeyeceğini de kesin olarak bilebilecek durumda değiliz. Belki de bir süre sonra gözlerini daha uzun, yeni bir yolculuğa dizecekler. (Fukuyama, 199:332)”

Fukuyama için bu evrenselleşmeye katılmayan toplumlar tarihin gerisinde kalacaklardır. Çünkü ilerleme ile gelecek olan liberal demokratik son; yeryüzündeki en meşru biçim olacaktır. Fukuyama genel olarak Amerika ve ardından Japonya'ya özel bir konum atfederek ilerlemenin dışında kalan ülkelerin bir bakıma tarihte takılıp kaldığını söylemektedir. *Güçlü devletler liberal ekonominin üstesinden gelerek bundan kar sağlayabilir, ancak ekonomik anlamda mücadele gücü olmayan zayıf devletler serbest piyasa ekonomisinde nasıl güç sahibi olabileceklerdir?* Serbest piyasa ekonomisinde teoride her ulus birbiriyle mücadele edebilir. Oysa pratikte durum farklıdır.

“(…) pratikte bu sistemin özgür ve kanunsuz sulara timsahlarla ördekleri bir arada yarıştırmaya dayandığını deneysel olarak biliyoruz. Bu liberal rekabetçi ortamda elbette her zaman timsahlar ördekleri yutup afiyetle midelerinde

indireceklerdir. (Ali Bulaç, “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”, Tarihin Sonu Mu?, 2005:106)”

İlerlemeciler bir evrenselleşmeden ancak ve ancak tüm medeniyetlerin aynı koşullarda bir arada olduğundan bahsedebilirler. Bunun mümkün olmamasından dolayı genelde tüm ilerlemeciler farklılıkları açıklamada yetersiz kalmışlardır. Bunu açıklama çabaları, onları bir tür teorileri ile çelişkiye düşürmektedir. Hem liberal demokrasi ile tarihin sonunu ilan edip, hem de her toplumun ilerlemeyi gerçekleştirime zorunluluğunun olmadığını - farklılıkların açıklanmasına gelindiğinde- ifade edilmesi açık bir çelişkiyi gösterir.

“Fukuyama, bu toplumların (liberalleşmeyen) başarılı liberal toplumlar haline gelmesi gerekli değildir, yalnızca onların farklı ve daha yüksek toplum biçimleri olma ideolojik iddialarına son vermeleri yeterlidir, diyor. Bunun anlamı, gerçekte açlık ve yoksulluk içinde yaşayacak olan milyarlarca insanın modernite tarafından kendilerine dayatılan kadere razı olmaları demektir. (Ali Bulaç, “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”, Tarihin sonu Mu?, 2005:117-118)”

Öyleyse ilerlemeyi gerçekleştirememiş medeniyetlerin evrensel tarihte, dünyanın homojen kurgusu içinde yeri yoktur ve onlara dayatılanı kabul etmek durumunda kalacaklardır.

SONUÇ

Batı Antik Çağı'ndan günümüze kadar kullanılan, gerçek ifadesini Fransız Aydınlanması'nda bulan "ilerleme" kavramı bugün hala güncelliğini korumaktadır. İlerlemenin tarihsel sürece uyarlanması noktasında, kavramın içerdiği bazı unsurlar sık sık tartışmalara sebep olmuştur. Zorunluluk, erek, çizgisellik, yasa fikri, insan özgürlüğünün önemsizleştirilmesi bu unsurların başında yer almaktadır.

Günümüz düşünürlerinden Francis Fukuyama, Aydınlanma ile biçimlenen ilerlemeci tarih anlayışının ve ilerlemeciliğin bir yansıması olan tarihsiciliğin önemli isimleri arasındadır. Fukuyama, Aydınlanma düşünürlerinin ilerleme kavramını, Marx'ın tarihe ekonomik temelden yaklaşma biçimini ve Hegel'in diyalektiğini kullanarak liberal demokrasiyle son bulan bir tarih tasarlamıştır. Fukuyama'nın çıkış noktası; liberal ekonominin son dönemlerde dünya çapında kabul görmeye başlamasıdır. Bu açıdan tarihe liberal demokrasinin evrenselleştiği bir son fikri atfetmesi, dünyanın liberalizme doğru hızla yönelmesi fikriyle tutarlıdır.

Aslında tarihe ilişkin tasarımların tümü ortaya çıktıkları dönem koşulları ile tutarlı görünmektedir. Örneğin; Hindistan'da tarihin döngüsel olduğunun düşünülmesi, kast sisteminin bir sonucudur. Sistem gereği var olan sınıf ayrılıkları en alt tabakada yer alan şudralar (köle ve işçiler) için hayatta mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Şudralar en kötü ve ağır şartlarda çalıştırılan gruptur. Bu grubun hem ayaklanmasını engelleyecek hem de işlerini en iyi şekilde karşı çıkmadan yapmalarını sağlayacak en iyi tarih tasarımı döngüselliktir. Çünkü şudralar efendilerine hizmet ettikleri, işlerini yakınmadan ve en mükemmeliyle yaptıklarında bir sonraki hayatta daha iyi bir sınıfın içerisinde doğma imkanlarının olduğuna inandırılmışlardır. Tarih sona ermez, sürekli tekerlek dönmeye devam eder, buna inanmak şudraların yaşadıkları hayatta mücadele etmelerini, sorgulamalarını ve karşı çıkmalarını engeller. Bilirler ki; var olan durumlarını kabullenmemek bir sonraki hayatta, onları köle ya da işçi olmaktan daha kötü bir varlık -örneğin bir sürüngen- haline getirebilir.

İlerlemeci tarih anlayışı Hindistan kast sistemi için ne kadar uygun görünmüyorsa, döngüsel tarih anlayışı da bir o kadar uygundur. Aynı şekilde Eski Yunan'da da tarihin döngüsel olduğu fikri vardır, bu da o dönem için uygun görülmektedir. Çünkü Eski Yunan'da doğanın değişmeyen bir düzenlilikle devinmeye devam ettiğine inanılır. Doğadaki döngüsellik toplumsal yaşam için de geçerli olduğu ve insan yaşamının bu döngüsellikçe göre devam ettiği düşünülmüştür. Yunan Felsefesinin o dönemlerde daha çok bir doğa felsefesi olduğu düşünüldüğünde, tarihin de doğanın bir parçası olarak sürekli bir döngüsellik içinde olduğu inancı tutarlı görünmektedir.

İlerlemeciliğe baktığımızda ise, tarihin sonunun ne olduğuna farklı cevap verilmiş olsa da her birinin yine, ortaya çıkış dönemine uygun düştüğü görülebilir. Aydınlanma düşünürleri Orta Çağ'ın feodal ve teolojik yapısıyla insanı arka plana ittiğini, değersizleştirdiğini ve insanlığın ilerlemesini engellediğini düşünmüşlerdir. Bu tablodan yola çıkan Aydınlanma düşünürleri, doğa bilimlerindeki gelişmelerin de katkısıyla insanlığın ilerlediği; insana değerinin geri verildiği ve yeryüzünde insanın en mükemmel olana ulaşacağı bir tarih felsefesi geliştirmişlerdir. Marx sanayileşmeyle ağır şartlarda çalışan işçilerin durumlarından hareketle işçi sınıfının egemen olduğu, ağır çalışma koşullarının olmadığı bir toplum düzeni tasarlamıştır. Fukuyama bir çok ideolojinin güncelliğini kaybetmesinin ardından, Soğuk Savaş sonrasında komünizmin de tarihten elendiği ve bundan sonra mutlak ideolojinin liberal demokrasi olduğunu vurgulamıştır. Hindistan'daki döngüsel tarih anlayışı ekonomik ve siyasal yapıya nasıl uygunsa, Marx ve Fukuyama'nın tarih anlayışları da kendi çağlarının ekonomik ve siyasal özelliklerine uygundur.

İlerlemeci tarih anlayışları temelde çizgisel bir süreci savunmuş olsa da –insanlığı ilerletecek ve yeryüzünde insanlığa cenneti verecek bir tarih ile son anlayışı- aralarında benzerliklerin yanı sıra bazı farklılıklar bulunmaktadır. Çizgisel tarih fikirlerinin hepsinde sona erişmeyi sağlayacak faktör ya da faktörler vardır. Hem Hegel'de hem de Hıristiyanlık'ta tarih Tanrı'nın varlığını ve iyiliğini ortaya koyacak bir süreçtir; fakat St. Augustinus sonu gerçekleştirmedeki en yetkin rolü inanmaya, Hegel ise akla bağlamıştır. Yine de her ikisinde de maddi olmayan bir araç vardır, oysa Marx'da bu araç maddidir.

Fukuyama tarihin sonuna getirecek ve tarihin ilerlemesini sağlayacak şeyi hem doğa bilimlerinin gelişmesinde hem de kabul görme mücadelesinde bulur.

Bir noktaya dikkat çekmek gerekir, Hıristiyanlık'ın tarih inancı, her ne kadar sonraki ilerlemeciler tarafından teolojik anlamda üzerinde durulmasa da, ilerleme ve bir son ile özgürlüğe kavuşma açısından ardılarını etkilemiştir. Çünkü tüm ilerlemeci tarih fikirlerinde tarihin sonu, daha iyi olanı ve özgürlüğü ifade eder. Bu özgürlük ve sonun ne olduğu düşünürler arasında değişmiş olsa da, son fikrinde yatan önemli nokta, tıpkı Hıristiyanlık'taki gibi, iyileşmenin bir kurtuluşun yaşanacağına duyulan inançtır. Bu kurtuluş, Aydınlamacı ilerlemecilikte bilim, sanat, felsefe, teknoloji gibi alanlarda insanın kendini yetiştirmesiyle, Hegel'de tinin kendini açtığı bir devlette, Marx'da sınıfsız toplumda, Fukuyama'da ise liberal demokratik ideolojide kendini bulur. Teolojik tarih fikrinde insanın mükemmelleşmesi şu an burada sağlanabilir, ancak ideolojik ve politik ilerlemecilikte mükemmellik insanın gelişmesi ile aşama aşama gerçekleşir ve ileride bir zamanda tarihin sonu geldiğinde gerçekleşir. Fukuyama Aydınlanma düşünürlerinin ve tarihsicilerin erek fikrini, kendi tarih tezine uyarlamıştır.

İlerlemeciler tarihin evrensel bir süreç olduğunu savunmuşlardır. Yunana ve Roma tarih fikrinin aksine ilerlemeciler tarihin sadece belirli bir medeniyeti değil, tüm insanlığı kapsadığını düşünürler. Bu husus da ilerlemecilerin medeniyetler arası farklılıkları, geri kalmış toplumları açıklayamadıkları noktadır. Tarihin evrensel olduğu iddiası ve şu andan tarihin tamamını kavramaya çalışma girişimi yeterli kanıtı bulamamıştır. Tarih önümüzde sınırlı belirleyemeyeceğimiz bir süreç olarak durmaktadır. Bu nedenle tarihin tamamını kavrayıp, tarihte olmadığı halde ona bir erek yerleştirmek bugünden olanaksızdır. İnsan tarihi sadece bugünden görebilir. Dün yaşanmış ve bitmiştir, gelecek ise bilinmeyenidir. Elimizde kalan sadece şu andır ve biz hem geçmişi bugünden değerlendirip, hem de bugünün koşulları ile geleceği kesin olarak tasvir etmekten yoksunuzdur. Tarihsel yorumlardaki sübjektiflik nedeniyle bu tasvir ve yorumlarımız nesnel olmaktan uzak kalacaktır. Bu tasarımlar gerçekleşmediği sürece insanlığın birer ütopyası olacaktır. İlerlemecilerin düştüğü en büyük yanılgılardan biri de düşledikleri ve olmasını arzuladıkları

dünya biçimini, bir evrensel doğa kanunu gibi yansıtmış olmalarıdır. Gerçekte ise bunların birer tahayyül olduğu görülmektedir.

Hegel ve Hıristiyan tarih anlayışlarında Tanrı'nın özgürlüğü tarihin sonu için gerekli bir düşüncüdür. Oysa pozitivist, aydınlanmacı, ideolojik ilerlemecilerde Tanrı'nın özgürlüğü üzerinde durulmamaktadır. Çünkü onlar daha çok dünyevi oluşumlardan hareketle insanlığı huzura erdirmek istemektedirler. Hegel'in tarihsiciliğinde Hıristiyan tarih inancından çok fazla etkilenme söz konusudur. *'Tarihte Akıl'* isimli eserinde Hegel Tanrı'nın ve tinin farklı şeyler olduğunu söylese de Tanrı'nın tarihsel planı öngördüğünü, onun planının bu dünyada işleminin dünya tarihini oluşturduğunu, belirtir. Genel olarak Hegel ve Hıristiyan tarih felsefeleri birbirine yakın gözükmektedir.

Hegel ve Hıristiyan tarih anlayışları temele metafiziksel bir öz-bilinç koymaları açısından diğer ilerlemecilerden ayrılmışlardır. Çünkü diğer ilerlemecilerde insani üretici güçler gelişmeyi sağlayan temel unsurlardır; burada Hegel'in spekülâtif fikri reddedilmekle birlikte sistematigi benimsenmiştir. Marx Hegel'den etkilenmiş olmasına rağmen, gelecek olana tarihin sonunun, insanlığın asıl tarihini başlatacağını söylemekle Hegel'den, Fukuyama'dan ve diğer ilerlemecilerden ayrılmıştır. Marx sınıfsız toplum ile gelecek tarihin sonunun insanlığın esaretinin, eşitsizliğinin sonu olarak görür ve bundan sonra başlayacak tarihin insanın asıl tarihi, kendi bilinci ile özgürce oluşturacağı tarih olarak tasarlar. Ancak Marx insanlığı bu çerçevesi belirlenmiş tarih fikrine oturtmakla, baştan beri insanlara yeterince özgürlük vermemiş görünmektedir.

Hem Marx hem de Fukuyama tarihin sonu için ekonomik öncüllerden beslenmiş ve sonu bir devlet ideolojisinde görmüşse de bu öncüller onları tarihin sonunda farklı ideolojilere erdirmişdir, bu son Marx için sosyalizm, Fukuyama için ise liberalizm ve demokrasi olmuştur. Fukuyama kendisinin Marx gibi sadece ekonomik unsurdan beslenmediğini ve bu konuda Marx'ın eksik bir belirlenimde bulunduğunu dile getirir. Oysa Fukuyama da her ne kadar ekonominin yanında, insanın kabul görme mücadelesinden bahsetmişse de kendisi de insani alanı göz ardı etmiştir. Çünkü insanlar arası kültür farklılıkları, insani yaşamın değişkenliği onun tezinde tarih için önemli bir yere sahip değildir.

Fukuyama'nın liberalizm ve demokrasi ile insanlığın mutlu sona eriştiği fikrini bu yüzyılda yaşananlar bir bakıma yanlışlamaktadır. Medeniyetler arası çatışmalar hızla devam etmektedir. Samuel Huntington'un teziyle destekleyecek olursak; Soğuk Savaş sonrası medeniyetler kendi kimliklerini aramaya başlamışlar ve bu durumda ülkelerin benzer medeniyet ve kültürlerle ittifak kurma eğilimi artmıştır. Bundan sonra dünya üzerindeki işbirlikleri ya da karşı mücadeleler, ekonomiye ya da politikaya bağlı değil, medeniyetler ve kültürler arası ilişkiye bağlı olacaktır. Burada Fukuyama'nın evrensel tarih fikrine karşı medeniyetlerin çatışması fikrini görüyoruz. Dünyada yaşanan medeniyet çatışmaları, mezhep kavgaları ya da ekonomik eşitsizlikler; tarihin Fukuyama'nın dediği gibi eşitliğe, barışa doğru ilerlediğini düşünmeyi engellemektedir.

Tüm ilerlemeciler tek biçimliliğin mutlak olarak oluşturulamayacağını bir anlamda biliyor olmalarına rağmen; yine de bu durumu göz ardı ederek genel bir somutluktan yola çıkıp bunu tüm tarihe mal etmişlerdir. Gerçekte ilerlemeciliği savunanlar da farklılıkları kabul etmekle birlikte, bu farklılıkların dünyanın genel durumunda, yerlerinin önemsiz kaldığını düşünmüşlerdir. Öyleyse gerçek ve kesin bir teori ortaya atmışçasına 'Tarihin Sonu'nu ilan etmek çelişkiye düşmenin bir başka biçimi gibi görünmektedir. Fukuyama kendisi şu anda istikrarlı demokrasilerin olmadığı ülkelerin bulunduğunu kabul eder, ya da demokratikleşme sürecinin her ulusun gerçekleştirebildiği bir şey olmadığını serbest piyasa ekonomisinden tüm ülkelerin fayda sağlamadığını söyler. (Fukuyama, 1999)

Bir toplumsal ideoloji yerini bir başka ideolojiye bıraktı diye bundan sonra eski ideolojiye dönmeyeceğinin kanıtı da yoktur. Aristokrasiden demokratikleşmeye geçmiş bir ülkenin ileride yeniden aristokrasiye dönmeyeceğinin kesin bir ispatı yoktur, elbette döneceğinin de ispatı yoktur. Ancak belirtmek istediğimiz şey, tarih söz konusu olduğunda ileriye dönük kesinliklerden bahsedemeyeceğimizdir. Fukuyama'nın temel çelişkisi de bütün insanlığı kapsayacak bir evrimsel süreçten bahsetmesine rağmen, yine de bunu gerçekleştiremeyen toplumların olduğuna ilişkindir.

İlerlemecilerin evrensellik iddiaları somut dünyada doğrulanma imkânından yoksundur. Tarihsel olaylarda süreklilik aramak bizi yanılgıya düşürür. Aynı topluma ait genel düşünceler dönem dönem değişiklik gösteriyorsa, tüm toplumlar için sürekli bir genelliğin

olduğunu söylemek kendi zamanımızdan imkânsızdır. Tarihi oluşturan şeyler tümellikler değildir, sürekliliği olan fark yaratmaz, oysa tek olan; bireysel olan tarihe yön veren şeydir. Doğa bilimleri ve kültür bilimlerindeki farklılık tarihte nesnellik olmayacağını açıklamaktadır. Doğa bilimlerinde tekrar eden olayların fiziksel olarak deneyimlenebileceği, kültür bilimlerinde ise bir kerelik olayların bulunduğu ve bunların tekrar edilemezliği söz konusudur. Kültürün en önemli parçalarından bir olan tarih için de deneyimlenemezlik ve sürekliliği gözleyememe durumu hakimdir.

Determinizm tarihsel alan için geçerli değildir. İnsanın başrol oynadığı tarih sahnesi; yine insanın yazdığı ve kendisinin oluşturduğu bir senaryodur; yasalar tarafından belirlenmişlik yoktur. Tarihe bu gözle bakmak tarihsel olayları daha iyi anlamayı ve geçmişten daha sağlıklı çıkarımlar yaparak, ileriye dönük tahminlerde bulunulmayı sağlayacaktır. Tarihsel alanda ilerlemecilerin söz ettiği gibi genelliğin olmaması tarihsel alanın kaostan ibaret olduğunu, bilinmezliklerle dolu olduğunu göstermez. Eğer böyle olsaydı tarihsel dönemleri belirleyemez olurduk. Bir Orta Çağ'dan, bir Rönesans'tan bir Aydınlanma'dan bahsedebiliyorsak, tarihsel olarak bazı genellemeleri yapabildiğimizi düşünebiliriz.

Bu genellemeler ve tarihsel dönemler, o çağa ait temel özelliklerle belirlenir. Örneğin Aydınlanma dönemindeki genellik, o dönemin ruhu 'akıl' olarak karşımıza çıkmaktadır, Orta Çağ'ın temel karakteristiği ise teolojik kavrayıştır, Rönesans'ta ise insan ön plana çıkmıştır. Evrensellik yerine göreliliğin olması bir kusur değil, o dönemleri ayırt etme ve tanımada gerekli bir unsurdur. Tarihsel deneyimlerimiz de bize evrenselliğin olmadığını anlatmaktadır.

Tarihe sürekli bir ilerleyiş olarak bakmaktansa arada inişlerin de olduğunu görmek geleceğe yön vermede yararlı olacaktır. Toplumların gelişimini, ilerlemesini sağlayabilecek şey de bu inişlere bakarak, gerekli olanı süzmektir. Tarihe yön veren ne sadece ilerleme, ekonomi, doğa bilimleri, ne de sadece insan aklıdır. Tarih bir bütündür ve insana ilişkin tüm deneyimler de tarihe yön veren birer parçadır. Bu açıdan ilerleme Fukuyama'nın yaptığı gibi tek bir medeniyete, Aydınlanma düşünürlerinin yaptığı gibi tek bir unsura – akla- bağlanamaz. Tarih başından sonuna, birbirinden ayrılmayacak bir süreç oluşturur ve bu sürecin nerede son bulacağı bilinemezdir. Bugünden bakıldığında tarihin nerede son

bulacağı kestirilemez. Tarih devam ettiği sürece insani koşullar değişecek ve dönüşecektir. Sosyo-ekonomik yapı, ideolojiler, devlet biçimleri değişmeye devam edecektir.

Bir son fikri insan umutlarına dair özgürlüğü de engeller. Bu nedenle tarihi belli bir yapıya bağlayıp son vermek tarih üzerinden kesinlikler belirlemek yerine, onun değişkenliğini kabul edip içimizde her zaman bir ilerleme duygusu taşımamız; ancak bu duyguyu tarihin tek ilkesi ve her şeyin kendisine göre biçimlendiği bir ilke haline getirmemeliyiz. Aydınlanmacılar ilerlemeye dair bu inancı rasyonalize ederek gerekçelendirmiş ve bilimsel bir yasa haline getirmeye çalışmışlardır. Her güne yaşama en iyi şekilde devam etme ve kendimizi geliştirmeye yönelik bir inanç ile uyanmalıyız. Bu yorum, hem gözümüzü ilerlemecilerin iyimserlikleri ile kör etmemizi; hem de tarihe pesimist yaklaşmamızı engelleyecektir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk ve Toparlı Recep, (2005), **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKYOL, Taha (2005), “Tarihin Sonu Mu?”, **Tarihin Sonu Mu?**, s.148-156, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- AVCI, Nabi (2005), “Pis Gerçek Canım Teori”, **Tarihin Sonu Mu?**, s.84-86, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Mustafa ve E. Özensel (2005), “Tarihin Sonuna Karşı Geçekler: Körfez Savaşı’ndan 11 Eylül’e”, **Tarihin Sonu Mu?**, s.9-20, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- AYSEVENER, Kubilay (2001), “Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 41, Sayı 1, s.171-186, Ankara.
- BERTRAM, Christopher ve A. Chitty (2006), **Tarihin Sonu Mu?**, Çev. Kamil Kurtul, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- BIÇAK, Ayhan (1999), **Tarih Bilimi**, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- BIÇAK, Ayhan (2005), **Tarih Metafizikleri**, Tarih Düşüncesi IV, Dergah Yayınları, İstanbul.
- BOCK, Kenneth (2006), “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I**, s.73-132, T. Bottomore ve R Nisbet (Ed), Çev. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- BUHR, M., W. Schroeder, K. Barck (2006), **Aydınlanma Felsefesi**, Çev. Veysel Atayman, 2. Baskı, Yenihayat Yayıncılık, İstanbul.
- BULAÇ, Ali (2005), “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”, **Tarihin Sonu Mu?**,s.96-121, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- BURKE, Peter (1994), **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- BURY, John Bagnell, (1955), **The Idea of Progress; an Inquiry into Its Origin and Growth**, Introd. by Charles A. Beard, New York, Dover Publications.
- CEVİZCİ, Ahmet (2002), **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 5. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- COLLINGWOOD, Robin George (2007), **Tarih Tasarımı**, Çev. Kurtuluş Dinçer, 3.Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- CONDORCET, Marquis de (1966), **İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı**, Çev. Oğuz Peltek, Cilt:1, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ÇALIŞ, H. Şaban (2005), “Fukuyama: Ahir Zaman Üzerine Bir Cacaphony”, **Tarihin Sonu Mu?**, s.260-282, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- ÇİĞDEM, Ahmet (1997), **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1962), **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, Doğu Matbaası, Ankara.
- DILTHEY, Wilhem (1984), Çev: Doğan Özlem, “Tinsel Bilimlere Giriş”, **Tarih Felsefesi**, s.211-221, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- FUKUYAMA, Francis (1999), **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayıncılık, İstanbul.
- FUKUYAMA, Francis (2005) “Tarihin Sonu Mu?” Çev. Yusuf Kaplan, **Tarihin Sonu Mu?**, s.22-49, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- FUKUYAMA, Francis (2005) “Yayınlanışının 10. Yılında Tarihin Sounu'nun Neresindeyiz?” Çev. Cemal Aydın, **Tarihin Sonu Mu?**, s.172-175, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- FUKUYAMA, Francis (2006), **The End of History and The Last Man**, Simon&Schuster, Inc, United States of America.
- GILSON, Etienne (1991), **The Spirit of Mediaeval Philosophy**, University of Notre Dame Pres, USA, April 30.
- HAMPSON, Norman (1991), **Aydınlanma Çağı**, Çev. Jale Parla, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- HEGEL, George W. F (1986), **Seçilmiş Parçalar**, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HEGEL, George W. F (2003), **Tarihte Akıl**, Çev. Önay Sözer, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- IMMANUEL, Kant, (1984), “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt” Çev: Nejat Bozkurt, **Seçilmiş Yazılar**, s.211-221, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KABAAĞAÇ Sina, Alovera Erdal (1995), **Latince Türkçe Sözlük**, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- KORLAELÇİ, Murteza (2002), **Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi**, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara.
- KOSELLECK, Reinhart (2007), **İlerleme**, Çev. Mustafa Özdemir, 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- LAÇİNER, Ömer (2005), “Fukuyama ve Tarihin Sonu Üzerine”, **Tarihin Sonu Mu?**, s.122-124, E. Güzel (Yayıma Hazırlayan), M. Aydın ve E. Özensel (Der.), Vadi Yayınları, Ankara.
- LE BON, Gustave (2004), **Tarih Felsefesi**, Çev: Hüsrev Akdeniz, Murat Temelli, Ataç Yayınları, İstanbul.
- LOWY, Michael (2007), **Walter Benjamin: Yangın Alarmı, “Tarih Kavramı Üzerine” Tezlerin Bir Okuması**, Çev. U. Uraz Aydın, Versus Kitap, İstanbul.
- MARX, K. ve F. Engels (1992), **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MAYERHOFF, Hans (2006), **Zamanımızda Tarih Felsefesi**, Çev. Abdullah Şevki, 1. Basım, Hece Yayınları, Ankara.
- MOSES, Mendelssohn, (2000) “Aydınlanma Nedir? Sorusu Üzerine”, Çev: Ali Irgat, **Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı**, Sayı: 11, ss. 13-15Bağlam Yayınları, İstanbul.
- NORTHBOURNE, Lord (2000), **İlerlemeye Farklı Bir Bakış**, Çev. Deniz Özer, 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- NUTKU, Uluğ (1983), **Doğada Evrim, Tarihte İlerleme Üzerine Birkaç Düşünce**, Macit Gökberk Armağanından ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ÖZLEM, Doğan (1984), **Tarih Felsefesi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

POPPER, Karl (2008), **Tarihsiciliğin Sefaleti**, Çev. Sabri Orman, 1. Baskı, Plato Film Yayınları, İstanbul.

POPPER, Karl, (1982) “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Çev.Şahin Alpay, Bryan Magee, **Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı** , s.148, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

22 Şubat 1983'te Kocaeli'de doğdu. İl, orta ve lise eğitimini Kocaeli'de tamamladı. 2007 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bölüm birincisi olarak bitirdi. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine hak kazanmıştır. 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı'nda Doktora öğrenimine başlamıştır.